

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΜΗΝΙΑΙΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ ΕΛΛΗΝΟ-ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΕΤΟΣ Β' - ΑΡΙΘ. 12

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1939

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- Η. ΖΕΡΒΟΥ . . . . . 'Επιστήμη και Φιλοσοφία
Γ. ΖΩΡΑ . . . . . 'Ανέκδοτα γράμματα τοῦ Βαλαωρίτη πρὸς τὸν
Θωμαζαῖο
Φ. ΝΤΕ ΣΙΜΟΝΕ-ΜΒΡΟΥΒΕΡ . . . . . Γεώργιος Σουρῆς
Λ. ΠΟΡΦΥΡΑ (μετάφρασις Μ. ΛΑΒΑΝΙΝΙ) . . . . . 'Απὸ τῆς
« Σκιᾶς »
Γ. ΑΘΑΝΑ . . . . . 'Η Μάνα στὸ δημοτικὸ τραγούδι
Φ. ΒΙΚΚΙΟ . . . . . 'Ανέκδοτος ἑλληνικὸς κῶδιξ περὶ τῆς ἱστορίας
τῶν Τούρκων
Γ. ΖΩΡΑ . . . . . 'Ο Κάλβος γραμματεὺς τοῦ Φωσκόλου
Γς . . . . . 'Η δίκη καὶ ὁ θάνατος τοῦ Σωκράτους

'Απὸ τὴν 'Ελληνο-ιταλικὴν πνευματικὴν κίνησιν - 'Απὸ τὸν ἑλληνικὸν
τύπον - Διαλέξεις ραδιοφωνικῶν σταθμῶν Μπάρι καὶ Ρώμης μηνὸς
Νοεμβρίου - Διάφορα

ROMA
Via Montello 5

Ἀπὸ τῆς 1ης προσεχοῦς μηνὸς Ἰανουαρίου ἢ «Ράδιο-Ἐπιθεώρησις» εἰσέρχεται εἰς τὸ τρίτον ἔτος τῆς ἐκδόσεώς της.

*

Τὸ πρόγραμμα, οἱ σκοποὶ, αἱ τάσεις καὶ τὸ σχῆμα τῆς «Ράδιο-Ἐπιθεωρήσεως» παραμένουσι οἱ αὐτοὶ καὶ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

*

Ἀπὸ τοῦ προσεχοῦς ἔτους θὰ προστεθῶσι εἰς ἕκαστον τεῦχος δύο εἰκόνες ἐκτὸς κειμένου, ἐπὶ χάρτου πολυτελείας, μὲ βραχείας ἐπεξηγηματικὰς σημειώσεις.

*

Ἀπὸ τοῦ προσεχοῦς ἔτους θὰ ἀρχίσῃ ἐπίσης ἡ δημοσίευσίς εἰς ἕκαστον τεῦχος ἀνεκδότων ἢ παλαιῶν Ἑλληνικῶν κειμένων, ὡς καὶ ἰταλικῆς βιβλιογραφίας ἐπὶ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος.

*

Οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ συνεργασθῶσι δύνανται νὰ ἀποστέλλωσι τὰ χειρόγραφα τῶν εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς «Ράδιο-Ἐπιθεωρήσεως» (Radio - Rivista Greca, Via Montello 5. - Roma). Προτιμῶνται θέματα ἀφορῶντα τὰς ἰταλο-ἑλληνικὰς σχέσεις. Τὰ χειρόγραφα δὲν ἐπιστρέφονται.

*

Οἱ δύο πρῶτοι τόμοι τῆς «Ράδιο-Ἐπιθεωρήσεως» ἔχουν τελείως ἐξαντληθῆ.

*

Ἀνταποκριτὴς ἐν Ἑλλάδι τῆς «Ράδιο-Ἐπιθεωρήσεως» καὶ τῶν Ἑλληνικῶν Ραδιοφωνικῶν μεταδόσεων ὁ κ. Μάριος Βαϊάνος, ὁδὸς Ἀκαδημίας 26. - Ἀθήναι.

*

Διεύθυνσις τμήματος Ἑλληνικῶν μεταδόσεων καὶ περιοδικῶ «Ράδιο-Ἐπιθεωρήσις»: E. I. A. R. - Sezione Trasmissioni greche. - Via Montello 5. - Roma (Italia).

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ, τέως πρυτάνεως Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ προέδρου Φιλοσοφικῆς Ἐταιρείας Ἑλλάδος κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΖΕΡΒΟΥ

Δὲν ὑπάρχει ἐπιστήμη, τὴν ὁποῖαν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν οὐσιωδῶς ἐλευθέραν καὶ ἀνεξάρτητον τῶν ἄλλων. Ὑπάρχουν γενικαὶ ἀρχαὶ τῆς λογικῆς, μὲ τὰς ὁποίας προχωροῦν ὅλοι, ὁ καθένας εἰς τὸν κλάδον του. Ὑπάρχουν γενικοὶ τρόποι ἐρεῦνης μὲ σκοπὸν τὴν βαθυτέραν γνῶσιν. Ἐμβαθύνοντες, ὀδηγοῦμεθα εἰς τὴν φιλοσοφίαν, εἰς τὴν ὁποῖαν ἐξετάζεται τὸ κεντρικὸν πρόβλημα τῆς θεωρίας τῆς γνώσεως.

Παρατηροῦμεν σήμερον ὅτι οἱ διάφοροι τρόποι ἀντιλήψεως τῶν βασικῶν ζητημάτων ἤλλαξαν οὐσιωδῶς. Ἄλλοτε μὲ ὄρους κυπτητοῦς ἱκανοποιεῖτο ἐν μέρει πολὺς κόσμος. Ἐλέγετο π. χ.: τὸ τάδε ὀφείλεται εἰς τὴν ἐξέλιξιν, τὸ τάδε εἰς τὴν κληρονομικότητα· δι' ἄλλο, ὅτι ἔχει αἰτίαν τὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα, δι' ἄλλο, ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν πλασματικὴν φαντασίαν. Ἐπίσης ἐλέγετο: ἐδῶ συμβαίνει ὁλοκλήρως γεγονότων ἢ αὐτὸ συμβαίνει εἰς τὴν ψυχανάλυσιν, ἐκεῖνο τὸ παραδέχομαι *a priori* κ. ο. κ. Καὶ ἐπηκολούθει κάποια ἱκανοποίησις, ἀνάλογος πρὸς τὴν ἱκανοποίησιν ἀσθενοῦς ὅτι ἔγινε διάγνωσις.

Σήμερον ὁ κόσμος ἔγινεν ἀπαιτητικώτερος. Ζητεῖ διευκρίνισιν τῶν βασικῶν ζητημάτων καὶ ὅχι ἀοριστολογίας. Ζητεῖ δηλαδὴ νὰ ἐννοήσῃ ὅχι τὴν λύσιν ζητημάτων ἀλύτων, ἀλλὰ ποῦ εἶναι ἡ δυσκολία. Ζητεῖ πρὸ παντὸς νὰ ἐννοήσῃ πῶς πρέπει νὰ θέσῃ τὰ ζητήματα. Ἰδίως ἔγινεν ἀντιληπτόν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ παραδεχῶμεθα ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἔπειτα νὰ ζητοῦμεν νὰ δικαιολογοῦμεν τὸ παραδεδεγμένον: δὲν πρέπει δηλαδὴ νὰ κάμωμεν ὅτι οἱ συνήγοροι εἰς τὰ ποινικὰ δικαστήρια, οἱ ὅποιοι θέτουν ὡς βάσιν τὴν ἀποδεικτέαν πρότασιν, ὅτι εἶναι π. χ. ἀθῶος ὁ κατηγορούμενος, καὶ ἔπειτα προχωροῦν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν επιχειρημάτων των.

Μᾶς ἐρωτοῦν τί εἶναι ἀλήθεια; Τί εἶναι πραγματικότης; Αὐτὰ εἶναι ζητήματα ποὺ ἐβασάνισαν ἐπὶ πολὺ τὴν ἀνθρωπότητα καὶ ἐξακολουθοῦν ἀκόμη πολλοὺς νὰ βασανίζουν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὑπάρχουν πολλοὶ οἱ ὅποιοι θὰ ἔδιδαν ἀπάντησιν ἀνάλογον μὲ ἐκείνην, τὴν ὁποῖαν ἔδωκεν ὁ ἅγιος Αὐγουστῖνος, ὅταν ἠρωτήθη, τί εἶναι χρόνος,

*

εἶπε δηλ. ὅτι ἐὰν δὲν μ' ἐρωτήσουν τί εἶναι χρόνος, γνωρίζω τί εἶναι, ἀλλ' ὅμως, ἂν μ' ἐρωτήσουν, δὲν ἤξεύρω ν' ἀπαντήσω.

Μᾶς ἐρωτοῦν: τί εἶναι ἄπειρον; τί εἶναι διάστημα; τί εἶναι συνέχεια; ποῖοι οἱ νόμοι τῆς φύσεως; Βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν δυνάμεθα πάντοτε νὰ θέσωμεν τὴν ἀληθειαν πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ τὸ ψεῦδος πρὸς τ' ἀριστερά. Ἡ φύσις δὲν ἐνδιαφέρεται διὰ τὰς θεωρίας ποῦ κάμνομεν ἡμεῖς περὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων οὔτε διὰ τὴν λογικὴν μας, ἢ μᾶλλον διὰ τῶν φυσικῶν φαινομένων μᾶς παρουσιάζει κάποτε παραλογιζομένους. Δι' αὐτὸ ἀκριβῶς δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀπαντήσῃ κανεὶς ἐλευθέρως καὶ ἀπολύτως εἰς ὅλα τὰ ἀνωτέρω ἐρωτήματα.

Ἀπὸ τὸ ἐρώτημα, τὸ ὁποῖον μᾶς ἀποτείνει κάποιος, ἐννοοῦμεν πολλάκις πόσον ἐμελέτησε τὰ σχετικὰ ζητήματα. Π. χ. μᾶς ἐρωτᾷ, ποῖον γεωμετρικὸν σύστημα, νομίζομεν, ὅτι εἶναι ἀληθές, τὸ εὐκλείδειον ἢ μὴ εὐκλείδειον; Πόσαι διαστάσεις νομίζομεν ὅτι ὑπάρ χουν, τρεῖς ἢ περισσότεραι; Ἀμέσως ἐννοοῦμεν ὅτι ὁ ἐρωτῶν ἀγνοεῖ ὅτι εἶναι δυνατὸν ν' ἀληθεύῃ ἢ εὐκλείδειος γεωμετρία, χωρὶς νὰ ἐπακολουθῇ ὅτι δὲν εἶναι ἀληθεῖς καὶ αἱ μὴ εὐκλείδειοι. Ἄλλο ἐννόουν ἄλλοτε ὅτι ἐφαρμόζουν τὰ μαθηματικὰ εἰς τὴν φυσικὴν καὶ ἄλλο σήμερον. Σήμερον ὑπάρχει περισσότερος σύνδεσμος, περισσότερα συνάφεια μεταξὺ θεωρίας καὶ πραγματικότητος, μεταξὺ λόγου καὶ πειράματος. Πείραμα καὶ λόγος δὲν ἀπομακρύνονται, ἀλλὰ συμβιοῦν.

Δὲν ζητοῦμεν τώρα νὰ ἀντιληφθῶμεν χωριστὰ τὸ διάστημα, χωριστὰ τὸν χρόνον· μία μόνον ἔνωσις τῶν δύο ἀντιλήψεων εἶναι δυνατὴ. Ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν αὐτὸν ἐπιστημονικὸν ὄρον δὲν ὑπάρχουν πολλαὶ ἀντιλήψεις διαφέρουσαι συνήθως κατὰ τὸν βαθμὸν ἀκριβείας ἢ κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἀντιλήψεως τῶν ζητημάτων, λόγῳ τῆς εἰδικότητος ἐκάστου; Δύσκολον ἐπίσης εἶναι διὰ τὸν ἀνθρώπινον νοῦν νὰ μὴ εἶναι προκατειλημμένος, δηλ. δύσκολον εἶναι νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴν βᾶσιν, ἀπὸ τὸν δρόμον, εἰς τὸν ὁποῖον ἔχει συνηθίσει. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι ἀκόμη δυσκολώτερον διὰ τὸν ἀνθρώπινον νοῦν εἶναι ν' ἀντιληφθῇ ὅτι εἶναι προκατειλημμένος. Πᾶσα νέα ἀνακάλυψις φαίνεται ὅτι ἀντιτίθεται πρὸς τὴν λογικὴν μας, διότι μᾶς ἀποσπᾷ ἀπὸ τὰς παλαιὰς συνηθείας, ἀπὸ τὴν προγονικὴν πείραν. Ἐτσι ἐξηγεῖται διατι ἐφάνη παράδοξος ἢ περὶ σχετικότητος θεωρία, ἢ ὁποία ἐπροξένησε τόσον θόρυβον. Τὸ ἐνδιαφέρον τὸ ὁποῖον ὁ πολὺς κόσμος ἔδειξε διὰ τὴν σχετικότητα δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν πραγματικὴν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν αὐτῆς, ἀλλ' εἰς τὰς παραδόξους καὶ μάλιστα εἰς τὰς φιλοσοφικὰς ἐρμηνείας αἱ ὁποῖαι ἐδόθησαν εἰς αὐτήν. Μερικοὶ ἐνόμισαν ὅτι αὕτη ἐπιβεβαίωσεν τὴν σχετικότητα τῶν γεγονότων καὶ ὅτι στερεῖ τὴν ἐπιστήμην πάσης βεβαιότητος.

Ἄλλοι τὴν ἐσύγκρισαν πρὸς τὴν σχετικότητα τὴν πρὸ πολλοῦ διατυπωθεῖσαν εἰς τὴν κλασικὴν μηχανικὴν. Καὶ ὅμως ἡ θεωρία τῆς σχετικότητος οὔτε ἐρμηνεία εἶναι οὔτε ἐξήγησις. Εἶναι εἰκὼν, εἶναι παράστασις τῆς φυσικῆς πραγματικότητος μὲ προσέγγισιν μεγαλυτέραν τῆς διδομένης ὑπὸ τῆς κλασικῆς μηχανικῆς. Ἄν θέλετε μάλιστα, ἀντιλαμβάνεται ἕκαστος μὲ ἰδικόν του τρόπον τὴν θεωρίαν ταύτην. Ἐχει ἕκαστος τὴν ἰδικὴν του σχετικότητα.

Ἀπὸ ἐσφαλμένην ἀντίληψιν πολλοὶ ξεχωρίζουν τὴν πρακτικὴν τῶν ἐπιστημῶν ἀπὸ τὴν σπουδὴν τῶν βασικῶν ἐννοιῶν τῆς ἐπιστήμης, τὴν ὁποῖαν καλοῦσι φιλοσοφίαν. Νομίζεται δηλ. κοινῶς, ὅτι ἡ ἐφηρμοσμένη ἐπιστήμη δὲν ἔχει πολλὴν σχέσιν μὲ τὴν φιλοσοφίαν. Κρατεῖ ἀκόμη βαθὺ σκότος ἐπὶ τῆς κεφαλαιώδους ἀντιλήψεως τῆς ἐφηρμοσμένης ἐπιστήμης.

Ἡ ἐφηρμοσμένη ἐπιστήμη ἀποβλέπει εἰς σύνθεσιν, ἀποβλέπει εἰς κατάλληλον συνένωσιν πολυπλόκων φαινομένων, ἀλλ' ἕκαστον τῶν φαινομένων εἶναι ἀντικείμενον ἐρεῦνης τῆς ἀφηρημένης ἢ καθαρᾶς ἐπιστήμης. Ἡ ἐφηρμοσμένη ἐπιστήμη, ὅπως τὴν ἐννοοῦμεν σήμερον, προϋποθέτει βαθεῖαν καλλιέργειαν τῆς καθαρᾶς ἐπιστήμης, ἢ καλλιέργεια δὲ αὕτη ἐπιτυγχάνεται μὲ ἔρευναν τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως. Ἄλλ' ἡ ἔρευνα ἀνήκει εἰς τὴν φιλοσοφίαν, διὰ τοῦτο ἐλέγχθη ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι πρὸς τὴν ἐπιστήμην ὅτι ἡ ἐπιστήμη πρὸς τὴν λαϊκὴν γνῶσιν. Πόσας πλάνας, πόσα σφάλματα δὲν ἔφερον εἰς φῶς ἡ φιλοσοφικὴ ἔρευνα τῶν ζητημάτων, δηλ. ἡ ἔρευνα ὑπὸ γενικωτέραν καὶ βαθυτέραν ἔποψιν;

Οἱ πολλοὶ νομίζουν ὅτι τὸ πείραμα εἶναι ἡ πραγματικότης. Καὶ ὅμως κάθε φυσικὸν πείραμα συνίσταται ἀπὸ μετρήσεις· ἀλλ' αἱ μετρήσεις ὑπονοοῦν πλῆθος συμφωνιῶν καὶ θεωριῶν. Τί ἄλλο εἶναι δὲ αἱ φυσικαὶ θεωρίαι ἀπὸ ὑποθέσεις; Τοιοῦτοτρόπως ἡ πραγματικότης πηγάζει ἀπὸ ὑπόθεσιν καὶ ἡ ὑπόθεσις ἀντιστοιχεῖ εἰς πραγματικότητα.

Ἀπὸ τοὺς διαφόρους συγχρόνους φιλοσόφους ἐμελετήθη πολὺ ἡ σημασία τῆς ὑποθέσεως εἰς τὴν ἐπιστήμην. Καὶ εἰς τὴν μηχανικὴν ἐπίσης ἡ σημασία τῆς ὑποθέσεως εἶναι σπουδαία.

Εἰς τὴν ἐπιστήμην δὲν λέγουν πλέον ὅτι ἡ τάδε αἰτία παράγει τὸ τάδε ἀποτέλεσμα, ἀλλ' ὅτι ἡ μεταβολή, ἢ ἐξαφάνισις τοῦ ἐνὸς συνδέεται μὲ τὴν μεταβολὴν ἢ ἐξαφάνισιν τοῦ ἄλλου. Δὲν ζητεῖ σήμερον ἡ ἐπιστήμη αἰτίας, ζητεῖ εἰκόνας.

Σήμερον ἔχομεν νέας ἀντιλήψεις περὶ χώρου καὶ χρόνου.

Ἄλλοτε θὰ ἐθεωρεῖτο παράδοξος ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι ἐὰν ἔμεναν τὰ πάντα ἀκίνητα, δὲν θὰ ὑπῆρχε χρόνος. Ὁ χρόνος δὲν εἶναι οὔτε πραγματικότης οὔτε μορφή *a priori* εἶναι κατασκευασμα τοῦ νοῦ, γενόμενον ἐξ αἰτίας τῶν κινήσεων καὶ ἀκόμη ἐπειδὴ ἐπιστῶμεν τὴν προσοχὴν μας, ἐπὶ φαινομένων τὰ ὁποῖα διαδοχικῶς διακρίνονται εἰς τὸ διάστημα.

Ἐπίσης τὸ διάστημα οὔτε πραγματικότης εἶναι οὔτε μορφή *a priori*. Αἱ διαφοροὶ ἐννοιαὶ αὐτοῦ κατασκευάζονται ἀπὸ τὰς ἐντυπώσεις ὁράσεως, ἀφῆς κ. τ. λ. Οὐδὲν διάστημα δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν. Ἡ ἐννοια τοῦ διαστήματος εἶναι μὲν ὠφέλιμος διὰ τὴν φυσικὴν ἢ διὰ τὴν ζωὴν ἐν γένει, ἀλλὰ δὲν ἔχει θέσιν εἰς τὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως.

Τὸ σύμπαν θεωρεῖται πεπερασμένον ἄθροισμα ἠλεκτρονίων καὶ λοιπῶν, οὐχὶ ἄπειρον διάστημα πλῆρες σωμάτων.

Ἡ ἀντίληψις ἐν γένει διὰ τὴν ὕλην καὶ τὸν κόσμον μετεβλήθη κατὰ πολὺ ἀπὸ ἐνὸς αἰῶνος.

Ἄμφιβολία περὶ ὑπάρξεως ὕλης προέκυψαν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἑλεατῶν. Τώρα τὸ πρόβλημα τῆς ὕλης ἐλύθη. Καὶ ἐλύθη ἀπλούστατα, ἀπερρίφθη. Ἔγλη, ὅπως κοινῶς τὴν ἀντιλαμβανόμεθα, δὲν ὑπάρχει. Ἐχομεν σήμερον Φυσικὴν χωρὶς ὕλην, ἢ μᾶλλον ἢ ἐπιστήμη ἔρχεται σήμερον ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς μεταφυσικῆς νέας ἀντικείμενα μελέτης. Ἡ φύσις τῆς ὕλης δὲν εἶναι πλέον πρόβλημα μεταφυσικῆς. Ἐδῶ ὅμως πρέπει νὰ ἀποφύγωμεν παρεξήγησιν. Πρέπει νὰ μὴ καταλήξωμεν εἰς τὴν ἐμπειρίαν, δηλαδὴ εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν προόδων τοῦ πνεύματος διὰ μόνου τοῦ πειράματος. Τοῦτο θὰ κατέστρεφε πᾶσαν ἐπιστήμην.

Κατὰ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς ἐμπειρίας οὐδὲν ἐγγυᾶται ὅτι τὸ πείραμα τῆς αὔριον θὰ εἶναι τὸ ἴδιον μὲ τὸ πείραμα τῆς σήμερον.

Ὅπως ἴσως ἢ πραγματικότητος τοῦ σύμπαντος δὲν εἶναι πραγματικότητος ἀπολύτως ἀνεξάρτητος τοῦ πνεύματος. Τοιαύτη πραγματικότητος εἶναι χίμαιρα. Βεβαίως θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ, ὅτι διὰ νὰ γνωρίσῃ ὁ νοῦς τὴν πραγματικότητα πρέπει νὰ τεθῇ ἐν τινι μέτρῳ εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἑαυτὸν του. Οὕτω παρουσιάζονται ἀμέσως προβλήματα συνδεόμενα πρὸς τὴν Ψυχολογίαν, τὴν Ψυχανάλυσιν καὶ τὴν Προλογικὴν. Θεωροῦμεν σχέσεις αἱ ὁποῖαι φαίνονται ἀνεξάρτητοι τοῦ ὄργανισμοῦ μας καὶ σχέσεις ἐξαρτωμένας ἀπ' αὐτοῦ. Αἱ δευτέραι ἀποτελοῦσιν ἀντικείμενον τῆς Ψυχολογίας. Ἡ Ψυχολογία ἐπιτρέπει νὰ ἀκριβολογήσωμεν ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς Μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Εὐρισκόμεθα τώρα πρὸ δημιουργίας νέας Ψυχολογίας. Μὲ ἀνωτέρας ψυχολογικὰς λειτουργίας ἐζήτησαν οἱ φιλόσοφοι νὰ ἐξηγήσῃ τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς. Μερικὰ ἐκ τῶν λεχθέντων διὰ τὸ πρόβλημα τῆς ὕλης, δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν καὶ διὰ τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς. Ἡ ζωὴ εἶναι κίνησις ἢ ἀλλαγὴ, εἶπαν ἄλλοτε οἱ βιολόγοι. Ὑπάρχουν πολλοὶ ὀρισμοὶ τῆς ζωῆς, ἀλλ' οὐδεὶς εἶναι ἱκανοποιητικὸς. Ἄλλως τε συμβαίνει τοῦτο συνήθως· δηλαδὴ νὰ εὐρίσκωμεν πολλοὺς ὀρισμοὺς δι' ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ἀκριβῶς διότι οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν εἶναι ἱκανοποιητικὸς, οὐδεὶς ἐπεβλήθη.

Συναφὲς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς εἶναι καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἐξελιξέως· καὶ τοῦτο ἐλάχιστα ἔχει προχωρήσει. Ὡς πρὸς τὰ αἷτια τῆς ἐξελιξέως ὑπάρχει πλήρης ἀγνοία. Αἱ κλασικαὶ θεωρίαι ἀνετράπησαν ὑπὸ τῶν νέων πειραμάτων καὶ ὑπὸ τῆς νέας θεωρίας τῆς κληρονομικότητος. Εἰς τὴν ἀποστολὴν τῆς Φιλοσοφίας περιλαμβάνεται καὶ ἡ σπουδὴ τῶν ἰδιοτήτων δράσεως συνόλου τινὸς ἀνθρώπων. Ὅθεν ἔχει ἀνάγκην τῆς φιλοσοφικῆς κριτικῆς καὶ ἡ κοινωνιολογία. Ἄπαιτεῖ νῦν καὶ μελέτην ψυχολογικῶν προβλημάτων, ἐνῶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἰδρύσεώς της εἶχε τεθῆ κατὰ μέρος ἢ Ψυχολογία. Ἄλλ' ἡ κοινωνικὴ ζωὴ, ὑπὸ πνευματικὴν ἔποψιν, εἶναι προέκτασις τῆς ψυχικῆς ζωῆς τῶν ἀτόμων.

Ἄλλὰ τὸ βασικὸν βεβαίως ζήτημα διὰ τὴν Φιλοσοφίαν εἶναι τὸ ἀφορῶν τὴν ἀλήθειαν. Τὴν ἀλήθειαν τὴν θέλομεν ἀμέσως. Ἄλλὰ ποίαν ἀλήθειαν; Διότι αὐτὴ ἀλλάσσει ἀπὸ ἐποχῆς εἰς ἐποχὴν, καὶ ἀκόμη μὲ τὴν λέξιν ἀλήθειαν δὲν ἐννοοῦν τὸ ἴδιον ὅλοι οἱ ἄνθρωποι. Ὁ φιλοσοφῶν λεξιμογράφος τοῦ μέλλοντος θὰ γράφῃ τὰ ἐξῆς: « Ἀλήθεια. Ὡς ἀφηρημένη λέξις ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὰ συγγράμματα τῶν προ-

γόνων, χωρὶς ὀρισμένην σημασίαν. Ἀπὸ μερικῆς συγκεκριμένης ἀπόψεως ἐκάλεσαν ἐκεῖνο τὸ ὅποιον πάντες οἱ ἄνθρωποι, ἢ ἀκριβέστερον οἱ πολλοί, τοποθετημένοι ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας, διακρίνουν, ἐννοοῦν καὶ περιγράφουν κατὰ τὸν αὐτὸν περίπτου τρόπον».

Ἄλλὰ καὶ εἰς τὴν περιωρισμένην ἀλήθειαν ἢ ἀνθρωπότης φθάνει ἔπειτα ἀπὸ πολλὰς πλάνας. Τοῦτο μεταφράζεται καὶ ὡς ἐξῆς: « Ἡ σαφήνεια εἶναι καρπὸς πολλῶν προσπαθειῶν καὶ διαβάσεων ἀπὸ σκοτεινὰς ἰδέας». Αἱ σκοτειναὶ ἰδέαι, ἢ μᾶλλον ἢ προλογικὴ εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, Ἡ προσπάθεια τῆς διασαφήσεως ὤθησε πάλιν σήμερον τὴν ἐπιστήμην καὶ συναφῶς τὴν Φιλοσοφίαν πρὸς τὰ Μαθηματικά. Ὅπως δηλαδὴ εἰς τὴν θεωρίαν τῆς Σχετικότητος ζητοῦνται γενικοὶ τύποι, ἀντιστοιχοῦντες εἰς γενικοὺς νόμους, οὕτω ἢ σημερινὴ ἐπιστήμη θεωρεῖ δίκτυον μαθηματικῶν σχέσεων προωρισμένων νὰ περιλαμβάνῃ τὰ δεδομένα τῆς πραγματικῆς ἐπιστήμης. Τὸ σύνολον τῶν μαθηματικῶν σχέσεων τοῦ δικτύου τούτου ζητεῖ ὁ ἐπιστήμων νὰ συνταύτιση πρὸς τὸ σύνολον τῶν δεδομένων. Ἄλλ' ἢ συνταύτισις οὐδέποτε θὰ γίνῃ, ἐφ' ὅσον οὔτε ἡ μαθηματικὴ ἀνάλυσις ἢ συνιστῶσα τὸ δίκτυον, οὔτε τὸ πείραμα εἶπαν τὴν τελευταίαν λέξιν. Ἡ προσέγγισις τὴν ὁποίαν λαμβάνομεν οὕτω δὲν καταρρίπτει τὸν ἀντίστοιχον ἀπλοῦν νόμον, ἀλλὰ τροποποιεῖ αὐτὸν καλύτερα. Γίνεται, οὕτως εἰπεῖν, ἀναθεώρησις.

Παρατηροῦμεν ἐδῶ ὅτι ὁ φυσικὸς διὰ νὰ ἔχῃ ὄριον ἀκριβείας τῶν παρατηρήσεων αὐτοῦ, καταφεύγει εἰς τὴν θεωρίαν τῶν σφαλμάτων, στηρίζεται δὲ ἐπὶ τοῦ λογισμοῦ τῶν πιθανοτήτων διὰ νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν ἀξίαν τῶν μαθηματικῶν σχέσεων. Ἐρχεται οὕτω συνεπίκουρος ὁ λογισμὸς τῶν πιθανοτήτων. Ἡ θεωρία τῶν πιθανοτήτων ἀποτελεῖ ἐν ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων, λεπτοτέρων ἐπιστημονικῶν καὶ φιλοσοφικῶν θεμάτων. Ὁ λογισμὸς τῶν πιθανοτήτων ἐβοήθησε τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν κοινωνίαν. Οὕτω αἱ ἐπιστῆμαι πλέον τείνουν πρὸς τὴν μαθηματικὴν μορφήν.

Τὰ Μαθηματικά εἶναι προηγμένη Λογικὴ, χρησιμοποιουμένη διὰ τὴν διατύπωσιν τῶν νόμων τῆς φύσεως· ἡ Φυσικὴ διέρχεται περίοδον μεγάλης προόδου. Αἱ θεωρίαι διαδέχονται ἀλλήλας, ἐκάστη δὲ ρίπτει ἀρκετὸν φῶς εἰς τὸν χώρον τοῦ ἀγνώστου. Βοηθούμενα ὑπὸ τῆς Φιλοσοφίας παρακολουθοῦσι καὶ αἱ λοιπαὶ ἐπιστῆμαι.

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΩΜΑΖΑΙΟ

τοῦ καθηγητοῦ Νεοελληνικῆς Γλώσσης καὶ Λογοτεχνίας ἐν τῷ Β. Πανεπιστημίῳ Ρώμης
κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Θ. ΖΩΡΑ

(Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου)

Τὸ ἕκτο γράμμα εἶναι ἀπὸ τῆ Βενετία καὶ γράφτηκε στίς 30 Σεπτεμβρίου 1858, ὕστερ' ἀπὸ ἓνα ταξίδι τοῦ Βαλαωρίτη στὸ Παρίσι. Ὁ ποιητὴς εὐχαριστεῖ τὸν ἀγαπημένο φίλο του γιὰ τὴν πολύτιμη γνωριμία τοῦ τοῦ ἔκανε μὲ τὸν ἀββᾶ Στέφανι, ποὺ καθὼς φαίνεται ἀπ' τὸ γράμμα του, τοῦ στάθηκε πολὺ χρήσιμος καὶ δείχτηκε πολὺ εὐγενικὸς μαζί του. Τὸν εἰδοποιεῖ ἔπειτα ὅτι πρόκειται νὰ φύγη προσεχῶς ἀπ' τὴν Ἰταλία, καὶ ὅπως σ' ἄλλα του τὰ γράμματα, τοῦ κάνει διάφορες φιλοφρονήσεις καὶ τοῦ στέλνει πολλὰς εὐχὰς καὶ χαιρετισμούς ἐκ μέρους του καὶ ἐκ μέρους τῆς Ἐλοῦζίας. Παραθέτουμε τὴ μετάφρασι :

« Βενετία, 30 Σεπτεμβρίου 1858

« Σεβαστέ μου φίλε,

« Ἀνέμενον μίαν ἀπάντησιν ἀπὸ τὸν ἄριστον ἀββᾶν Στέφανι διὰ νὰ σᾶς γράψω· βλέπων ὅμως « ὅτι οὗτος ἀργεῖ, δὲν θέλω νὰ ἀφήσω τὴν Ἰταλίαν χωρὶς νὰ σᾶς εὐχαριστήσω ἀπέριως διὰ τὴν « γνωριμίαν, τὴν ὁποίαν μοῦ ἐπρομηθεύσατε, καὶ ἡ ὁποία ὑπῆρξε δι' ἐμὲ μεγάλης ὠφελείας. Ὀλίγα « πρόσωπα ἐγνώρισα τόσον καλὰ καὶ τόσον ἐξυπηρετικὰ ὅσον ὁ ἀββᾶς Στέφανι. Θὰ διατηρήσω πάν- « τοτε δι' αὐτὸν εὐγνώμονα ἐνθύμησιν. Καίτοι προσεπάθησα, δὲν ἠθύνθηθην νὰ ἀνεύρω τὸν κ. Μαρίνι, « σεῖς δὲ γνωρίζετε ὅτι τὸ Παρίσι εἶναι λαβύρινθος, ἰδίᾳ δι' ὅποιον τὸ ἐπισκέπτεται ὡς ταξιδιώτης. « Ἀφήσαμεν τὴν Ἰταλίαν, ἀλλὰ φέρομεν μαζί μας, χαραγμένον εἰς τὴν καρδίαν, τὸ ὄνομά σας καὶ « τῆς οἰκογενείας σας. Εἶθε ὁ οὐρανὸς νὰ σᾶς διαφυλάττῃ ἐπὶ μακρὸν διὰ νὰ τιμᾶτε πάντοτε τὴν « Ἰταλίαν, καὶ εἶθε νὰ σᾶς διαφυλάττῃ πρὸς παρηγορίαν τῶν πολλῶν φίλων σας καὶ θαυμαστῶν σας, « μεταξὺ τῶν ὁποίων οὐδενὸς ὕστερεῖ,

« ὁ εἰς Σᾶς εὐγνώμων

« Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης ».

« Ἡ Ἐλοῦζία μου θὰ σᾶς γράψῃ ἀπὸ τὴν Λευκάδα καθὼς καὶ εἰς τὸν καθηγητὴν Μπερνάρντι, « τὸν ὁποῖον χαιρετᾶτε ἐγκαρδίως (1) ».

Venezia, 30 settembre 1858.

(1) *Mio rispettabile amico,*

Attendevo una risposta dall'ottimo ab. Stefani per iscrivermi, ma vedendo che questo ritarda non voglio lasciare l'Italia senza ringraziarvi infinitamente della conoscenza che mi avete procurato, la quale mi è stata di grande utilità. Poche persone ho conosciuto così buone e così servizievoli come l'ab. Stefani. Serberò di lui sempre grata memoria. Per quanto mi sia adoprato non mi fu possibile di rinvenire il sig. Marini; e voi sapete che Parigi è un labirinto specialmente per chi lo visita come viaggiatore. Noi lasciamo l'Italia ma portiamo con noi scritto nel cuore il vostro nome e quello della vostra famiglia. Il cielo vi conservi

* * *

Τὸ ἕβδομο γράμμα γράφτηκε ὕστερ' ἀπὸ ἐνάμιση σχεδὸν χρόνον ἀπ' τὴ Λευκάδα. Ὁ Βαλαωρίτης πληροφορεῖ τὸ Θωμαζαῖο ὅτι ὁ Αἰμίλιος καὶ ἡ Μαριέττα Τυπάλδου εἶναι δεκαπέντε μέρες ποὺ βρίσκονται στὴν Κέρκυρα καὶ ὅτι, ἐφ' ὅσον τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Ἰταλίας δὲν καλλιτερέψουν, δὲν πρόκειται νὰ ξαναγυρίσουν στὴ Βενετία. Τοῦ περιγράφει ἔπειτα τὶς πιέσεις ποὺ ὑφίσταντο ἐκ μέρους τῶν Αὐστριακῶν καὶ τοὺς βαρεῖς φόρους ποὺ ἐκεῖνοι εἶχαν ἐπιβάλλει στοὺς κατοίκους. Ἐπειτα τοῦ μιλάει κάπως μακρὰ γιὰ ἓνα νέο βιβλίον του — πρόκειται φυσικὰ γιὰ τὴν « Κυρὰ Φροσύνη » — ποὺ εἶχε τυπώσει στὴν Κέρκυρα, μὰ ποὺ δὲ μπόρεσε ἀκόμη νὰ τὸ κυκλοφορήσῃ, γιὰτὶ ὁ τυπογράφος εἶχε παραμελήσει μίαν σπουδαιότατην διασαφητικὴν σημείωσι, ποὺ ἔπρεπε νὰ προστεθῇ σὲ παράρτημα. Ὅμως ἀποφάσισε νὰ στείλῃ ἓνα ἀντίτυπο, ἔστω καὶ χωρὶς τῆς σημείωσι, στὸ φίλο του τὸ Θωμαζαῖο, βέβαιος ὅτι αὐτὸς θὰ μποροῦσε μόνος του νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἔλλειψιν ἐκεῖνη. Ἐξηγεῖ ἀκόμη ὁ Βαλαωρίτης τὴ γλῶσσα ποὺ μεταχειρίστηκε καὶ τοὺς λόγους ποὺ τὸν ἔπεισαν νὰ γράψῃ τὸ ποίημα στὴ δημοτικὴ καὶ τὶς σημειώσεις στὴν καθαρεύουσα. Πάντως, δείχνει μεγάλο ἐνδιαφέρον καὶ ἀνυπομονήσῃα γιὰ τὴν κρίσιν τοῦ Δαλματοῦ φιλέλληνος, τρέμει σχεδὸν γιὰ τὴν ἀπάντησιν : « Τί θὰ εἶπῃ ὁ Θωμαζαῖος ; Ποῖαν κρίσιν θὰ προφέρῃ ὁ κριτὴς μου ; » διερωτᾶται. Ὁ σκοπὸς του ἦταν νὰ δώσῃ στὴν Ἑλλάδα ἓνα πρωτότυπο μεγάλο ποίημα, ξεχωριστὸ ἀπὸ τὴν ἄλλη του παραγωγή, μὲ θέμα καθαρῶς ἑλληνικόν, παρμένο ἀπ' τὴν ἱστορίαν καὶ συνοδευμένο μὲ διάφορες — καθὼς λέει ὁ ἴδιος — ὅλως διόλου ἄγνωστες εἰδήσεις. Παραθέτουμε τὴ μετάφρασι :

« Λευκάς, 21 Σεπτεμβρίου 1859

« Φίλε,

« Ὁ Αἰμίλιος καὶ ἡ Μαριέττα εὐρίσκονται εἰς Κέρκυραν ἀπὸ δεκαπέντε ἡμερῶν. Ἄν ἡ κατά- « στασις τῆς Ἰταλίας δὲν διασαφηνοῦσθῃ, θὰ διέλθουν τὸν χειμῶνα εἰς τὰς νήσους. Ἐν τῷ μεταξὺ « ἀφαμασσονται τρομερὰ ὑπὸ τῆς Αὐστρίας. Φόροι ἐπὶ φόρων, δάνεια ἐπὶ δανείων. Εἰς Μιρᾶνον « ἔχουν τοὺς Κροάτας εἰς τὰς οἰκίας των καὶ τοὺς ἵππους τῶν Οὐσσάρων εἰς τοὺς σταύλους των.

« Ὁ Μαρκέλλος, πρῶν δῆμαρχος τῆς Ἑνετίας, ταξιδεύων ἀνά τὴν Ἀνατολήν, θὰ διέλθῃ τὸν « χειμῶνα εἰς αὐτὰ τὰ μέρη. Ἡ Ἀνατολὴ μένει ἄφρων καὶ ἐμβρόντητος, ἀναμένουσα τί θὰ πράξῃ « ἡ Δύσις. Ἄς γίνῃ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ.

« Πρὸ ὀκτὼ ἡμερῶν μετέβην εἰς Κέρκυραν μόνος, καὶ παρέμεινα πέντε ἡμέρας. Ταξίδιον χεῖ- « ριστον κατὰ τὴν μετάβασιν, φρικτὸν κατὰ τὴν ἐπιστροφήν. Μὲ εἶχον εἰδοποιήσει, ὅτι ἐν νέον ποι- « ητικῶν ἔργον μου, δοθὲν πρὸς ἐκτύπωσιν, εἶχε τελειώσει, καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ ὑπάγω καὶ ἐγὼ διὰ

lungamente per onorare sempre più l'Italia e vi conservi a conforto dei vostri molti amici ed estimatori fra quali non cede ad alcuno.

Il vostro riconoscente
ARISTOTILE VALAORITIS.

La mia Eloisa vi scriverà da Santa Maura e così pure al prof. Bernardi che saluterete cordialmente.

« τὴν διανομὴν καὶ διὰ τὰ κάμω τοὺς λογαριασμοὺς μὲ τὸν ἐκδότην. Ἐντελήθη ὅμως ὅτι ἐκ σφάλματος ἢ ἐξ ἀπροσεξίας εἶχον παραλείπει μίαν σπουδαιότητα σημειώσιν, καὶ ἔνεκεν τούτου ἤναγκάσθη νὰ διακόψω κάθε σχετικὴν ἐνέργειαν ἕως ὅτου τυπωθῆ εἰς χωριστὸν φύλλον πρὸς προσθήκην εἰς τὸ τέλος τοῦ τόμου.

« Ἡ σημειώσις αὕτη διασαφηνίζει τὸ γεγονός, τὸ ὁποῖον ἔλαβον ὡς ὑπόθεσιν τοῦ ποιήματός μου, καὶ καθιστᾷ γνωστὸν ὅτι τὸ ποίημα, τὸ ὁποῖον εὕρισκεται ἐν ἀρχῇ τῶν Προλεγόμενων, εἶναι ἓνα δημοτικὸν ἀνέκδοτον τραγούδι, συλλεγὸν φροντίδι φίλου μου. Ἐσκέφθη κατ' ἀρχὰς νὰ μὴ σᾶς ἀποστείλω τὸ βιβλίον, προτοῦ συμπληρωθῆ τὸ μικρὸν ἐκεῖνο κενόν. Ἄλλ' ἔπειτα, σκεπτόμενος ὅτι μία ἀπλή εἰδοποίησις θὰ ἐπῆρκει, παρέδωσα τὸ βιβλίον μου εἰς τὸ ταχυδρομεῖον Κερκύρας, διευθύνων τούτο μέσφω Μάλτας καὶ Γενούης εἰς Τορίνον. Κατὰ τὴν ἀποστολὴν ταύτην ἠσθανόμην τὴν καρδίαν μου νὰ κτυπᾷ, αἱ δὲ χεῖρες μου ἦσαν κρύαι καὶ ἔτρεμον. Ἔλεγον κατ' ἑμαυτὸν: Τί θὰ εἴπῃ ὁ Θωμαζαῖος; Ποίαν κρίσιν θὰ προφέρῃ ὁ κριτὴς μου; Αἱ ἐλπίδες του θὰ διαψευσθούν; Ἴδού με λοιπὸν ἐκ νέου ἐνώπιόν σας.

« Κάμετε δικαιοσύνην, ἀλλὰ μετ' ἀγάπης, μετ' ἐπιεικείας.

« Ἡθέλησα νὰ ἀναλάβω βαρεῖαν ὑποχρέωσιν, τὸ νὰ δώσω εἰς τὴν Ἑλλάδα ἓνα πρωτότυπον ποίημα. Πολλὰ πληροφορία καθ' ὅλοκληρίαν νέαι τὸ συνοδεύουν. Αὐταὶ θὰ εἶναι ἴσως ἡ μόνη ἄγχυρα σωτηρίας τοῦ ποιήματός μου. Τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχει γραφῆ, ἠθέλησα νὰ διορθώσω καὶ πλουτίσω ὅσον ἦτο δυνατόν. Τὰ πεζογραφήματα εἶναι γραμμένα εἰς τὴν καθαρὴν ῥεῦσιν. Εἰς τὸ νὰ πράξω τούτο ὑπεχώρησα ἐν μέρει εἰς τὰς περιστάσεις τῆς στιγμῆς, ἐν μέρει εἰς τὰς πεποιθήσεις μου.

« Συγχωρήσατε τὴν ἀθαιρεσίαν μου ταύτην.

« Ἀναγνώσατε καὶ ἀναγνώσατε ἐκ νέου μετ' ὑπομονῆς καὶ ἀγάπης. Ἄν κατώρθωνα νὰ σᾶς ἀποσπάσω ἐν δάκρυ ἀπὸ τοὺς ὀφθαλμούς σας, πιστεύσατέ με εὐτυχῆ. Ἀσπασμούς ἐκ μέρους τῆς Ἐλαιοῦ εἰς τὴν Κυρίαν καὶ τὰ τέκνα σας. Οἱ ἰδικοί μου ἔχουν καλῶς.

« Ἐνα ἐναγκαλισμὸν διὰ τὸν Μπερνάρντι καὶ τὴν εὐλογίαν διὰ τὸν πάντοτε ὑμέτερον

« Ἀριστοτέλην Βαλαωρίτην (1) ».

Santa Maura, 21 settembre 1859.

(1) *Amico*,

Emilio e la Marietta trovansi a Corfù da quindici giorni. Se le cose d'Italia non si fanno più chiare sverneranno nelle isole. Intanto sono munti orribilmente dall'Austria. Tasse sopra tasse, prestiti sopra prestiti. A Mirano hanno i Croati in casa, i cavalli degli Ussari in scuderia.

Marcello ex podestà di Venezia, viaggia per l'Oriente, passerà l'inverno in queste parti. L'Oriente rimane muto esterefatto, aspettando che faccia l'Occidente. La volontà del Signore sia fatta.

Otto giorni fa, andai a Corfù solo e vi rimasi cinque giorni. Viaggio pessimo nell'andare, orribile nel tornare. Ero stato avvertito che un nuovo mio lavoro poetico, dato alle stampe, era ultimato e conveniva che io ci andassi per la distribuzione e per far conto coll'editore. M'accorsi che per errore o per sbadatagine s'avea lasciato fuori un'annotazione importantissima e così ho dovuto sospendere ogni cosa fino a tanto che la si stampi in foglio volante da potersi aggiungere in fondo al volume.

Tale annotazione dilucida il fatto ch'io presi per argomento del mio poema e rende noto che la poesia messa a capo dei prolegomeni è un canto popolare inedito e raccolto per cura di un mio amico. Ho pensato nel primo momento di non ispedirvi il volume prima che fosse riempito quel picciolo vano.

* * *

Τὸ ὄγδοον γράμμα ἔχει γραφῆ ὑπερ' ἀπὸ τρία ὀλόκληρα χρόνια, ἀπ' τὸ Μιράνο, στὶς 10 Αὐγούστου 1862. Εἶναι τὰ χρόνια τῶν πολιτικῶν ταραχῶν καὶ τῆς ἀβεβαιότητος καὶ ὁ Βαλαωρίτης δείχνει πὺς εἶναι ἀρκετὰ κουρασμένος καὶ ἀποκαρδιωμένος ἀπ' τὴν κατάστασι. Λέει ὅτι ἡ θύελλα ποὺ συνετάραξε τόσο τὴν Ἰταλία ὅσο καὶ τὴν Ἑλλάδα, τὸν ἔκανε νὰ χάσῃ τὴν ἡρεμία καὶ τὴν ἡσυχία του, καὶ παρασυρμένος ἀπ' τὰ γεγονότα, νὰ μὴ μπορῆ πιά νὰ προσανατολιστῆ. Πληροφορεῖ μὲ κάποια πίκρα τὸν Θωμαζαῖο ὅτι ἐδῶ καὶ τρία χρόνια δὲν ἀσχολεῖται πιά μὲ τὴ λογοτεχνία, ἀλλὰ μονάχα μὲ τὴν πολιτική, γιατί ἔτρεφε τὴν ἐλπίδα ὅτι εἶχε φθάσει ἡ στιγμή τῆς δράσεως καὶ δὲν ἤθελε νὰ μείνῃ κατὰ μέρος καὶ νὰ θεωρηθῆ ὡς δειλός. Δυστυχῶς, λέει, ἂν καὶ ἔγινε ὅ, τι ἦταν δυνατόν, οἱ προσπάθειες δὲν εἶχαν μεγάλες ἐπιτυχίες, γιατί ἡ Ἀγγλία τοὺς περιέπαιξε καὶ τοὺς ἀπαντοῦσε μὲ σαρκαστικὴ εἰρωνεία. Σ' αὐτὸ τὸ διαστήμα ὁ Βαλαωρίτης δὲν μπόρεσε νὰ κάνῃ τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ περιοριστῆ στὴ συλλογὴ ὑλικῶν γιὰ ἓνα θέμα, ποὺ ἀπὸ καιρὸ τὸν ἀπασχολοῦσε, ἀλλὰ διάφορα οἰκογενειακά ἐπεισόδια τὸν εἶχαν ἐμποδίσει ὡς τὴ στιγμή νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ σχέδιόν του. Ἐξ ἄλλου, συνεχίζει σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ Βαλαωρίτης μὲ ἐξαιρετικὸ πόνον καὶ πίκρα, στὴν Ἑλλάδα δὲν καταλαβαίνουν πιά τὴν ποίησι, καὶ αὐτὸ τὸν λυπεῖ, γιατί φοβᾶται μήπως τὰ πολύχρονα πάθη καὶ οἱ κακουχίες ἐσκλήρυναν τὴν καρδίαν τοῦ λαοῦ σὲ τέτοιο σημεῖο, ὥστε ὁ ἴδιος νὰ θεωρῆ περιττὸ νὰ ξελαρυγγίζεταί μὲ ἀνθρώπους ποὺ δὲ θέλουν καὶ δὲν κατορθώνουν νὰ τὸν νιώθουν. Εἶχε μάλιστα ἀποφασίσει, ὁμολογεῖ, νὰ μὴν καταπιαστῆ πιά μὲ τὴν ποίησι, ἀλλὰ ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιθυμία καὶ ὁρμὴ τὸν ἐσπρωξάν νὰ ξαναπάρῃ τὴν πέννα καὶ νὰ γράψῃ μερικὰ μνημόσυνα ποιήματα γιὰ μικρὰ παιδάκια, καὶ σ' αὐτὸ τὸ εἶδος εὕρισκε κάποια ἀνακούφισι, γιατί τοῦ φαινόταν

Ma poi considerando che un semplice avvertimento avrebbe bastato consegnai alla posta di Corfù, dirigendolo per Malta e Genova a Torino, il mio volume. Nel fare tale consegna sentiva battere il mio cuore e le mani erano tutte fredde e tremanti. Diceva fra me: Che dirà Tommaseo? Quale sentenza pronuncierà il mio giudice? Le sue speranze saranno esse deluse? Eccomi dunque di nuovo al vostro cospetto.

Fatti giustizia ma con amore, con indulgenza.

Ho voluto assumermi un grande impegno, quello di dare alla Grecia un poema originale. Molte notizie storiche affatto nuove lo accompagnano. Queste saranno forse la sola ancora di salvezza del mio poema. La lingua popolare in cui è scritto ho voluto possibilmente regolarla, arricchirla. Le prose sono scritte in lingua pura. Nel fare ciò ho ceduto in parte alla convenienza del momento, in parte al mio convincimento.

Perdonate questo arbitrio.

Leggete e rileggete con pazienza, con affetto.

Se io riuscissi a strappare una lagrima dal vostro ciglio credetemi felice. Un bacio dall'Eloisa alla Signora, ai bimbi.

I miei stanno bene.

Un abbraccio a Bernardi, e la vostra benedizione per il vostro sempre.

ARISTOTILE VALAORITIS.

σὰ νὰ πλησιάζῃ τὴν ἀγαπημένη του Μαρία, πού τόσο ἄκαιρα τοῦ εἶχεν ἀρπάξει ὁ Χάρος. Εἶναι βέβαια ἀρκετὰ ἐνδιαφέροντα αὐτὰ πού γράφει ὁ Βαλαωρίτης, γιατί μᾶς δείχνουν τὴν τότε ψυχική του κατάστασι καὶ μᾶς ἐξηγοῦν τὴν ποιητική του δρᾶσι τῆς περιόδου αὐτῆς. Τέλος ὁ Βαλαωρίτης πληροφορεῖ τὸν Θωμαζαῖο ὅτι ἡ Ἐλιοῦζία του περιμένει καὶ ἄλλο παιδάκι, καὶ ἐκφράζει τὴν ἐλπίδα νὰ ἰδωθοῦν γρήγορα. Παράθετομε τὴ μετάφρασι :

« Σεβαστέ μου φίλε,

« Ὁ ἀνεμοστρόβιλος, ὅστις συνετράξε τὴν Ἰταλίαν καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὑπῆρξεν αἰτία σοβαρῶτατης συγχύσεως καὶ εἰς τὰς νήσους μᾶς, ὄχι μόνον μοῦ ἀφήρπασε τὴν ἡρεμίαν ἐκείνην, ἥτις « εἶναι τόσον ἀναγκαία διὰ τὰς πνευματικὰς ἐργασίας, ἀλλὰ παρασύρας με ἔξω τῆς ὁδοῦ, τὴν ὁποίαν « εἶχον διαγράψει, με ὠθεῖ ἀκόμη νὰ τρέχω ὑπίσω τῆς λαίλαπος, χωρὶς νὰ δύναμαι πλέον νὰ προσανατολισθῶ.

« Ἀπὸ τοῦ 1859 καὶ ἔπειτα δὲν ἡσχολήθην πλέον εἰμὴ μόνον περὶ τῆς πολιτικῆς. Ἦλπιζον ὅτι « καὶ εἰς Ἑλλάδα θὰ ἐνεκαινιαζέτο μία νέα ἐποχὴ καὶ ἐφοβούμην μήπως κατηγορούμην δι' ἀνδρείαν, « ἂν δὲν παρουσιαζόμην μεταξὺ τῶν πρώτων ἵνα υπερασπίσω τὰς νέας ἰδέας ἐναντίον ἐκείνων, οἵτινες « ἤλπιζον νὰ τὰς καταπατήσουν.

« Ἐπράξαμεν ὅ, τι ἦτο δυνατόν. Ἄλλ' ἡ Ἀγγλία μᾶς περιπαίζει καὶ ἀπαντᾷ εἰς τὰς κραυγὰς « τοῦ πολέμου διὰ τοῦ χλευασμοῦ, ὅστις ἀποτελεῖ τὸ πλεόν καταστρεπτικὸν καὶ αἰσχρὸν ὄπλον ἀπὸ « ὅσα μετεχειρίσθησαν μέχρι τῆς στιγμῆς ἐναντίον μας οἱ Προστάται μας.

« Εἰς ταιαύτην κατάστασιν τῶν πραγμάτων πολὺ ὀλίγην ἢ μᾶλλον οὐδεμίαν φροντίδα εἶχον διὰ « τὴν ποίησιν.

« Προσεπάθησα μόνον νὰ συλλέξω τὸ ἀναγκαῖον ὕλικόν διὰ νὰ πραγματευθῶ ἓνα θέμα, τὸ « ὁποῖον ἀπὸ πολλοῦ χρόνου περιστρέφεται εἰς τὸν νοῦν μου καὶ εἰς τὸ ὁποῖον αἰσθάνομαι πράγματι « τὸν ἑαυτόν μου προσηλωμένον.

« Ἄλλ' ἡ ἀστασία τῶν καιρῶν καὶ διάφορα οἰκογενειακὰ περιστατικὰ, ἰδίᾳ ὁ μετὰ τῶν ἐξ- « ἀδελφῶν μου μερισμὸς τῆς περιουσίας, δὲν μοῦ ἐπέτρεψαν νὰ ἐπιληφθῶ τῆς ἐργασίας μου.

« Ἐξ ἄλλου ἀντιλαμβάνομαι, ὅτι ἐν Ἑλλάδι ἡ ποίησις ἔχει ὀλίγην σημασίαν, καὶ τοῦτο με ἀπο- « θαρρύνει καὶ με λυπεῖ, διότι με κάμνει νὰ φοβοῦμαι ὅτι ἡ καρδία τοῦ Ἔθνους μου, ἐνεκεν τῶν « μακρῶν ταλαιπωριῶν, ἐξησθένησε εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ πάλλῃ πλέον οὔτε διὰ τὰς ἀρχαίας παρα- « δόσεις, οὔτε διὰ τὰς ἐλπίδας αἵτινες ἐνυπάρχουν διὰ τὸ μέλλον.

« Δὲν γνωρίζω ἂν δικαίως ἢ ἀδίκως, ἀλλὰ πρέπει νὰ ὁμολογήσω ὅτι αἰσθάνομαι ποιᾶν τινα ἀπ- « ἔχθειαν νὰ κοπιᾶζω δι' ἀνθρώπους, οἵτινες ἀρνοῦνται νὰ ἀκούσουν καὶ ἐνίοτε περιπαίζουν ἐκείνους, « ὁ ὁποῖος ἀναζητεῖ εἰς τοὺς τάφους τὰ ὄστα τῶν παλαιῶν, ἀντὶ νὰ κολακεύῃ τοὺς ζῶντας ἐπωφε- « λούμενος τῆς κοινωνικῆς θέσεώς του, ἵνα προχωρήσῃ περισσότερον παντὸς ἄλλου.

« Καὶ ἡ κατὰπτωσις αὕτη τῶν πνευμάτων εἶναι ταιαύτη, ὥστε ἐγὼ θὰ ὠρικίζομην νὰ μὴ γράψω « πλέον καὶ νὰ μὴ δημοσιεύσω ἓνα μόνον στίχον, ἂν εἰσῆκουον τὴν ὀργὴν μου. Ἄλλ' αἱ ὀρμαὶ τῆς « καρδίας δὲν περιορίζονται πάντοτε καὶ οὕτω γραμμὴν πρὸς γραμμὴν καὶ σχεδὸν ἀσυναίσθητως ἐρ- « ριψα ἐπὶ τοῦ χάρτου μερικὰς κσέψεις μου, μᾶλλον ἐνεκεν ἰδίᾳ ἀνάγκης ἢ δι' ἰκανοποίησιν ἄλλων.

« Συνέθεσα νεκρικὰς τινὰς ᾠδὰς ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ θανάτου παιδιῶν ἀγαπητῶν εἰς ἐμὲ ἢ εἰς τοὺς « ἰδικούς μου, καὶ στιχοιργῶν ἀντελήφθην ὅτι ἀπεκόμιζον μεγαλύτερον ὄφελος ἐκ τῆς συντροφίας τῶν « νεκρῶν ἢ τῶν ζώντων, ἀκόμη δὲ ἡσθάνθην ὅτι δι' ἐκείνης τῆς ὁδοῦ συνηντῶμην πάντοτε μετὰ τῆς « Μαρίας μου.

« Εἰς σᾶς, ὅστις ὑπῆρξατε ὑποστηρικτῆς μου καὶ ἠθελήσατε ὅπως τὸ ταπεινόν μου ὄνομα διατη- « ρηθῇ μετὰξὺ τῶν συγγραμμάτων σας, ἀντιγράφω τινὰς τῶν νεκρικῶν μου τούτων στίχων. Ἄκο-

« Μιράνο, 10 Αὐγούστου 1862.

« λουθῶν τὰς νοουθεσίας σας, ἐγκατέλειψα τελικῶς τὴν ὁμοιοκαταληξίαν. Ἄπὸ σᾶς θὰ μάθω ἂν κα- « τώρθωσα νὰ προχωρήσω ἐν βῆμα πρὸς τὰ ἐμπρὸς ὅσον ἀφορᾷ τὸν ποιητικὸν ρυθμὸν καὶ τὴν ἄρμο- « νίαν τοῦ στίχου.

« Ἡ Ἐλιοῦζία ἐνοχλεῖται πολὺ ἀπὸ διαταράξεις τοῦ στομάχου καὶ τῆς κεφαλῆς. Διέρχεται « τὰς ἡμέρας τῆς πάντοτε ἐξηπλωμένη. Εὐτυχῶς ἡ διάγνωσις τῆς ἀσθενείας τῆς εἶναι εὐκολωτάτη, « καὶ ἐγὼ, ὁ ὁποῖος δὲν εἶμαι ἰατρός, δύναμαι νὰ εἶπω μετὰ βεβαιότητος, ὅτι μετὰ ἐννέα μῆνας θὰ « θεραπευθῇ. Σᾶς ἀποστέλλει ἓνα ἀσπασμὸν ἐκ τοῦ μακρόθεν, με τὴν ἐλπίδα νὰ σᾶς τὸν δώσῃ ἴσως « ἐκ τοῦ πλησίον ἂν αἱ ἀδιαθεσίαι τῆς λάβουν τέλος.

« Φιλήσατε τὰ παιδάκια σας. Χαιρετίσατε τὴν προσφιλῆ σύζυγόν σας καὶ μὴ κουρασθῆτε νὰ « ἀγαπᾶτε

« τὸν πάντοτε ὑμέτερον

« Ἀριστοτέλην Βαλαωρίτην (1) ».

Mirano, 10 agosto 1862.

(1) *Mio venerabile amico,*

Il turbine che ha sconvolto l'Italia e per consenso fu cagione di gravissimo scompiglio anche nelle nostre Isole, non solo mi rapì quella quiete che è tanto necessaria alla occupazione dello spirito, ma trascinandomi fuori dalla via che mi era tracciata, mi spinge tuttora a correre dietro all'uragano senza ch'io possa più orizzontarmi.

Dal cinquantanove in poi non mi sono occupato che di politica. Mi era lusingato che anche in Grecia si sarebbe inaugurata una nuova era e temeva di essere tacciato di vigliaccheria non facendomi avanti fra i primi per difendere (!) le idee nuove contro chi sperava di conculcarle.

Si è fatto quello che si poteva fare. Ma l'Inghilterra si ride di noi e risponde al nostro grido di guerra collo scherno che è l'arma più micidiale e più turpe di quante fin ora, a nostro danno, furono adoperate dai nostri Protettori.

In tale stato di cose io mi sono preso pochissima cura della poesia o per dir meglio nessuna.

Mi sono studiato soltanto a raccogliere i materiali necessari per trattare un argomento che da molto tempo s'aggira nella mia mente e al quale mi sono veramente affezionato.

Ma la mutabilità dei tempi e varie circostanze di famiglia, particolarmente la divisione coi miei cugini, non mi hanno permesso di dar mano al mio lavoro.

D'altronde mi accorgo che in Grecia la poesia ha poco corso e questo mi avvilita e m'addolora perchè mi fa temere che il cuore della mia nazione si sia, da, lunghi patimenti, infievolito in modo da non avere più battiti nè per le tradizioni antiche nè per le speranze che racchiudonsi nell'avvenire.

Io non so se a torto o a ragione, ma debbo confessare ch'io provo una certa ripugnanza a sfiatarmi con gente che si rifiuta di dare ascolto e che talvolta si fa beffe di chi va rinvan- gando nei sepolcri le ossa dei trapassati, in vece di adulare i vivi profittando della sua posizione sociale per farsi oltre più che ogni altro.

E questo abbassamento degli spiriti è tale ch'io avrei fatto giuramento di non più scrivere e pubblicare un solo verso se volessi dare ascolto al mio risentimento (!).

Ma gli impulsi del cuore non si frenano sempre e così tratto tratto e quasi senza accorgermi gettai sulla carta qualche mio pensiero piuttosto per proprio bisogno che per altrui soddisfazione. Composi qualche poesia funebre all'occasione della morte di bambini cari a me o a' miei e m'accorsi verseggiando ch'io traeva miglior profitto in compagnia de' morti che dei vivi, di più m'avvidi che per quella via m'incontrava sempre colla mia Maria.

A voi che mi foste sostenitore e che avete voluto che il mio povero nome vivesse nei vostri scritti io trascrivo alcuni di questi miei versi funebri. Seguendo i vostri consigli ho

***

Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ τὰ γράμματα βρίσκονται μέσα στὸ φάκελλο τοῦ Βαλαωρίτη καὶ μερικὰ ποιήματά του χειρόγραφα ἢ τυπωμένα, ὅλα γνωστά, δηλαδή:

1) Τὸ ποίημα: «Εἰς τὸν θάνατον Ἑμμας Οὐλφ, ἐπταετοῦς θυγατρὸς τοῦ Κυρίου Δροῦμμονδ Οὐλφ, Ἀγγλίδος»: «Ἐσβύστηκε σὰν τὸν ἀφρὸ στὸ φύσημα τοῦ ἀνέμου... κλ.», ὀλόκληρο τὸ γνωστὸ κείμενο ἐπίσης χειρόγραφο, μὲ τὴν ἐξῆς ἐλληνικὴ σημείωσι: «Τὸ κοιμητήριον ὅπου ἐτάφη ἡ μικρὰ Ἑμμα εἶναι ἄδενδρον, κεῖται δὲ ἐπὶ λοφίσκου θεωροῦντος κατὰ πρόσωπον τὰ ὄρη τῆς Σελλεΐδος».

2) Τὸ ποίημα: «Εἰς ἐπέτειον μνημόσυνον τοῦ νεανίσκου Μάρκου Φλαμπουριάρου. Τὰ Χρόνια»: «Πᾶρε, παπᾶ, τὸ θυμιατό, φόρεσε πετραχῆλι... κλ.» ὀλόκληρο τὸ κείμενο χειρόγραφο μὲ τὴν ἡμερομηνία «τῆ 8 Ἰουλίου 1862, Ἐν Λευκάδι» καὶ μὲ τὴν ἐξῆς σημείωσι: «Τὰ χρόνια. — Ἐκλαμβάνεται ἡ λέξις εἰς τὴν δημοτικὴν ἔννοιαν, οὕτως ἐπονομαζομένου παρὰ τοῦ λαοῦ τοῦ μνημοσύνου, ὅπερ τελεῖται μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ ἔτους ἀπὸ τῆς ἡμέρας τοῦ θανάτου. — Ὁ πατήρ αὐτοῦ εὗρίσκετο εἰς Λευκάδα, ὅτε ἔμαθε τὴν ἀσθένειαν τοῦ τέκνου. Ἀναχωρήσας ἀμέσως, ἔνεκεν τῆς ἐπικρατούσης γαλήνης, δὲν ἔφθασεν εἰς Ζάκυνθον εἰμὴ ὀλίγας στιγμὰς πρὶν τοῦ θανάτου».

Εἰς τὸ τέλος τῆς σελίδος ὁ Βαλαωρίτης προσθέτει μίαν ἰταλικὴν σημείωσι πρὸς τὸν Θωμαζαῖο, πού τῆ μεταφράζουμε:

«Λυποῦμαι διότι δὲν δύναμαι νὰ εὔρω εἰς τὰ χαρτιά μου ἄλλα ποιήματα τοῦ ἰδίου εἴδους. «Ἰδιαιτέρως ἓνα, τὸ ὁποῖον κατέστη λαϊκώτατον καὶ ἐγράφη ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ θανάτου τοῦ νεαροῦ «Στεφάνου Μεσσαλᾶ. Θὰ καταβάλω πᾶσαν προσπάθειαν διὰ νὰ τὰ εὔρω. Προικισμένος μὲ κακὴν «μνήμην καὶ γράφων σχεδὸν πάντοτε χωρὶς μεγάλην μελέτην, μοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ τὰ ἐνθυμηθῶ.»

«Διὰ νὰ σᾶς ἀποζημιώσω ἢ μᾶλλον διὰ νὰ σᾶς κατενώσω, ἂν τυχὸν ἠθέλετε μὲ ἐπιπλῆξει διὰ «τὴν ἔλλειψιν ταύτην, σᾶς ἐσωκλείω τὴν φωτογραφίαν μου καὶ τῆς Ἑλοΐζιας.»

Ἐρχόμεθα διὰ τῆς φωτογραφίας νὰ σᾶς κάμωμεν μίαν μικρὰν ἐπίσκεψιν καὶ ἀπαιτοῦμεν τὴν «ἀπόδοσιν, καὶ μὴ ὄντος δυνατοῦ διαφοροτρόπως, ἃς γίνῃ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον.»

«A. B. (1)».

sbandito definitivamente la rima. Saprò da voi se abbia riuscito di fare un passo di più in quanto allo stile poetico e all'armonia del verso.

L'Eloisa è molto disturbata da' mali di stomaco e di capo. Passa le sue giornate stando sempre sdraiata. Fortunatamente la diagnosi del suo male è facilissima ed io, che pur non son medico, posso dire con certezza che dopo nove mesi ella starà bene. Essa vi manda un bacio da lontano nella speranza di darvelo forse da vicino se le sue indisposizioni cessassero.

Baciatemi le vostre creaturine. Ricordatemi all'affettuosa vostra consorte e non vi stancate di amare.

Il sempre vostro

ARISTOTILE VALAORITIS.

(1) Duolmi di non poter trovare fra le mie carte altre poesie del medesimo genere. Particolarmente una divenuta popolare e scritta nell'occasione della morte del giovane Ste-

3) Τὸ ποίημα: «Κωνσταντίνῳ Κόμητι Μεσσαλᾶ. Εἰς ἀνάμνησιν τῆς 10ης Δεκεμβρίου 1860 Μνημόσυνον»: «Ἔργον ὁ Χάρος, ὄργονε τῆ γῆ πού τὸνε τρέμει... κλ.» ὀλόκληρο τὸ γνωστὸ σύνθεμα χειρόγραφο, μὲ τὴν ἐλληνικὴν σημείωσι: «Πρὸς διαφώτισιν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ γινώσκῃ ὁ ἀναγνώστης ὅτι συνετέθη τὸ στιχοῦργημα πρὶν ἢ ἐκπνεύσῃ ὁ υἱὸς Μεσσαλᾶς. — Ὅτι ἐτελεύτησεν ἐν Λευκάδι, μακρὰν τῆς πατρικῆς αὐτοῦ χώρας, ὅπου δὲν ὑπάρχει οἰκογενειακὸς τάφος».

4) Τὸ ποίημα: «Ὁ Βράχος καὶ τὸ κῦμα» μὲ τὰ ἀνταλλαγέντα γράμματα μεταξὺ τοῦ Βαλαωρίτη καὶ τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου «Ἡ Ἀναγέννησις» Γουργουράκη. Ἀνάτυπο «ἐκ τοῦ 12ου ἀριθ. τῆς «Ἀναγεννήσεως», τυπογραφεῖον Ἑρμῆς, Ἀντωνίου Τερζάκη». — Στὸ περιθώριον ἀριστερὰ τὸ ἐξῆς σημείωμα σὲ ἰταλικὴ γλῶσσα:

«Φίλτατε Θωμαζαῖο,

«Ἡ Ἑλοΐζια ἀπέκτησε ἓνα ὠραῖον κοράσιον, ἐγὼ δὲ ἔφερα εἰς φῶς τοὺς ὀλιγίστους αὐτοὺς «στίχους. Μὴ ἀπαξιώσετε νὰ τοὺς δεχθῆτε μετ' εὐμενείας. Εἰς τὸν Ρενιέρην μας ἄρσαν ἀπέριωσ καὶ «ὀμιλῶν περὶ τούτων, παρασυρόμενος ἀπὸ τὴν πρὸς μὲ ἀγάπην του, ἔφθασε μέχρι ὑπερβολῆς. Ἐγὼ «καὶ ἡ Ἑλοΐζια σᾶς ἀπαζόμεθα μὲ πραγματικὴν ἀφοσίωσιν εἰς τὸ μέτωπον.»

«Δικὸς σας

«Ἀριστοτέλης (1)».

***

Τέλος βρίσκουμε ἓνα ἀκόμη γράμμα τοῦ Βαλαωρίτη πρὸς τὸν Θωμαζαῖο, μετὰ ὀλόκληρη δεκαετία. Εἶναι γραμμένο ἐλληνικὰ, ἀμέσως μετὰ τὸ θάνατο τῆς γυναίκας τοῦ Θωμαζαίου Διαμάντως Παβέλλο, τῆς πιστῆς συντρόφισσας καὶ πολύτιμης βοηθοῦ τοῦ γέρου καὶ τυφλοῦ φιλοσόφου, πού τόσο ἀγάπησε ὅσο ζοῦσε καὶ τόσο τίμησε μετὰ τὸ θάνατό τῆς (2).

fano Messala. Farò il possibile per averle. Dotato di cattiva memoria e scrivendo quasi sempre senza troppo studio, mi riesce impossibile di ricordarmele.

Per compensarvi, o meglio dire per placarvi se mai voleste sgridarmi di questa mancanza, v'inchiodo la mia fotografia e quella dell'Eloisa.

Veniamo in effigie a farvi una visitina ed esigiamo che la restituzione, non potendo avere luogo diversamente, si faccia al medesimo modo.

A. V.

(1) Tommaseo Carissimo,

L'Eloisa ebbe una bella bambina, io diedi alla luce questi pochissimi versi. Non isdegnate di accorglierli con benevolenza. Al nostro Renieri piacquero immensamente e nel parlar di questi, trascinato dal suo effetto per me, crebbe in esagerazione. Io e l'Eloisa vi baciamo con vero affetto sulla fronte.

Il vostro ARISTOTILE.

(2) Καθὼς ἀνέφερα καὶ παραπάνω, τὸ ἐλληνικὸ αὐτὸ γράμμα τοῦ Βαλαωρίτη πρωτοδημοσίευσεν στὸ ἄρθρο μου «Ἐνα ἀνέκδοτο, καὶ ἓνα ἄγνωστο γράμμα τοῦ Βαλαωρίτη» («Νέα Ἑστία» τεύχος 290 τῆς 15 Ἰανουαρίου 1939).

« Ὁ Βαλαωρίτης παρηγορεῖ τὸ λυπημένο φίλο του καὶ τοῦ ἐκφράζει τὸν βαθὺ πόνο ποῦ ἐνίωσαν γιὰ τὸ χαμὸ αὐτὸ κι ὁ ἴδιος κι ἡ γυναίκα του Ἐλοῖζία. Ἴδου τὸ κείμενο :

« Νικολάω τῷ Θωμαζαίω

« Τεθλιμμένε μου φίλε,

« Εἰσῆλθεν ὁ θάνατος ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ οἴκου σου καὶ ἀφήρπασε τὸν πιστὸν σύντροφον τῶν « παθημάτων σου, τὸ στήριγμα τοῦ γήρατός σου, τὴν ἀκτίδα τῶν ἐσβεσμένων ὀμμάτων σου.

« Ἀπέναντι τοιαύτης συμφορᾶς, πῶς νὰ μὴ συμμερισθῶ τὸ πένθος τῆς βαρυαλγοῦς καρδίας σου « ἐγώ, ὅστις ὡς ἀντάλλαγμα τῆς μεγάλης πρὸς σὲ ὀφειλῆς μου οὐδὲν ἄλλο ἐδυνάμην νὰ πράξω παρὰ « νὰ δέωμαι ἕνα μὴ κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ βίου νέαι τρικυμῖαι ταραξῶσι τὸν φωτοβόλον « οὐρανὸν τῆς διανοίας σου ;

« Πῶς τὰ μὴ συναισθανθῆ τὴν πικρίαν σου ἢ προσφιλῆς Ἐλοῖσία μου, ἣν φιλοστόγως ἠγάπησες « καὶ ἦτις νηπιόθεν ἔμαθε νὰ συγγέη τὸ ὄνομά σου μετὰ τοῦ ὀνόματος τῶν γονέων της ;

« Οὐδείς σοῦ κραταιότερος κατὰ τοῦ θανάτου. Καὶ ὅμως, ἂν εἶναι ἀληθές ὅτι τῆς ψυχῆς οἱ « δριμύτεροι πόνοι κατευνάζονται καὶ ἐξημεροῦνται ὅταν κοινωνοῦν αὐτῶν καὶ μεταλαμβάνουν, ἔστιν « ὅτε καὶ μακρόθεν, πιστοὶ καὶ ἀμετάτρεπτοι φίλοι, παρηγορήθητι, γλυκύτατε φίλε, ὅτι βεβαίως κα- « τέστημεν σύντροφοι καὶ συμμέτοχοι τῆς δυστυχίας σου.

« Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης.

« Ἐν Λευκάδι τῆ 8/20 Ὀκτωβρίου 1873 ».

***

Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ τὰ γράμματα τοῦ Βαλαωρίτη πρὸς τὸν Θωμαζαῖο, σώζεται, κα-
θὼς εἶπαμε, στὸν ἴδιο φάκελλο κι ἕνα γράμμα τῆς 22 Νοεμβρίου 1863 ἀπ' τὴ Λευ-
κάδα, τοῦ ἴδιου Βαλαωρίτη πρὸς τὸν Μπανκέττι, ὅπου εὐχαριστεῖ τὸ φίλο του γιὰ
μερικὰ φυτώρια ποῦ ὁ τελευταῖος τοῦ εἶχε στείλει, καὶ τοῦ ζητᾶει πληροφορίες γιὰ τὸν
Θωμαζαῖο, ἀπ' τὸν ὁποῖο πολὺν καιρὸ δὲν εἶχε εἰδήσεις. Τοῦ μιλάει ἔπειτα γιὰ τὴν
ἄριστη ἐντύπωσι ποῦ εἶχε κάνει στὴν Ἀθήνα ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος καὶ γιὰ τὴν ὑπο-
δοχὴ ποῦ εἶχαν ἐτοιμάσει καὶ στὴν Κέρκυρα καὶ ποῦ δυστυχῶς εἶχε ἀναβληθῆ ἕξ
αἰτίας τῆς γνωστῆς θλιβερῆς ἀποφάσεως τῆς καταδράσεως τῶν φρουρίων τοῦ νησιοῦ.
Ἐπειδὴ δὲ ὁ Βαλαωρίτης ζητοῦσε πληροφορίες καὶ γιὰ τὸ Δαλματὸ φιλόλογο, καθὼς
καὶ παραπάνω ἐσημειώσαμε, φαίνεται ὅτι ὁ φίλος του ἔστειλε στὸν ἴδιο τὸν Θωμα-
ζαῖο τὸ γράμμα κι αὐτὸς τὸ φύλαξε μαζὶ μετὰ τὴν ἄλλη ἀλληλογραφία τοῦ Βαλα-
ωρίτη: Παραθέτουμε τὴ μετάφρασι καὶ τοῦ γράμματος αὐτοῦ:

« Λευκάς, 22 Νοεμβρίου 1863

« Φίλιτάτε μου Μπανκέττι,

« Ἐλαβα τὸ δέμα μετὰ τὰ φυτὰ καὶ σὰς εἶμαι λίαν εὐγνώμων. Ἐλπίζω ὅτι τὴν φορὰν ταύτην
« δὲν θὰ μείνη ἄκαρπος οὔτε ἡ προθυμία σας, οὔτε οἱ ἰδιοί μου κόποι, διότι ἔφθασαν εἰς ἀρίστην
« κατάστασιν, ἢ δὲ ἐποχὴ φαίνεται εὐνοϊκὴ διὰ τὴν φύτευσιν.

« Ἡ Ἐλοῖζία μου ἐδέχθη μετὰ ἄμετρον εὐχαρίστησιν τοὺς χαιρετισμούς σας καὶ τοὺς ἀνταλλάσσει
« ἐγκαρδίως.

« Διὰ τὸν Θωμαζαῖο δὲν γνωρίζομεν τίποτε ἀπὸ πολλοῦ εἰμὴ ὅτι ἀσχολεῖται πάντοτε ἕνα δώση
« δείγματα τοῦ τεραστίου πνεύματός του.

« Ἡμεῖς ἐδῶ ζῶμεν μετὰ τὴν ἐλπίδα μιᾶς προσεχοῦς πολιτικῆς ἀλλαγῆς. Ὁ Βασιλεὺς μας Γεώρ-
« γιος ἐνεποίησε ἀρίστην ἐντύπωσιν εἰς Ἀθήνας. Ἡδὴ ἐν Κερκύρα γίνονται μεγάλα ἐτοιμασία πρὸς
« ὑποδοχὴν του, καὶ θὰ εἶχεν ἤδη μεταβῆ, ἂν τὰ φρούρια τῆς νήσου ταύτης δὲν εἶχον φέρει μερικὰς
« δυσκολίας διὰ τὴν ἐπικύρωσιν τῶν συμβάσεων.

« Χαιρετήσατε ἐκ μέρους μου τὸν νεαρὸν Βιτάλε καὶ πιστεῦσατέ με πάντοτε ἰδικὸν σας.

« Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης (1) ».

***

Αὐτὰ εἶναι τὰ σωζόμενα γράμματα στὸ φάκελλο τοῦ Βαλαωρίτη (2). Δὲν εἶναι
δυνατὸ σ' αὐτὸ τὸ διάστημα ὁ ποιητῆς τῆς « Κυρᾶς Φροσύνης » νὰ μὴν ἔγραψε κι ἄλλες
φορὲς στὸ Δαλματὸ φίλο του· φαίνεται ὅμως ὅτι τ' ἄλλα γράμματα χάθησαν. Πάντως
κι ἀπ' αὐτὰ ἔχουμε μιὰ τρανὴ ἀπόδειξι τῆς εἰλικρινοῦς φιλίας ποῦ ἔνωσε δυὸ μεγάλα
πνεύματα: τὸν ἐθνικὸ μας, γεμᾶτο ἐνθουσιασμὸ καὶ φιλοπατρία, ποιητῆ, καὶ τὸ σοφὸ
φιλέλληνα ποῦ ἀγάπησε τὴν Ἑλλάδα μας σὰ δεύτερη πατρίδα του κι ἔδειξε πάντα
μεγάλον ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀναγέννησί της, γιὰ τὰ γράμματά της καὶ γιὰ τοὺς ἀν-
θρώπους της.

Santa Maura, 22 novembre 1863.

(1) *Mio carissimo Banchetti,*

Ho ricevuto l'involto colle piante e ve ne sono riconoscentissimo. Spero che per questa
volta non andrà perduta nè la vostra premura, nè la mia fatica perchè giunsero in ottimo
stato e la stagione si mostra propizia per l'impiantazione.

La mia Eloisa ha accolto con immenso piacere i vostri saluti e ve li ricambia cordial-
mente.

Di Tommaseo non sappiamo nulla da molto tempo altro che egli si occupa sempre
per dare sfogo al prodigioso suo ingegno.

Noi qui viviamo nella lusinga di un prossimo cambiamento politico. Il nostro Re
Giorgio fece ottima impressione in Atene. Già in Corfù si fanno grandi preparativi per
riceverlo e a quest'ora sarebbe già arrivato, se le fortezze di quell'isola non avessero portato
qualche difficoltà per la ratificazione dei trattati.

Salutatemi il giovane Vitale e credetemi sempre vostro

ARISTOTILE VALAORITIS.

(2) Στὰ γράμματά του ὁ Βαλαωρίτης δείχνει ὅτι γνώριζε πολὺ καλὰ τὴν ἰταλικὴ γλῶσσα, ποῦ
γράφει μετὰ εὐχέρεια. Ὅμως δὲν λείπουν μερικὲς — σχετικὰ λίγες — ἀνορθογραφίαι, ποῦ ἴσως νὰ
ὀφείλωνται καμμιά φορὰ στὴ βιασύνῃ ἢ σὲ παραδρομὴ. Ἀναφέρω τίς κυριώτερες: Sfugito (γράμμα
1^ο), stroffe (γράμμα 1^ο), diffusa (γράμμα 2^ο), proteggere (γράμμα 2^ο), difetti (γράμμα 3^ο), live-
latario (γράμμα 3^ο), gazette (γράμμα 3^ο), approfittare (γράμμα 4^ο), diffatti (γράμμα 4^ο), co-
raggio (γράμμα 5^ο), diffendere (γράμμα 8^ο), rissentimento (γράμμα 8^ο), ἐκτὸς ἀπὸ μερικὲς ἄλλες
λίγης σημασίας καὶ τὴν παράλειψι μερικῶν τόνων. Ἀκόμη πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ὁ Βαλα-
ωρίτης γράφει ἰταλικά Tomaseo, ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ Tommaseo.

GIORGIO SURIS

l'Aristofane della Grecia Moderna

del prof. FRANCESCO DE SIMONE-BROUWER della R. Università di Napoli

Vent'anni sono trascorsi da quando uno dei più grandi uomini delle lettere neoelleniche chiudeva per sempre i suoi occhi ad Atene, verso la fine dell'anno 1919. Giorgio Suris è stato infatti, per molti lustri, la figura più popolare e caratteristica del *Parnasso* neo-greco.

Il giorno dei suoi funerali fu quindi per la Grecia un giorno di sincero e concorde lutto nazionale. Vi presero parte, insieme con tutta la cittadinanza, i più illustri scrittori, poeti, letterati, professionisti ed uomini politici e, in forma ufficiale e solenne, i rappresentanti del Re, del Governo, del Parlamento, della Diplomazia, dell'Università, del Comune, della stampa e dei circoli letterari, ateniesi e delle provincie; innumerevoli corone e fasci di fiori coprivano la bara. Si pronunziarono non pochi discorsi, e una immensa fiumana di popolo ne accompagnò la salma all'ultima dimora.

Giorgio Suris nacque in Ermopoli, nell'Isola di Sira, il 2 febbraio 1852: la madre era di Chio e il padre di Cerigo. Questi, dopo aver esercitato il commercio in Sira, venne a stabilirsi in Atene e, volendo avviare il figlio nella stessa carriera, compiti ch'ebbe gli studi secondari, lo mandò nel 1870 in Russia per fargli acquistare la pratica necessaria. Giorgio però non profitto gran cosa dal viaggio: la sua natura lo spingeva verso una istruzione superiore. Tornato nella capitale greca, completò la sua cultura con gli studi letterari e filosofici all'Università e nel 1881 tolse in moglie una signorina di nobile famiglia, anche lei di origine chiota, da cui ebbe cinque figlioli. D'allora le Muse, che aveva coltivato fin dalla prima giovinezza, non abbandonò mai più, e collaborò senza interruzione in giornali, riviste, strenne e periodici. Le sue poesie, nelle quali, oltre che poeta satirico ed epico-satirico in alcuni poemetti, appare valente poeta lirico, edite dal 1887 al 1908, formano sei volumi: i due ultimi si avvantaggiano tuttavia sui precedenti per acume di concetti e profondità di pensiero. Anche nel teatro diede saggi notevoli. L'amore per la scena gli procurò non lievi successi, come nella graziosa commedia *Emancipazione* contro le donne bramosi di novità che, più che alle *Donne emancipate* del Sardou, risale alla *Lisistrata* del gran comico ateniese dell'antichità, pel quale il Suris nutriva indescrivibile attrazione; e nella stupenda parafrasi delle *Nuvole*, i cui scorrevoli versi e la non comune genialità resteranno come fenomeno nella storia del moderno teatro greco. Il capolavoro classico per l'inesauribile estro del Suris rinacque sotto luce novella con tutto il vigore e la freschezza della vita contemporanea.

Ma quello, che lo rese notissimo, celebre e venerato dai compatriotti di ogni regione, e insieme col resto lo fece battezzare Aristofane della Grecia moderna, fu il giornale satirico settimanale *Romiòs*, scritto dal 1883 interamente in versi, dal titolo alle recensioni e agli annunci, in quattro paginette, con caricature e schizzi dello stesso Suris. Nei primi due anni ebbe a cooperatore il Kokkos; ma dal 1885 lo compose da solo, e nei frequenti dialoghi coi nomignoli di *Fasulìs filosofo* e *Perikletos* introdusse sè stesso e l'odierno cittadino, operaio o contadino greco, con cui finge di parlare e discutere. La collezione del *Romiòs* rimarrà ai posteri monumento imperituro della incomparabile e straordinaria agevolezza e fecondità dell'autore e delle condizioni e avvenimenti politici e sociali della Grecia dell'epoca sua.

Il Suris attingeva principalmente la materia della sua satira dalle sempre rinnovantisi vicende politiche e quotidiane della Grecia, e non v'era timore che la sua vena inaridisse. La sua lingua, inimitabile e affatto tipica e singolare, era quanto di più libero si può concepire, oscillando dalla più pura e arcaizzante alla più volgare e bizzarra. Il suo stile poetico, rifuggendo da qualsiasi freno, giungeva ad arditezze talora strane, ma senza dubbio giustificate dallo scopo e dal genere speciale dei suoi componimenti. Non si riesce a comprendere, com'egli potesse compilare il giornale per la strada, camminando, conversando, nei caffè, a tavola, nei ritrovi pubblici e privati su pezzetti di carta, buste o residui di lettere, strisce bianche di manifesti, biglietti da visita, dovunque e comunque gli capitasse. Per la sua eccezionale spontaneità, varietà e facilità nel ritmo e nella rima ci fa sovvenire di Ovidio. S'intende che questa stessa privilegiata dote non gli consentisse di evitare degli scogli e delle difficoltà, in cui a volte intoppava; ma è apertamente ingiusto il rimprovero di un troppo arcigno e invidioso critico, che lo chiamò prolisso e scialbo facitore di versi. Ah no! Il Suris era ben altro. Era poeta nato, d'ingegno robusto e ricco, originale, di spunto limpido e copioso, di larga e continua fantasia, arguto nelle riflessioni e nei giudizi, molteplice nel plasmare e collegare le immagini, capace di esprimere le idee più serie e importanti o più ovvie in uno schema nuovo, capriccioso e smagliante da sorprendere a un tempo e dilettere. L'arte di verseggiare, insita nei greci per la particolare musicalità della loro lingua, nel Suris toccava l'apice e si esplicava nella più elevata ampia e perfetta estrinsecazione.

Il Suris impersonò e incarnò nella complessa opera sua, in maniera efficace e spiccatissima, il carattere e le qualità del popolo greco, rispecchiandone tutta la multiforme e vivace indole, sferzandone senza riguardi con allusioni pungenti e con tenace ironia i vizi e i difetti, e provocandone nonostante per lunghi anni l'allegria col frizzo pronto e mordace, la frase incisiva e penetrante, col fine umorismo, senza peccare di spudoratezza o disgustosa trivialità, pur dove sembrava fosse per rasentarle e cascar nel rozzo e nello scurrile. E si capisce il fanatismo e la frenesia suscitati da lui; come

il *Romios* andasse a ruba il sabato, appena uscito dalla stamperia e gridato per le vie, e come l'Ellenismo intero, che ne aveva festeggiato il ventennio della carriera poetica, accorresse con dolore alle esequie e ne bagnasse di lagrime la tomba. S'egli fosse vissuto, osservò con ragione il Mitsotakis, nella capitale di un grande regno, sarebbe stato certo conosciuto in tutta l'Europa.

Giorgio Suris preferiva di stare buona parte dell'anno nella sua deliziosa villa sulla incantevole spiaggia del Nuovo Falero, di cui era appassionato; ed io ricordo con indicibile piacere i pomeriggi e i tramonti radiosi e le belle serate trascorse, molti anni addietro, nel settembre 1906, in sua compagnia e in compagnia della sua amabile consorte e delle figliuole e dei nipotini e di parecchi amici, seduti in uno dei tanti caffè disseminati sulla splendida riviera, in lieto e signorile convegno. Ho ancor oggi dinanzi agli occhi il viso immobile e tranquillo di lui, velato come da una leggiadra ombra di scetticismo, coi capelli piovanti sulla nuca, lo sguardo sereno, il gesto rado e lento. Mi pare ancor di vederlo curvarsi d'un tratto, scrivere qualcosa su di un foglietto, poi riprendere il discorso interrotto, discorso adorno di celie e garbate facezie, ma denso di contenuto, pieno di sapore e di vita.

Dopo tanti anni il mio pensiero ritorna a quei giorni lontani, e penso quando mi sarà dato calpestar di nuovo il suolo dell'Ellade e recare un fiore sulla sacra terra che contiene il caro poeta e su quella di altre care persone che la nera Parca ha travolte nell'Ade! Triste è la lontananza, ammonisce il canto popolare greco, e più amara la separazione che non ha ritorno.

BENE ARRIVATA! E VIENI PER DIRCI...

di LAMBROS PORFIRAS

traduzione dal neogreco del Prof. BRUNO LAVAGNINI, della R. Università di Palermo.

*Bene arrivata! E vieni per dirci, prima pioggia,
sul tetto il tuo monotono impetuoso canto;
come d'antica amante, qui nella stanza solo,
foggiare e sognar voglio il tuo fantasma, o Pioggia.*

*Vedrò gli occhi tuoi umidi, tenebrosi, errabondi,
la tua vestaglia fosca, che l'intessi di nubi,
e ti sentirò battere — o zingara del cielo —
della finestra ai vetri il triste tamburello.*

Η ΜΑΝΑ ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Διάλεξι τοῦ ποιητοῦ κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑ

(Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου)

Στὰ ἐρωτικά δημοτικά τραγούδια ξαφνίζει ἴσως ἡ πανταχοῦ παρουσία τῆς Μάνας. Τίποτε δὲν τῆς ξεφεύγει, ὅλα τὰ παρακολουθεῖ, ὅλα τὰ μαντεύει, ποτὲ δὲν γελιέται τὸ μάτι τῆς. Ἄλλοτε ρωτᾷ αὐστηρὰ τὴν ξένη κόρη:

«... Κόρη μου, ποῖς σοῦ τῶδωσε
τοῦ γιουῦ μου τὸ γαϊτάνι;»

Ἄλλοτε παρατηρεῖ πονηρὰ στὴ δική τῆς κόρη, στὴ Μαλάμω τῆς:

«... Δὲν εἶναι στραβοπάτημα
μόν' εἶν' ἀντρός ἀγκάλιασμα!»

Μὰ τίς πιὸ πολλές φορές — κι' αὐτὸ εἶναι ποὺ χαρακτηρίζει ὠραῖα τὰ ἤθη μας — τὰ ἴδια τὰ παιδιὰ ἐμπιστεύονται καὶ ξομολογοῦνται μόνα τους στὴ μάνα τὸν ἐρωτικὸ πόνο ἢ τὰ ἐρωτικά πειράγματα. Αὐτὸ φανερώνει μὲ τὸν ὠραιότερο τρόπο πόσο ἱερὴ ἐμπιστοσύνη ἔχουν τὰ παιδιὰ στὴ μάνα καὶ πόσο ἀγνὸ εἶναι τὸ ἐρωτικὸ τους αἶσθημα. Χωρὶς αὐτὴν τὴν ἐμπιστοσύνη καὶ χωρὶς αὐτὴν τὴν ἀγνότητα δὲν θὰ ἔμποροῦσε πιὰ ὁ δημοτικὸς τραγουδιστὴς νὰ συχνοπεριπλέξῃ στὰ ἐρωτικά του τραγούδια τὸ ἱερὸ καὶ φοβερὸ ὄνομα τῆς Μάνας. Πόσα ἐρωτικά τραγούδια ἀρχίζουν, ἀλήθεια, ἢ τελειώνουν μὲ τ' ὄνομά τῆς!

« Μάνα μ' σγουρὸς βασιλικὸς
πλατύφυλλος καὶ δροσερός... »

« Μάνα μ' στὸ περιβόλι μας
καὶ στὴν ἀμυγδαλιά μας... »

« Μάνα, καράβια τέσσερα
Μάνα, βαρκοῦλες πέντε... »

«... Κόρη μ' τί μάνα σ' ἔκαμε
τί μάνα σ' ἔχει κάμει!... »

« Σῦρε νὰ πῆς τῆς μάνας σου
νὰ μὴ μὲ καταριέται
τί θὰ τὴν κάμω πεθερὰ
τί θὰ τὴν κάμω μάνα!... »

« Μάνα, λουῖζε με, μάνα μου, χτένιζέ με
Μάνα, στὸ σχολειό, μάνα μου, μὴ μὲ πέψης! »

Στὸ τραγοῦδι τῆς Ἀπολιθωμένης ὁ ἀποτραβηγμένος ἐραστής παραπονιέται χαριτωμένα πὼς ἡ κόρη τὰ μαρτυράει ὅλα τῆς μάνας της κι' αὐτὸ εἶν' ἕνας λόγος πού τὴν ἄφησε :

« Ἄν τῆς μιλῶ, κλαίει μου
κι' ἂν τῆς πῶ θυμῶναι
κι' ἂν τῆς κάνω τίποτε
τῆς μάνας της τὰ λέει ».

Στὸ τραγοῦδι τῆς κουμπάρας πού ἔγινε νύφη, ἡ κόρη ἀπαντᾷ στὴν πρότασι τοῦ γαμπροῦ :

« Πάω νὰ τὸ πῶ τῆς μάνας μου
κι' ὅ,τι μοῦ πῆ θὰ κάμω ».

Ὅταν ἡ πρώτη, ἡ παλαιότερη ἀγάπη θριαμβεύη κ' ἡ κουμπάρα γίνεται νύφη, ἡ μάνα πρωτοχαίρεται τὸν ἐρωτικὸ θρίαμβο τῆς κόρης της, ἐνῶ στή μάνα πάλι ἀναζητεῖ ἀποκοῦμπι καὶ παρηγοριὰ ἢ ἄλλη, ἢ διωγμένη νύφη.

Κι' ὄχι μόνο τ' ἀδύνατα κοριτσόπουλα, παρὰ κ' οἱ δυνατοὶ ἄντρες στὴ μάνα ἐμπιστεύονται τὸν ἐρωτικὸ τους καὺμὸ καὶ ζητοῦν τὴν πολὺτιμη βοήθεια της. Σ' ἕνα ἀπὸ τὰ παλαιὰ τραγοῦδια τοῦ Ἀκριτικοῦ κύκλου, ὁ Κωσταντῆς, ὁ Ἄρχοντας τοῦ Κάστρου, χτυπημένος ἀπὸ κεραυνοβόλο ἔρωτα, προσπέφτει στὴ μάνα του. Εἶναι ἡ γνωστὴ μπαλάντα τῆς « Λιογέννητης καὶ τοῦ Κωσταντῆ », μιὰ τραγικὴ μπαλάντα πού ἔχει τόσην ὁμοιότητα μὲ τὴν Σκανδιναυκὴ παράδοσι τοῦ Χάγβαρντ καὶ τῆς Σίγκνς. « Ὁ Κωσταντῆς ὁ μορφονιός, ὁ μικροκωσταντῆς » βγήκε νὰ λαγοκυνγήσῃ καὶ εἶδε τὴ Λιογέννητη μὲ τὶς τετρακόσες σκλάβες της, μὲ τὰ « τερνευτὰ φρύδια », μὲ τὰ « ζαφειρένια μάτια », μὲ τὸ δαχτυλίδι στὸ δάχτυλο, μὰ πού :

« Κάλλιο ἔλαμπε τὸ δάχτυλο παρὰ τὸ δαχτυλίδι! . . .
... Ὡσὰν τὴν εἶδ' ὁ Κωσταντῆς, ἀφήνει τὸ κυνήγι.
Κινάει νὰ πάη στὸ σπίτι του σὰ μῆλο μαραμένως.
Χωρὶς θέρημ θερμάθηκε, χωρὶς ὀριὰ ἐρριάστη,
δίχως τὸν πονοκέφαλο ἔπεσε στὸ κρεβάτι.
Μάνα, ψυχὴ, μάνα, καρδιά, μάνα, καὶ τὸ κεφάλι.
Μάνα, θολὰ εἶναι τὰ βουνὰ καὶ θαμπερὸ τὸ σπίτι.
— Γιέ μου, καλὰ εἶναι τὰ βουνὰ καὶ λαμπερὸ τὸ σπίτι,
μὰ σὺ κορίτσι νάγαπᾷς κι' ἐκείνη δὲν τὸ ξέρει.
— Μάνα, τὴν κόρη πού εἶδα γώ, ἄλλος νὰ μὴ τὴν πάρη.
Στείλε νὰ κράξῃς ἄρχοντες καὶ μητροπολιτάδες
νὰ πᾶν νὰ κάμουν προξενιά, γυναῖκα νὰ τὴν πάρω.
Στέλνει τρακόσιους ἄρχοντες καὶ μητροπολιτάδες,
στέλνει τὸν ἄρχοντα Φωκᾶ, στέλνει τὸ Νικηφόρο,
στέλνει τὸν Πετροτράχηλο, πού τρέμει ἡ γῆς κι' ὁ κόσμος ».

* * *

Στὰ τραγοῦδια τοῦ θανάτου ἡ Μάνα δίνει τὸν πιὸ τραγικὸ τόνο. Στὶς ἀρρώστειες καὶ στὶς τελευταῖες στιγμὲς τῶν ἀγαπημένων της ἡ Μάνα πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε μπροστά.

Ἡ ἀρραβωνιασμένη μὲ τὸν Κωσταντῆ λυγερὴ Εὐγενοῦλα, πού παινεύτηκε πὼς δὲ φοβᾶται Χάρο, κι' ὁ Χάρος τὴ σαῖτεψε « μέσ' στὸ λιανὸ τὸ δάχτυλο ποῦχε τὸν ἀρραβῶνα », ἀρρωσταίνει βαρειά, ψυχομαχᾷ. Σπαρχτικὸ εἶναι τὸ χαροπάλεμά της. Μὰ τὸ κορῦφωμα τοῦ σπαραγμοῦ εἶναι ἡ τελευταία ὁμιλία της μὲ τὴ μάνα πού μπαινοβγαίνει στὸ δωμάτιο τῆς ἐτοιμοθάνατης « μὲ τὰ μαλλιά λυμένα » — ὅπως λέει ὁ δημοτικὸς στίχος γιὰ νὰ δείξῃ μὲ μιὰ μονοκοντυλιὰ ὅλη τὴν ἀναστάτωση, ψυχικὴ καὶ σωματικὴ, τῆς ἄμοιρης τῆς μάνας.

— « Τ' ἔχεις, μανούλα μου, καὶ κλαῖς, τ' ἔχεις κι' ἀναστενάξεις;
— Πεθαίνεις, Εὐγενοῦλα μου, καὶ τί μοῦ παραγγέλνεις;
— Σ' ἀφήνω, μάνα, τὸ ἔχε γειὰ καὶ ντύσε με σὰ νύφη
κι' ὅταν θὰ σώρθῃ ὁ Κωσταντῆς νὰ μὴ τότε πικράνης... »

Ἄλλὰ ὁ Κωσταντῆς μόλις ἤρθε κ' ἔμαθε τὸ θάνατο τῆς Εὐγενοῦλας σκοτώθηκε τὴν ἴδια στιγμὴ κ' ἐκείνος.

Κι' ἂν ἡ Μάνα δὲν τύχη καὶ δὲν σώσῃ νὰ εἶναι μπροστὰ στὸ χαροπάλεμα καὶ στὸ θάνατο, στὸ μοιρολόγι καὶ στὸν ἐνταφιασμὸ τοῦ παιδιοῦ της, ὅλοι τὸ παρατηροῦν, ὅλοι τὴν ἀναζητοῦν, ὅλοι τὸ μνημονεύουν. Ἡ ἀπουσία της εἶναι τὸ πικρότερο συμπλήρωμα τοῦ πικροῦ θανάτου.

Ὁ Γιάννος, γυιὸς τοῦ Ἀνδρονίκου, κείτεται πληγωμένος :

« Κάτω στὴν ἄσπρη πέτρα καὶ στὸ κρῦο νερό... »
« Τοῦρκοι τὸν παραστέκουν καὶ Ρωμηοὶ τὸν κλαῖν
κι' ἀπάρθυνα κοράσια τὸν μοιρολογοῦν:
— Γιάννο μ' δὲν εἶχες μάνα, μάνα κι' ἀδερφή; »

Στὸ τραγοῦδι τοῦ « Κύρ Βοριᾶ » πού πνίγει τὸ καράβι μ' ὅλους τοὺς ναῦτες του, ἡ μάνα εἶναι τὸ τραγικώτερο πρόσωπο, ἀπὸ τὴ μάνα βγαίνει ἡ τραγικώτερη νότα :

« Ὁ κύρ Βοριᾶς παράγγειλε ὅλων τῶν караβιῶν:
— Καράβια, πού ἀρμενίζετε, κάτεργα πού κινᾶτε,
ἐμπᾶτε στὰ λιμάνια σας γιατί θὲ νὰ φουξῶ! »

Ἄλλὰ τὸ περήφανο κάτεργο τοῦ κύρ Ἀντριᾶ δὲ φοβᾶται τὸ Βοριᾶ κι' ἀρμενίζει... Πνίγεται, πνίγονται ὅλοι οἱ ναῦτες του. Καὶ μαζὶ μὲ ὅλους ἕνα διαλεχτὸ ναυτόπουλο. Ἡ μάνα του μοιρολογᾷ :

«... Ὅλαις οἱ μάνας κλαίγανε κι' ὅλαις παρηγοροῦνται,
μὰ μιὰ μανούλα ἐνοῦ παιδιοῦ παρηγοριὰ δὲν ἔχει.
Βάνει τὶς πέτρας στὴν ποδιά, τὰ τρόχαλα στὸν κόρφο,
πετροβολᾷ τὴ θάλασσα καὶ τροχάλαε τὸ κῦμα.
— Θάλασσα, πικροθάλασσα καὶ πικροκυματοῦσα,
πῶπνιξες τὸ παιδάκι μου, π' ἄλλο παιδί δὲν ἔχω!
— Δὲ φταίω ἡ δόλια ἢ θάλασσα, δὲ φταίω ἐγὼ τὸ κῦμα,

μόν' φταίει ὁ πρωτομάστορας, μού φταιάνει τὰ καράβια,
καὶ τὰ πελέκαγε φτενὰ καὶ τὰ φυρίζει ὁ ἀέρας,
καὶ χάνω τὰ καράβια μου πού εἶναι δικά μ' στολίδια,
χάνω τὰ παλληκάρια μου, ὅπου μὲ τραγουδοῦνε.»

Ἄλλὰ ὁ θάνατος τῆς ἴδιας τῆς Μάνας, ὁ χωρισμός τῆς Μάνας ἀπὸ τὰ παιδιά
της, εἶναι πιὸ σπαρακτικός. Ἐνὰ τετράστιχο, πού μοῦ τὸ εἶχε κάποτε σιγοψιθυρίσει
ὁ κ. Μάρκος Τσιριμῶκος, περικληῖ ὄλο τὸ φαρμάκι τοῦ σπαραγμοῦ:

«Νοικοκυρὰ συντάζεται νὰ πάη στὸν κάτω κόσμο
Ἄνασκιράει τὴ ρόκα της, συμπάει τὴ φωτιά της
Μαθαίνει τὰ παιδάκια της πῶς νὰ κρατοῦν ὄρφανια
Νὰ κλαῖν τὸ βράδυ ἀγαλιανὰ καὶ τὴν αὐγὴ μεγάλα!»

Κι' ἀκόμα πιὸ σπαραχτικώτερη εἶναι ἡ αἰώνια θύμησι τῆς Μάνας ἀπὸ τὸν Ἄδη.
Ἄλλο δὲ ζητάει ἡ Μάνα στὸν κάτω κόσμο, ὅπου ἡ στοργὴ της διατηρεῖται ὀλοζών-
τανη, παρὰ ν' ἀνεβῆ γιὰ λίγο στὸ παιδί της:

«... Πάρτε με, ἀντρειωμένοι μου, κ' ἐμὲ στὸν πάνω κόσμο,
πού ἄφησα μικρὸ παιδί, μικρὸ παιδί στὴν κούνια!»

Καὶ τὰ παιδιά ὅμως δὲ λησμονοῦν τὴ μάνα στὸ σκοτάδι τοῦ κάτω κόσμου, τῆς
εἶναι ἀφωσιωμένα, τὴ θυμοῦνται, τῆς μιλοῦν, τῆς παραγγέλνουν:

«Παρακαλῶ σε, μάνα μου, μιὰ χάρι νὰ μοῦ κάμης:
Ποτὲ στὸ γέρμα τοῦ ἡλιοῦ μὴν πιάνης μοιρολόγι
γιατὶ δειπνάει ὁ χάροντας μὲ τὴ χαρόντισσά του!»

* * *

Τὰ καλύτερα ἴσως, τὰ λυρικώτερα, τὰ στοχαστικώτερα ἑλληνικὰ δημοτικὰ τρα-
γοῦδια εἶναι τὰ μοιρολόγια.

Ἄμετρητα εἶναι τὰ μοιρολόγια, μὲ τὰ ὅποια οἱ μάνες θρηνοῦν τὰ πεθαμμένα παιδιά
τους. Ἄμετρητα, καὶ τὸ ἓνα καλύτερο ἀπὸ τὸ ἄλλο. Σ' αὐτὰ ὁ ἄγνωστος ποιητὴς εἶναι
χωρὶς ἄλλο γυναικίες. Καὶ δὲν ξέρω ἂν ἡ γυναικεία εὐαισθησία ἔχει ἀντίσει σ' ὅλον τὸν
κόσμο ἄλλα ὀραιότερα πνευματικὰ ἀνθη ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ μοιρολόγια. Πουθενὰ ἄλλοῦ
ὁ θάνατος δὲν παρουσιάζεται τόσο πικρὸς καὶ τόσο στυγνὸς ὅσο μέσα στὸ δάκρυ τῆς
Μάνας τὸ μετουσιωμένο ἑλληνικὸ μοιρολόγι.

«Τώρα στὸν ἀποχωρισμὸ
τρεῖς ποταμούς διαβαίνουν,
ὁ ἓνας χωρίζει ἀντρώγυνα
ὁ ἄλλος χωρίζει ἀδέρφια
κι' ὁ τρίτος ὁ φαρμακερὸς
τὴ μάνα ἀπ' τὰ παιδιά της!»

Ἀκοῦστε δύο ἀκόμη χιλιόπικρα μητρικὰ μοιρολόγια:

I

«Αὐτοῦ πού κίνησες νὰ πᾶς στὸ μακρυνὸ ταξίδι
θέλω νὰ πῆς στὴ μάνα σου πότε θάρθῃς στὸ σπίτι,
Νάχω κ' ἐγὼ μὲ ἄπαντοχὴ νάχω κ' ἐγὼ μιὰ ἐλπίδα,
Λουλούδια νάχω στὴν αὐλή, τριαντάφυλλα στρωμένα.»

II

«Ἐσύ, παιδί μου, ἐκίνησες νὰ πᾶς στὸν κάτω κόσμο,
κι' ἀφήνεις τὴ μανούλα σου πικρὴ, χαροκαμένη.
Παιδάκι μου, τὸν πόνο μου πού νὰ τὸν ἀπιθώσω;
πού κι' ἂν τὸν ρίξω τρίστρατα, τὸν παίρνουν οἱ διαβάταις,
κι' ἂν τὸν ἀφήσω στὰ κλαριά, τὸν παίρνουν τὰ πουλάκια.
Ποῦ νὰ βαλθοῦν τὰ δάκρυα μου γιὰ τὸν ξεχωρισμὸ σου;
Ἄν πέσουνε στὴ μαύρη γῆς, χορτάρει δὲ φυτρώνει,
ἂν πέσουνε στὸν ποταμὸ, ὁ ποταμὸς θὰ στύψη,
ἂν πέσουνε στὴ θάλασσα, πνίγουνται τὰ καράβια,
κι' ἂν τὰ σφαλίσω στὴν καρδιά, γλήγορα σ' ἀνταμώνω!»

Κ' ἓνα τελευταῖο δίστιχο, ἓνα ἐπίγραμμα, πού τὰ συνοψίζει ὅλα, κ' εἶναι σὰ λυ-
μὸς καὶ σὰν ἀναφιλητό:

«Ἄν δὲ φουσκώσῃ ἡ θάλασσα, ὁ βράχος δὲν ἀφρίζει.
Ἄν δὲν σὲ κλάψῃ ἡ μάνα σου, ὁ κόσμος δὲ δακρύζει!»

Πρόσεξα κάποτε πῶς ἡ μητρικὴ ὀδύνη τοῦ θανάτου εἶναι στὸ δημοτικὸ μας τρα-
γοῦδι τόσο πλατειὰ καὶ τόσο ἀνώτερη, εἶναι τόσο πολὺ ἀνθρώπινη, πού ξεπερνᾷ τὸν
ἐθνικὸ φανατισμὸ, ξεπερνᾷ τὸ μῖσος τοῦ σκλάβου καὶ ἐμπνέει τὴν ἴδια συμπάθεια
ἀκόμη κι' ὅταν πρόκειται γιὰ τούρκισσες μάνες. Τὸ βλέπουμε στὸ Μωραϊτικὸ τραγοῦδι
γιὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ Λάλα:

«... Κλαῖνε μανοῦλες γιὰ παιδιά,
γυναῖκες γιὰ τοὺς ἄντρες
κλαῖει καὶ μιὰ χανοῦμισσα
γιὰ τὸ χαμένο γιό της...»

Ἄλλὰ μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ μεγαλύτερη ποιητικὴ ἔξαρσι τῆς μητρικῆς στοργῆς
δίνεται μὲ τὸ τραγοῦδι ἐκεῖνο, πού ἡ μάνα τοῦ Χάρου, ἀφοῦ τὸν παρακαλεῖ νὰ μὴ
κουρσέψῃ μάνες μὲ παιδιά κ' ἐκεῖνος εἶναι ἀμετάπειστος, βγαίνει καὶ διαλαλεῖ στίς
ἄλλες μάνες νὰ κρῦψουν τὰ παιδιά τους:

«Ἀκοῦστε τί διαλάλησε
τοῦ Πικροχάρου ἡ μάνα:
— Πῶχουν παιδιά ἄς τὰ κρῦψουνε
παιδιά κι' ἄς τὰ φυλάξουν
τί ὁ Χάρος συγυρίζεται

για νάβγῃ νά κουρσέ!η!
κι' ὀπώβρει τρεῖς παίρνει τούς δυὸ
κι' ὀπώβρει δυὸ τὸν ἕνα
κι' ὀπώβρει κ' ἕναν μοναχὸ
κεῖνον τὸν ξεκληρίζει!»

* * *

Καὶ μᾶς μένουν τώρα τὰ νανουρίσματα, τὰ γλυκὰ κι' ἀπαλὰ τραγουδάκια ποὺ αὐτο-
σχεδιάζει ἡ μάνα κι' ἀμέσως τὰ μελοποιεῖ κι' ἀμέσως τὰ κελαῖδεῖ πλάϊ στὸ λίκνο τοῦ
μικροῦ της. Ὡ, τί τρυφερά, τρυφερά ποὺ εἶναι ὅλα! Ὡ, τί ἀπέραντη αἰσιοδοξία τὰ δι-
απνέει! Ὅλη ἡ φύσι γελᾷ μέσα τους σὲ μιὰ παντοτεινὴ ἄνοιξι. Ἡ ζωὴ εἶναι πέρα καὶ
πέρα ὁμορφὴ καὶ καλὴ. Τὰ τριαντάφυλλα τῆς καλωσύνης εἶναι σκορπισμένα μὲ ἀσω-
τεία παντοῦ. Πουθενὰ δὲν ὑπάρχει ἀγκάθι κακίας. Ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως, ὅλα
τὰ ὄντα τοῦ ὄρατοῦ καὶ τοῦ ἀοράτου κόσμου, προσκαλοῦνται ἀπὸ τὴν εὐτυχισμένη
μάνα νὰ προστατεύσουν εὐμενικὰ τὸν ὕπνον τοῦ ἀκριβοῦ της. Καὶ ὅλα πειθαρχοῦν, ὅλα
προστρέχουν. Ὁ ἥλιος, ὁ βοριάς, οἱ ἀετοί, οἱ χῆνες, τὰ ρόδα, οἱ μουσες, οἱ νεράϊδες,
οἱ ἄγγελοι, τὰ ἄστρα, οἱ βασιλιάδες, οἱ μάγοι, ἡ Παναγία...

Καὶ ἡ μάνα σιγοτραγουδεῖ μὲ γλυκεῖα λαχτάρια:

« Ὑπνε, ποὺ παίρνεις τὰ μικρά,
ἔλα πάρε καὶ τοῦτο.
Μικρὸ-μικρὸ σοῦ τῶδωσα
μεγάλο φέρε μού το!
Μεγάλο σὰν ψηλὸ βουνὸ
ἴσι σὰν κυπαρίσσι
κι' οἱ κλώνοι του ν' ἀπλώνουνται
σ' Ἀνατολὴ καὶ Δύση!»

Σ' ἄλλο νανούρισμα ἡ νοικοκυρὰ μάνα λέει:

« Χήνα μου, ἄπλωσε φτερά νὰ πλύνω τοῦ παιδιοῦ μου
ἀητέ μου, τὰ φτερούγια σου ν' ἀπλώσω τ' ἀγοριοῦ μου
καὶ σύ, ἀηδὸνι μου χρυσό, στὴν κούνια νὰ καθήσης
μὲ τὴ γλυκεῖά σου τὴ φωνὴ νὰ μοῦ τὸ νανουρίσης!»

Σ' ἄλλο νανούρισμα σιγοτραγουδεῖ πλάϊ στὴν κούνια τῆς κορούλας της:

« Κοιμήσου ἀστρί, κοιμήσου ἀυγή, κοιμήσου νέο φεγγάρι,
κοιμήσου ποὺ νὰ σὲ χαρῆ ὁ νεῖος ποὺ θὰ σὲ πάρῃ!
Κοιμήσου καὶ παράγγειλα στὴν Πόλη τὰ χρυσᾶ σου
Στὴ Βενετιά τὰ ροῦχα σου καὶ τὰ διαμαντικά σου!»

Μὰ ἡ τρελλὴ χαρὰ κ' ἡ ἀνυπόκριτη περηφάνεια τῆς Μάνας ξεχειλίζουν ὅταν να-
νουρίζῃ τὸ γυιό της, τ' ἀγόρι της. Τότε τὸ νανούρισμά της παίρνει θριαμβευτικὸ τόνο:

« Γυιόκα μου, ὅταν σ' ἔκανα
πῶς δὲν ἐξαπέτησα;

πῶς δὲν ἔκανα φτερά
σὰν τοῦ παγωνιοῦ χρυσᾶ
νὰ πετάξω στὰ βουνά;»

Ἀλήθεια! Τ' ὁμορφότερο τραγοῦδι ποὺ μπορεῖ ν' ἀκουστῆ σ' αὐτὸν τὸν κόσμο ἀπὸ
ἀνθρώπινα χεῖλη, εἶναι αὐτὸ ποὺ τραγουδεῖ ἡ μανούλα λικνίζοντας τὸ θαλπερὸ μπεσίκι,
τὴν εὐλογημένη σαρμανίτσα, ὅπου κοιμᾶται μακάρια ὁ μικρὸς της γυιός. Κοιμᾶται καὶ
δὲν ὄνειρεύεται. Τὰ ὄνειρα τὰ βλέπει γιὰ λογαριασμό του, ζύπνια καὶ μὲ μάτια ὀρθά-
νοιχτα, ἡ καλὴ του μάνα. Εἶναι ὄνειρα ρόδινα καὶ χρυσᾶ. Καὶ τὰ ὄνειρα γιὰ τὸ μέλλον
ἐνὸς μικροῦ παιδιοῦ εἶναι ὄνειρα γιὰ τὸ μέλλον ὅλης τῆς φυλῆς εἶναι σὰν νὰ λικνίξῃ
τὸ ἔθνος ὁλόκληρο! ...

« Ἀπὸ τῆ γῆς βγαίνει νερὸ
κι' ἀπ' τὴν ἔλῃ τὸ λάδι,
ἀπὸ τὴ μάνα τὴν καλὴ
βγαίνει τὸ παλληκάρι!»

Ξαναγυρίζω στὸ δημῶδες ἐπίγραμμα μὲ τὸ ὁποῖο ἄρχισα. « Ἀπὸ τὴ μάνα τὴν
καλὴ βγαίνει τὸ παλληκάρι», λέει ὁ στοχαστικὸς στίχος. Ὅχι τὸ παιδί, ἕνα παιδί
ὁποιοδήποτε. Τὸ παλληκάρι! Ἡ ἀνδρική ὑπαρξί, ποὺ εἶναι γεμάτη ἀρετὴ καὶ ἀξία.
Γεμάτη ἀνδρεία, δικαιοσύνη καὶ σύνεσι. Αὐτὸ τὸ παλληκάρι βγαίνει ἀπὸ τὴν καλὴ
μάνα. Καὶ βγαίνει, φυσικά, ὀμαλά, κανονικά, ὡσὰν ἀναγκαῖα συνέπεια ἀπαρεγκλίτου
νόμου. Καθὼς βγαίνει τὸ νερὸ ἀπ' τὴ γῆ καὶ τὸ λάδι ἀπὸ τὴν ἔλῃ. Τὸ δημῶδες ἐπί-
γραμμα μὲ τὴν κλασσικὴ του λιτότητα εἶναι σὰν νὰ συμπυκνώνῃ τὴν πιὸ βαθεῖα σοφία
κι' εἶναι σὰν νὰ γλυκολαλῆ ὁμορφα καὶ πειστικὰ σ' ὅλες τὶς ἐλληνικὲς ψυχὰς ἀπ' εὐθείας:

— Μορφῶστε καλὲς μάνες!

Γιὰ νὰ γεμίση ἡ Ἑλλάδα μας παλληκάρια!

ΑΝΕΚΔΟΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΩΔΙΞ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΣΟΥΛΤΑΝΩΝ

Ἀνακοίνωσις τοῦ κ. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΥ ΒΙΚΚΙΟ τ. φ.

(Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου)

Καὶ ὁ Σουλτᾶνος ἐσήκωσε πόλεμον τὸν Ὀκτώβριον μῆνα, καὶ ἐδιάβη καταπάνω τῆς Μυτιλήνης ὅπου ἔστι νησί. Παλαιὰ τὴν ἐλέγανε Λέσβο, καὶ γυρίζει τὸ γύρο τριακόσια μίλια, καὶ ἔδιδε χαράτζι τοῦ Σουλτάνου δύο χιλιάδες φλωρία. Καὶ ἦτονε τότε ὁ πρίντζηπος ὅπου τὴν ὠρισε ὁ Καταλούζιος. Καὶ ἔστειλε ὁ Σουλτᾶνος τὸν φλαμπουριάρη τῆς Καλλιπόλης με ἀρμάδα, καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν Μυτιλήνη καὶ ἔβγαλε λαὸ πολὺ καὶ ἐδιαγούμισε τὸ νησί καὶ ἐπῆρε πολλὴ σιλαβίαν καὶ ἐδιαγούμισε καὶ τὴν χώρα τὴν Γαλένα, πλοῦσα κατὰ πολλὰ. Τότε ἔστερξε καὶ τὸ νησί ἢ Χίο νὰ δίδῃ χαράτζι, καὶ ἐδιάβη καὶ εἰς τὸ ἄλλο κάστρο τῆς Μυτιλήνης, στὸ Μόλυβο, καὶ τὸ ἀπόκλεισε, καὶ τὴν ἐπολέμα. Καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἀντιστάθησαν καμπτύσες ἡμέρες καὶ στὸ ὕστερο ἐπαραδόθη, καὶ ἐπερίλαβε καὶ ὅλο τὸ νησί καὶ ἔβαλε φυλάκτορες Τούρκους γιαννιτζάρους καὶ τὸ ἔχουνε, (74) ἕως τὴν σήμερον. Καὶ τὸν ἀφέντη τὸν Κατελοῦζο τὸν ἐπῆρε καὶ τὸν ἐδιάβασε εἰς τὴν Πόλι καὶ τὸν ἔβαλε εἰς τὴν φυλακὴ καὶ ἐγένη Τούρκος καὶ τὸν ἀπόλυσε. Καὶ οἱ Τούρκοι τοῦ Σαραγίου τὸν ἐγνωρίσανε ὅπου εἶχε κάμει πολὺ κακὸ εἰς τοὺς Τούρκους. Τότε τὸν ἐπιάσανε καὶ ἐκόψανε τὸ κεφάλι του, καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν κόλασι.

Καὶ μετὰ ταῦτα ἐσήκωσε ὁ Σουλτᾶνος μάχη κατὰ τοὺς Βενετζάνους καὶ ἔβαλε εἰς τὸν ἄρσανά καὶ ἔκαμε πολλὰ κάτεργα ὅλον τὸν χειμῶνα, νὰ κάμῃ ἀρμάδα χοντρή. Καὶ ἔβαλε καὶ τοῦ ἐκτίσανε ἓνα Σαράγι, παλάτι πολλὰ μεγάλο καὶ ὁμορφο, καὶ ἔβαλε καὶ ἐκτίζανε καὶ ἐδυναμώνε τὰ κάστρη, ὅπου ὠρίζε, ὅπου ἦτανε ἀχαμνά. Ἐβαλε καὶ ἐδυναμώνε τὰ καστέλλια τῆς Καλλιπόλης εἰς τὸ στενὸ καὶ ἔβαλε πολλὰς λουμπάρδες διὰ φύλαξι τῆς Πόλης.

Καὶ ἐσήκωσε πόλεμον καταπάνω τῆς Μπόσινας καὶ μιλοῦνε βουργάρικα καὶ τὸ πρῶτο κάστρο τὸ λέγουνε Γιάντζα. Οἱ ἄνθρωποι τῆς Μπόσινας εἶναι καλοὶ καὶ ἀνδρειωμένοι ἕως τὴν σήμερον, καὶ τοῦτο διατὶ δὲν ἠθέλανε νὰ δώσουνε τὸ χαράτζι ὅπου ἦτανε ὑποτεταγμένοι ἀπὸ χρόνους περασμένους. Ἐχρεωστούσανε ἑκατὸν πενήντα χιλιάδες φλωρία καὶ εἶπε ὁ ἀφέντης τῆς Μπόσινας: « Ἐγὼ δὲ δίδω τόσο βίον τοῦ Σουλτάνου, διατὶ με τοῦτα κάμω φουσαῖτο, καὶ ἀντιστέκω τοῦ Σουλτάνου καὶ ἂν ἐρθῇ ἀπάνω μου καὶ με νικήσει ἐγὼ παίρνω αὐτὸ τὸ βίον καὶ ὑπάγω εἰς ἄλλον τόπον καὶ με τοῦτα τὰ φλωρία μοῦ βοηθᾷ πᾶσα ἀφέντης ».

Τότε ὡς ἤκουσε ὁ Σουλτᾶνος τὴν αὐτὴν ἀπόκρισι ἐμάζωξε τὰ φουσαῖτα εἰς τὴν Ἀνδριανούπολι καὶ ἐδιάβη καὶ ἀπέρασε τὸν ποταμὸ Δερομπίτζα, ὅπου χωρίζει τὴν Βουλ-

γαρία ἀπὸ τὴν Μπόσινα καὶ ἐκεῖ ἀπέρασε 150 χιλιάδες (74^α) καβελάρους χωρὶς τοὺς γιαννιτζάρους καὶ χωρὶς τοὺς ἀζαπήτηδες καὶ χωρὶς ἐκείνους ὅπου σύρνασι τὰ καμήλια καὶ τὰ μολάρια καὶ ἄλλα. Τότε ἔσωσε καὶ ἔβαλε καὶ ἐπολέμα τὸ κάστρο, τὸ λέγουσι Τοπίτζα, καὶ ἐπῆρε το καὶ ἔστειλε τὸν Μεχεμέτ πασσᾶ με ἓνα μέρος ἀπὸ τὸ φουσαῖτο διαλεκτὸ καὶ ἐδιάβη καὶ ἐκεῖ ὅπου ἦτονε ὁ ρῆγας τῆς Μπόσινας εἰς τὸ κάστρο, τὸ λέγουνε Γαντζία. Καὶ ὁ ρῆγας ἀπέρασε καὶ ἐδιάβη εἰς ἄλλο κάστρο, τὸ λέγουσι Κλήσα καὶ ἐκεῖ ἐδιάβη καὶ ὁ πασσᾶς καὶ ἀπὸ πίσω ἤρθε καὶ ὁ Σουλτᾶνος. Καὶ τότε ἐπαραδόθησαν ὅλα τὰ κάστρη τῆς Μπόσινας καὶ ἐπερίλαβανε καὶ τὸ κάστρο τὴν Ντόμπριτζα.

Καὶ τότε ἐστερξανε ὅλα τὰ κάστρη καὶ οἱ χώρες νὰ δίδουνε χαράτζι με τοιοῦτο ὅτι νὰ τοὺς ἀφήσῃ νάχουσι τὰ ζακῶνια τους. Καὶ τότε ἔβαλε φυλάκτορες εἰς πᾶσα κάστρο, καὶ εἰς τὴν Κλήσα, ὅπου ἦτονε μέσα ὁ ρῆγας τῆς Μπόσινας καὶ ὁ ἀνιψίος του καὶ ἔστι δυνατό κάστρο τὸ γύρω-γύρω χαντάκια καὶ παράξω ὅλο βάλτος, ὅλο νερὸ δύσκολο νὰ παρθῇ. Ἄμῃ ὁ Τούρκος ἔμπαινε εἰς τὸ νερὸ στὸ βάλτο καὶ ἐκόβασι τὰ καλάμια τοῦ βάλτου καὶ τὰ ἐκάμνασι δεμάτια καὶ τὰ ἐβάλανε καὶ ἐγεμίζανε τὰ χαντάκια. Τόσο ἐστενέψανε τὸ κάστρο καὶ δὲν εἶχανε τί νὰ κάμουνε καὶ ἐστείλανε ἀπὸ μέσα χαρτὶ τοῦ Μεχεμέτ πασσᾶ Σουλτάνου ὅτι νὰ τοὺς ἐσυμπαθήσῃ εἰς τὸ φταίσιμο, ὅπου ἔφταισε ὁ ρῆγας. Καὶ τότε ἔστερξε καὶ ἐπαραδόθη ἡ Κλήσα καὶ τὸν ρῆγα καὶ τὸν ἀνιψίό του τοὺς ἐπῆρε μαζύ του. Καὶ ἡ γυναῖκα τοῦ ρηγῶς ἦτονε εἰς τὸ Ραούζι με ὅλο του τὸ βίον καὶ ὡς τὸ ἔμαθε ὁ Σουλτᾶνος ἔστειλε εἰς τοὺς Ραγουζαῖους ὅτι νὰ τοῦ δώσουνε τὴ ρηγίνα με ὅλο της τὸ βίον, καὶ οἱ Ραγουζαῖοι εἶπανε, ὅτι ἐκείνη ἀπέρασε καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν Ρώμα, εἰς τὸν Πάπα καὶ οὕτως ἐστάθη ἐκεῖ ἕως ζωῆς της.

Καὶ ἀποκεῖ ἐσηκώθη ὁ Σουλτᾶνος καὶ ἐδιάβη καταπάνω τοῦ δούκα Σανταλός, ὅπου εἶχε (75) τὸ δουκάδο του καὶ ἐσυνώρευε με τοὺς Ραγουζαῖους με τοὺς ὁποίους εἶχε μάχη πάντα με ταύτους διὰ μία γυναῖκα φιωρεντίνα ὁμορφη κατὰ πολλὰ. Λοιπὸν ἐμπῆκε ὁ Τούρκος εἰς τὸν ντόπον του καὶ ἐδιαγούμιζε καὶ πολλὴ σιλαβίαν ἔκαμε. Καὶ τοῦτο ἦτονε ἡ ἀφορμὴ ὅτι ἐπειδὴ ἐπῆρε ὁ Σανταλός δούκας τὴν φιωρεντίνα καὶ ἄφησε τὴν καθολικὴν τοῦ γυναῖκα ἔφυγε με τὸν υἱόν της καὶ ἐδιάβη εἰς τὸ Ραγουζί με τὸ βίον της. Καὶ τότε ἐσηκώθη ὁ υἱὸς τοῦ Σανταλός καὶ ἐδιάβη εἰς τὸν Σουλτᾶνο καὶ τὸν ἔκαμε καὶ ἐσηκώθη καὶ ἐμπῆκε μέσα στὸ δουκάδο τοῦ Σανταλός διὰ νὰ τόνε πιάσῃ. Ἄμῃ αὐτὸς ἐμπῆκε εἰς τὸ δυνατό του κάστρο καὶ ὁ Σουλτᾶνος δὲν ἠπόρεσε νὰ τὸν ἐπάρῃ.

Καὶ ἐσηκώθη ἀποκεῖ καὶ ἐδιάβη καταπάνω τοῦ Κωνσταντίνου Καραγούζου Καστριώτου καὶ εἰς τὸν τόπον τοῦ ἀφεντὸς τοῦ Ντούκανου νὰ τοὺς πάρῃ τὴν ἀφεντιά τους, νὰ τοὺς ἐσηκώσῃ ἀποκεῖ καὶ νὰ τοὺς δώσῃ ἄλλους τόπους εἰς τὴν Ρούμελη. Καὶ αὐτοὶ ἐγνωρίσανε πὼς δὲν ἠπορούνε νὰ κάμουνε ἀλλέως. Ὅπου δὲν ἠπορούσανε νὰ κάμουνε ἀλλέως, μηδὲ νὰ ἀντισταθοῦνε τοῦ Τούρκου ἐδιάβησαν εἰς τὸν Σουλτᾶνο νὰ κάμουνε τὴν ἀλλαξιά· καὶ ὡς ἐδιάβησαν ὀμπρὸς εἰς τὸν Σουλτᾶν Μεχεμέτ τοὺς ἐπίασε ὅλους καὶ τοὺς ἔβαλε εἰς τὴν ἄλυσσο καὶ πρωτύτερα ἀπὸ τοῦτα ἐφέραν τὸν ρῆγα τῆς

Μπόσινας ὑπὲρ τοῦ μετὰ τὴν ἄλυσσο καὶ ὤρισε καὶ ἐκόψαν τὸ κεφάλι τοῦ. Καὶ ὡς ἤκουσε τὴν ἀπόφασιν τοῦ Σουλτάνου ἐφώνησε ὅτι: « Ἐδὼ ἔχω τοὺς ὀρισμοὺς καὶ τὰ χαρτῖα ὅπου μὲν ἔδωκες νὰ στέγω εἰς ἓνα τόπον ἕως ζωῆς μου καὶ ἐσύ μοῦ κόβεις τὸ κεφάλι! Ἄδικον ὅπου ἐβγῆκες ἀπὸ τὸ λόγο σου! ». Καὶ ἀποκεφάλισέ τον.

Καὶ ἐτούτα τὰ ἤκούσαν ὅλοι οἱ ἀφεντάδες τῆς Οὐγγαρίας, πὼς ὁ Σουλτάνος τάξει τὸ δουκάδον νὰ παραδοθῆναι καὶ νὰ τοὺς δώσῃ ἄλλους τόπους μετὰ τὰ χαρτῖα στὸ χέρι (75α) καὶ αὐτὸς ἐβγῆκε ἀπὸ τὸν λόγον τοῦ καὶ τοὺς κόψει τὸ κεφάλι καὶ ἐβαλαν εἰς τὸ νοῦ τους νὰ προειδοῦναι τὸ τί ἔχουναι νὰ κάμουναι εἰς τὴν ἀφεντία τους καὶ τὴν ἄλλη μερὰ οἱ Βενετζᾶνοι ἦσαν ἐγνοιασμένοι ἀπὸ τοὺς Τούρκους τοὺς φλαμπουριάρους, ὅπου ἐστέκοναι εἰς τὰ σύνορα, ὅπου εἶχαναι καὶ ἐμπαίναναι καὶ ἐκάμαναι πολὺ κακὸν εἰς τοὺς τόπους τῶν Βενετζᾶνων.

Τότε πάλιν ἐδιέβησαν εἰς τὸν Σουλτάνον καὶ ἐμεταβεβησάν τον τὴν ἀγάπην τους ἕως νὰ ἀποειδοῦναι τὸ τί θέλει κάμει εἰς τὸν κόσμον. Καὶ ὁ Ἐσσεὺς μπέης, ὅπου ἐπῆρε τὸ Ἄργον ἀπὸ τὰ χέρια τῶν Βενετζᾶνων μετὰ τὸν ἄριστον, ὅπου τὸν ἔδωκεν οἱ ντοπικοί. Καὶ Ὁμέρ πασσᾶς μετὰ τὸ ἄλλο φουσσᾶτο ἐδιέβη καὶ ἐπολέμα τὴν Ἐπαχτο, ὅπου ἦτοναι καὶ αὐτὸς τῶν Βενετζᾶνων καὶ ἐβαλε βουλήν ὅτι νὰ περάσῃ καὶ εἰς τὸν Μωρέα νὰ πολεμᾷ τὰ κάστρα τῶν Βενετζᾶνων, λέγων τὴν Μοθώνην, Κωρώνην καὶ ἄλλα.

Καὶ ὡς τὸ ἐμάθον οἱ Βενετζᾶνοι εἶπαναι ὅτι δὲν εἶναι πλέον καιρὸς νὰ ἔχομεν πομονὴν καὶ ἐτοιμάσθησαν εἰς τὸν πόλεμον καὶ ἐστείλαναι εἰς τὸν Πάπα ὅτι νὰ βάλῃ ὁμόνοιαν εἰς τοὺς Χριστιανούς καὶ ἐντοίμασε ἕνα Γαρδενάλε εἰς τὸν ῥῆγαν Μαθία τῆς Οὐγγαρίας καὶ ἐμάζωξε εἰκοσιπέντε χιλιάδες φουσσᾶτο καὶ ἐδιέβη καὶ ἀπέρασε τὸν Ντουναβί ποταμὸν καὶ ἐδιαγούμιζε τὰς χώρας τοῦ Σουλτάνου.

Καὶ ὁ Σαμπατίνος ὅπου ἐφτεῖναναι τὸ τεῖχος τοῦ Μπελιγραδίου ἐδιέβη ὁ αὐτὸς ῥῆγαν καὶ τὸν ἐχάλασε. Καὶ ἀποκεῖ ἀπέρασε τὸν ποταμὸν Σάβα ὅπου εἶναι ἐκεῖ καὶ ἐδιαγούμιζε τοὺς τόπους τοῦ Σουλτάνου καὶ ἐπῆρε ἕως εἰκοσι χιλιάδες σκλαβία. Καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐγύρισεν εἰς τὸν ντόπον τοῦ νικητῆς χαρούμενος.

Καὶ οἱ Βενετσᾶνοι τὴν ἄλλη μερὰν ἀρματώσαναι τὰ κάτεργά τους, καὶ ἐβάλανε τζενεράλε πρῶτον καπετάνιον εἰς αὐτὴν τὸν κύριον Γιάκουμον Λορδάνον, τζιντιλόμον Βενετζᾶνον. Καὶ ἐστείλαναι (76) εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἐφέραναι εἰς τὸν Μωρέα τέσσαρες χιλιάδες καλοὺς ἄνδρας πολεμιστάδες, καὶ ἐμπήκαναι εἰς τὰ κάστρα τῶν Βενετζᾶνων. Τότε ἔσωσε καὶ ἡ ἀρμάδα τῶν Βενετζᾶνων εἰς τὸν Μωρέα καὶ ἐμαζώσαναι σολτᾶδους καὶ ἄλλους καὶ ἐδιέβησαν εἰς τὸν Ἐξαμίλιον μετὰ τὴν ἀρμάδα. Καὶ οἱ ἀπερσοὶ καὶ οἱ καβελλᾶροι ἐδιέβησαν εἰς τὸν ντεῖχον τοῦ αὐτοῦ Ἐξαμιλίου καὶ τὸν ἐμετακτίσαναι, ὡς ἦτοναι χαλασμένοι μετὰ πολλοὺς ἀνθρώπους καὶ μετὰ πολλὴν βίαν. Καὶ ἀπάνω εἰς τοὺς αὐτοὺς κτιστάδες ἦτοναι ὁ Νικόλαος Μωραΐτης καὶ τοὺς ἠνάγκαζε τὸ γληγορότερον. Καὶ ἦταναι μαστόροι καὶ ὑπουργοὶ ἕως τριάντα χιλιάδες μετὰ τὴν ἐργάτας καὶ ἐκάμαναι διπλᾶ χαντάκια καὶ ἀπάνω εἰς δεκαπέντε ἡμέρας τὸν ἐφτεῖσαναι.

Καὶ ἐτούτα τὰ ἤκουσε ὁ Σουλτάνος. Ὁμοίως οἱ Τούρκοι ὅπου ἦσαναι μετὰ εἰς τὸν Μωρέα εἰς τὰ κάστρα, ὅπου ὤριζαναι ἐσκιάχτησαν καὶ ἐφοβήθησαν κατὰ πολλὰ,

καὶ οἱ Χριστιανοὶ ὅπου ἦσαναι ραγιάδες τοῦ Τούρκου καὶ ἐγυρίσαναι καὶ ἐδιέβησαν μετὰ τοὺς Βενετζᾶνους, καὶ ἐσηκώθη ὁ Μωρέας. Τότε ἐστείλαναι οἱ Τούρκοι λόγον τοῦ Σουλτάνου πὼς ἦρθαναι οἱ Βενετζᾶνοι καὶ ἐκτίσαναι τὸν ντεῖχον, καὶ ἐγύρισεν ὅλος ὁ Μωρέας μετὰ τοὺς Βενετζᾶνους. Τὰ ὅποια λόγια τὰ ἐστείλει ὁ Φλαμπουριάρης, ὅπου ἐκαθέτοναι εἰς τὸ Λεοντάρι. Καὶ οἱ γιαννιτζᾶροι καὶ οἱ Τούρκοι ὅπου ἐφυλάγαναι τὰ κάστρα δὲν ἠπορούσαναι νὰ σταθῶναι καὶ ἐδίδαναι τὰ καστέλλια καὶ ἐφεύγαναι, καὶ οἱ Βενετζᾶνοι τὰ ἐπαίρναναι καὶ ἐβάλανε μετὰ σολτᾶδους καὶ ἐστείλαναι εἰς τὸ Ἄργον τὸν Γερόλυμον μετὰ καμπόσους σολτᾶδους νὰ πολεμήσῃ νὰ πάρῃ τὸ Ἄργον.

Καὶ οἱ Τούρκοι τὸ ἐμάθοναι καὶ ἐδιέβησαν μετὰ τοὺς μουσελημηδες καὶ τοὺς ἀκαρτερέσαναι εἰς τὸν τόπον στενοῦ, ὅπου ἐρχόντησαν ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Τζακωνίας καὶ τοὺς ἀπηθήσαναι, διατὶ τὴν μιὰ μερὰ εἶναι θάλασσα καὶ τὴν ἄλλη βουνὸν ψηλόν. Καὶ ἐκόψαναι διακόσους φράγκους καὶ ἐπῆραναι καὶ ζωντανούς ἄλλους διακόσους, καὶ τοῦτο διατὶ οἱ Βενετζᾶνοι ἐδιέβησαν εἰς ἄλλο κάστρο καὶ ἐπολεμούσαναι μετὰ τὸν λουμπάρδον ὅπου (76α) εἶχαναι. Καὶ ἀπὸ τὸ πολὺ κρῦον τὸ ἀφήσαναι καὶ δὲν τὸ ἐπῆραναι.

Καὶ ἀποκεῖ ἐδιέβησαν εἰς τὸν ντεῖχον τοῦ Ἐξαμιλίου. Καὶ ἐκράξαναι τὸν κύριον Μιχαὴλ τὸν Ράλλη, ὅπου ἦτοναι πρῶτος ἄρχος τῆς Κορίνθου, ὅτι νὰ κάμῃ τρόπον νὰ τοὺς παραδώσῃ τὴν Κορίνθον καὶ τὴν Ἀχαΐαν. Τότε ἐδιέβη ὁ ἐλεεινὸς καὶ εἶπε τῶν ἀγάδων ὅτι νὰ παραδώσῃ τὴν Κορίνθον τῶν Βενετζᾶνων, καὶ τὸ μὴ τὸ ἀκούσαναι, τὸν ἐπιάσαναι καὶ τὸν ἐσκοτώσαναι. Τότε ἄλλο κάστρο δὲν ἐπαραδόθη τῶν Βενετζᾶνων, μόνον ἡ Μεζυθρᾶ, ὅπου τὴν ἐπῆραναι.

Τότε ἐβγῆκε λόγος πὼς ὁ Μεχεμέτ πασσᾶς ἔρχεται εἰς τὸν Μωρέα μετὰ πολὺ φουσσᾶτο καὶ ὁ Σουλτάνος Μεχεμέτης ἔρχεται ἀπὸ πίσω μετὰ ὅλην τὴν δύναμιν. Τότε οἱ Βενετζᾶνοι ἀφίσαναι τὸν ντεῖχον καὶ ἐδιέβησαν εἰς τὰ κάστρα τους τοῦ Μωρέως. Τότε ἐσώσαναι καὶ οἱ Τούρκοι εἰς τὸ Ἐξαμίλιον καὶ εἶδαναι τὰ κάτεργα τῶν Βενετζᾶνων ὅπου ἀλαργάραναι ἀπὸ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἐξαμιλίου καὶ ἐδιέβησαν οἱ Τούρκοι εἰς τὴν Κορίνθον καὶ ἀπὸ κεῖ ἐδιέβησαν εἰς τὸ Ἄργον, καὶ ἀποκεῖ ἐδιέβησαν εἰς τὸ Λοντάρι, εἰς τὴν μέσην τοῦ Μωρέως, καὶ ἐκεῖ ἐτέντωσε. Καὶ ἀπὸ κεῖ ἐστείλει τὸν Τζογάνον τὸν φλαμπουριάρην νὰ φυλάγῃ μετὰ εἰκοσιπέντε χιλιάδες φουσσᾶτο καὶ ἐμάζωξε καὶ ἄλλους ἀνθρώπους. Καὶ τὸν Ὁμέρ μπέην τὸν ἐστείλει καὶ αὐτὸν μετὰ 25 χιλιάδες φουσσᾶτο καὶ ἐδιέβησαν καταπάνω εἰς τοὺς τόπους τῶν Βενετζᾶνων καὶ ἀρχὴ ἐδιέβη τὸ μέρος τῆς Μοθώνης καὶ ἐδιαγούμιζε πολλὰ χωρία καὶ καστέλλια τῶν Βενετζᾶνων καὶ ἐχάλασαναι καὶ ἐρρίζαναι καὶ τὰ τεῖχη τῆς Λένως οἱ Βενετζᾶνοι καὶ τὴν Μεζυθρᾶ τὴν ἐπῆραναι πάλιν οἱ Τούρκοι.

Ἄμην οἱ Βενετζᾶνοι ἐπηγαίνασαι μετὰ τὰ κάτεργά τους καὶ ἠφῆραναι τροφὰς διὰ τὸ φουσσᾶτό τους καὶ ἀπέρασε ὅλος ὁ χειμῶνας εἰς αὐτὰ εἰς 1464. Καὶ ὡσάν ἦρθε τὸ καλοκαίρι, τότε ἐστείλασαι τὸν ἀφέντην τῆς Βλαχίας νὰ πάγῃ εἰς τὸν Σουλτάνον νὰ τοῦ μιλήσῃ νὰ κάμουναι ἀγάπην καὶ ὁ Μεχεμέτ πασσᾶς τὸν ἐπίασε καὶ τὸν ἐγδεῖρε ζωντανόν καὶ ἐπῆρέ του (77) καὶ τὸν ἀδελφόν του σκλάβον καὶ τὸν ἐρχόμενον χρόνον ἐτοίμασε ὁ Σουλτάνος τὰ φουσσᾶτά του καὶ ἐβαλε καὶ ἐκτίσει ἕνα κάστρο δυνατὸν εἰς

τὴν Ἑπειρο διὰ τὴν δώση φόβου τὴν φυλάγῃ τὸν ντόπον ἐκείνον καὶ ἐτελείωσέ το εἰσὲ ὀλίγον καιρὸν.

Τότε ἐμάζωξε τὰ φουσσᾶτά του καὶ ἐδιάβη καταπάνω τῶν Σαρακηνῶν τὰ μέρη τῆς Σουρίας, ὁμοίως καταπάνω καὶ τῶν Ἑγιατίων καὶ ἐβγήκανε εἰσὲ πόλεμον καὶ ἐνίκησέ τους καὶ ἐπῆρε τὸ κάστρο τὴν Σικαντερῶνα καὶ τὴν Ἀρεντᾶνα καὶ ἔκοψε ὅλους ἐκείνους τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἄλλους ἐπίασε καὶ τοὺς ἐγκρέμισε ἀπὸ ψηλοῦς κρεμνοῦς καὶ τοὺς ἐσκότωνε. Ὅμοίως ἐγκρέμισε ὅλους τοὺς πρῶτους ἀπὸ ψηλοῦς πύργους καὶ τοὺς ἐθανάτωνε. Καὶ τότε ἔκαμε ἀγάπη μὲ τὸν βασιλέα τῆς Ἰνδίας, ὀνόματι Σίμων καὶ διὰ τὴν δέξιη καλὴ ἀγάπη ἐβγαλε καὶ ἐδιάλεξε μία ὁμορφὴ γυναῖκα ἀπὸ τὸ Σαράγι του καὶ τοῦ τὴν ἔδωσε διὰ γυναῖκα. Ἐχάρισέ του καὶ ἄλλα χαρίσματα βασιλικά.

Τότε πάλι ἐσῆκωσε πόλεμον κα[τὰ] τοὺς Βενετζάνους — 1461 — καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν Ἑγριπο, ὅπου τὴν ὠρίζανε οἱ Βενετζᾶνοι καὶ ἡ Ἑγριπο ἔναι κάστρο δυνατὸ καὶ καλὰ ἀρματωμένο, καὶ εἶχε καὶ πολὺ λαὸν μέσα, Φράγκους καὶ Ρωμαίους, καὶ ἔναι κοντὰ εἰς τὸν γιάλο. Καὶ ἐδιάβη ὁ Σουλτᾶν Μεχεμέτης μὲ τὰ φουσσᾶτά του ἀπὸ τὴν στερέα καὶ διὰ θαλάσσης ἔστειλε τὸν Ὁμέρ πασσᾶ καπετάνιο μὲ τὴν ἀρμάδα του, καὶ ἐπειδὴ στέκει τὸ κάστρο κοντὰ κοντὰ εἰς τὴν στερέαν εἰς τὴν Ρούμελη καὶ ἔναι στενὸς ὁ τόπος τὸ διάστημα, ἔφερε καράβια χαμηλὰ καὶ μεγάλες βάρκες καὶ τὰ ἔκαμε ὡς γιοφύρι καὶ ἀπέρασε τὰ φουσσᾶτά του μέσα στὸ νησί, καὶ ἐτριγύρισαν τὸ κάστρο καὶ ἔδιδαν πόλεμον μέρα καὶ νύκτα. Καὶ οἱ Ἑγρυπιῶτες δὲν ἐθαρρούσανε ὅτι νὰ τοὺς πολεμᾷ ἀπὸ κεῖνο (77α) τὸ μέρος.

Καὶ ἓνας Ρωμαῖος λουμπαρδάρης, καλὸς τεχνήτης εἶπε τοῦ Σουλτᾶνου ὅτι: « Ἀφέντη τὴν ὀδεῖνα μερέα νὰ πολεμοῦμε ὅπου ἔναι τὸ τειχίον ἀχαμνότερον », καὶ ἐπολέμα γεμάτα. Καὶ οἱ Βενετζᾶνοι ἐστεῖλανε τὴν ἀρμάδα τους διὰ τὴν δώση βοήθειαν. Αὐτὴ ἐπήγαινε ἐνθε κάκειθεν καὶ ἔχανε καιρὸν καὶ ὕστερα ἤρθε κοντὰ εἰς τὸ κάστρο καὶ ὡς τὸ μάθανε ἀπὸ μέσα ἐλάβανε μεγάλην χαρὰ τὸ πῶς ἤρθε βοήθειαν. Ἀμὴ δὲν ἠπόρεσαν νὰ δώσουνε βοήθειαν καμμίαν καὶ [ὁ] Σουλτᾶνος ἠνάγκαζε τὰ φουσσᾶτα νὰ πολεμοῦνε τὸ κάστρο μέρα καὶ νύκτα καὶ ἐμπήκανε οἱ Τοῦρκοι δύο βολές μέσα στὸ κάστρο ἀπὸ τὰ τειχία, καὶ τίς δύο βολές τοὺς ἐρρίζανε ὄζω καὶ τοὺς ἐκρεμίζανε.

Καὶ τὸ ὕστερον ὡς εἶδανε οἱ ἔλσεινοι Ἑβριπιῶτες πὼς ἐδιάβη ἡ ἀρμάδα τους καὶ δὲν ἠπόρεσε νὰ τοὺς δώση βοήθειαν ἐπικράθησαν πολλὰ καὶ ἦταν ἀποσταμένοι τοῦ πολέμου ὅπου ἐπολεμοῦσανε μέρα—νύκτα. Τότε ἐμαζώκησαν ὅλοι τους εἰς τὴν μέση τοῦ φόρου ὅπου στέκει τὸ παλάτι καὶ ἐμπήκε μέσα τὸ ἀμέτρητον φουσσᾶτον τοῦ Τοῦρκου ἀπὸ τίς χαλᾶστρες τῶν λουμπαρδῶν καὶ ἐσμίξανε καὶ ἀναψε ὁ πόλεμος εἰς τὸ σπαθί, καὶ ἐγένη μεγάλη σφαγὴ καὶ πολὺ αἷμα ἔτρεχε ἀπὸ τὴν μίαν μερέαν καὶ τὴν ἄλλην. Καὶ ἐκεῖ εἰς τοὺς σκοτωμένους εὐρέθησαν καὶ γυναῖκες ἀρματωμένες σκοτωμένες μέσα στοὺς ἀνδρες καὶ ἐπολεμοῦσανε καὶ αὐτὲς ὡς παλληκάρια, πανδρεμένες καὶ ἀνύπαντρες, καὶ ἔκαμαν ὡς τίς ἀμαζῶνες τοῦ παλαιοῦ καιροῦ.

Καὶ ὁ ἀφέντης ὁ Μπράβλος Ἑριτζος, τζιντιλόμος βενετζᾶνος, μὲ καμπόσους ἀρχοντες τοῦ κάστρου ἐμπήκανε εἰς τὸ παραμέσα καστέλλι τὸ δυνατὸ τοῦ κάστρου καὶ

ὡς ἐπεριλάβανε οἱ Τοῦρκοι τὸ κάστρο, ἐπήρανε ὅλους τοὺς φράγκους (78) καὶ τοὺς ἐσουγλίσανε καὶ καμπόσους τοὺς ἐπηριωνίσανε ζωντανούς, καὶ τοὺς Ρωμαίους τοὺς ἔκαμανε σκλάβους καὶ τοὺς ἐπουλοῦσανε στὸ παζάρι. Καὶ τὴν θυγατέρα τοῦ ἀφέντος τοῦ Ἑριτζου τὴν ἐπίασανε καὶ τὴν ἔδωσανε τοῦ Σουλτᾶν Μεχεμέτη καὶ ἦτον ὁμορφὴ κατὰ πολλὰ καὶ διατὶ δὲν ἤθελε νὰ κάμη τὸ θέλημά του τὴν ἐσφάζε.

Καὶ ὕστερον ἔταξε τοῦ ἀφέντος καὶ τῶν ἀρχόντων ὅπου ἦταν μέσα στὸ καστέλλι ὅτι νὰ παραδοθῶνε καὶ νὰ τοῦ δώσουνε τὰ κλειδιά τοῦ καστέλλου, καὶ αὐτοὺς νὰ μὴν τοὺς κάμη τίβοτα, μόνον νὰ εἶναι ἐλεύτεροι, καὶ οὗτοι τοῦ ἐπιστέφανε καὶ ἐπαρδόθησαν. Ἀμὴ ὁ Σουλτᾶνος δὲν ἐστάθη εἰς τὸν λόγον του, μόνον τοὺς ἀποκεφάλισε ὅλους καὶ ὡς τὴν ἐπερίλαβε τὴν ἔλσεινὴ Ἑγριπο καὶ ὁμοίως καὶ ὅλο τὸ νησί ὅπου γυρίζει τριακόσα μίλια, ἔβαλε φυλάκτορες μέσα καὶ τὰ φυλάγουσι ἕως τὴν σήμερον.

Καὶ τὴν ἄλλην μερέα ὁ φλαμπουριάρης τῆς Μπόσινας ἔσοντας νὰ δράμη μέσα εἰς τὴν Οὐγγαρία μὲ πολὺ φουσσᾶτον ἐδιάβη καὶ ἕως εἰς τὴν Ζογάμπιαν καὶ ἐπῆρε ἕως δέκα χιλιάδες σκλάβους καὶ ἐδιάβη καὶ εἰς τὴν Νταλμάτζια ὅπου εἶναι τόποι τῶν Βενετζάνων καὶ ἀπέρασε καὶ ἐδιάβη κοντὰ εἰς τὴν Βενετία, εἰς τὰ σύνορά της μέσα στὸ Φριούλι στερέας. Καὶ ἀποκεῖ ἐδιάβησαν ἀπὸ τὴν Βενετία καὶ ἀπὸ τὴν Ἰτάλιαν καὶ ἐτζάκισαν τὸν φλαμπουριάρη τῆς Μπόσινας τὸν ἄνωθεν, καὶ τὸν ἐδιώξανε κακὰ γεναμένον καὶ τὸν φλαμπουριάρη τὸν ἐσκοτώσανε, καὶ ἀπὸ τὸ φουσσᾶτον τοῦ ὀλίγου ἔφυγε καὶ ἐγλύτωσε.

Καὶ τὴν ἄλλην μερέαν ἐδιάβη Σουλτᾶνος καταπάνω τοῦ Οὐζοῦν χασάνου εἰς τὴν Ἀνατολή, (78α) διατὶ ἔδωσε φουσσᾶτα καὶ ἐβοήθη τῶν Βενετζάνων εἰς τὴν ἀρμάδα τους, ὅπου εἶχανε εἰσὲ δαύτην καπετᾶν τζενεράλε τὸν κύριον Νικόλαον Τρόνον, τζιντιλόμον βενετζᾶνον, οἱ ὅποιοι ἔκαμανε πολλὰ νίκες καὶ ἐπήρανε πολλὰς χώρας καὶ τόπους τοῦ Σουλτᾶνου. Ὅμοίως καὶ εἰς τὰ μέρη τῆς Ἀρμενίας τοῦ ἐπῆρε πολλοὺς τόπους ὁ Οὐζοῦν χασᾶνος.

Καὶ περάσοντας ὁ χρόνος ἐμάζωξε τὰ φουσσᾶτα τοῦ ὁ Σουλτᾶν Μεχεμέτης καὶ ἐμεταδιάβη ἀπὸς του εἰς τὴν Ἀρμενία, καὶ ἐσμίξανε εἰσὲ πόλεμον καὶ ἐτζάκισε ὁ Οὐζοῦν χασᾶνος τὸν Σουλτᾶνον καὶ ἔκοψέ του πολλοὺς Τοῦρκους. Καὶ ἀποκεῖ ἐγύρισε ὁ Σουλτᾶνος καὶ ἐδιάβη μέσα εἰς τὴν Οὐγγαρία καὶ ἐδιαγούμιζε τίς χώρες, ὅπου ἦταν κοντὰ εἰς τὸν Ντούναβι καὶ πάλι ἐγύρισε καταπάνω τοῦ Οὐζοῦν χασάνου διὰ πείσμα. Τότε ἐπολεμήσανε καὶ ἐτζάκισε ὁ Σουλτᾶνος τὸν Οὐζοῦν χασᾶνον καὶ τοῦ ἐπῆρε σκλάβους 6200 ἀνθρώπους. Καὶ ὅθεν ἐγύριζε εἰς τὴν Κωνσταντινούπολι εἰσὲ ὅποια χώρα ἀπέρνα ἔκοψε ἀπὸ 500 ἕως ὅπου ἤρθε εἰς τὴν Πόλι.

Καὶ τότε ἐπῆρε μεγάλον φόβον ἡ Ἀρμενία ὅλη καὶ τὸν ἐρχόμενον χρόνον ἐδράμανε οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν Βλαχίαν καὶ εἰς τὴν Μολδάβιαν καὶ τότε ἀρματώθη ὁ ἀφέντης τῆς Μολδάβιας, ὀνόματι Στέφανος Πακῖνος, καὶ ἐπῆρε κοντὰ του ἀρματωμένους ἀνθρώπους πολλοὺς καὶ ἐπίασε τέσσαρες φλαμπουριάρους καὶ ἐσκότωσε πολλοὺς Τοῦρκους καὶ ἐπῆρέ τους τριαντάξι φλάμπουρα. Καὶ περάσοντας ὀλίγον ἔσοντας νὰ ὀρίζουνε οἱ Γενουβῆσοι τὸν καφὰ εἰς τὴν Μαύρη Θάλασσα καὶ εἶχανε μάχη (79) καὶ ἐπολε-

μούσανε εἰς τὴν Ἰτάλια μὲ τὸν δοῦκα τῆς Μιλάνας, δὲν ἠπορούσανε νὰ κάμουναι ἀλλῶς καὶ ἐχαρίσανε τὸν καφᾶ τοῦ Σουλτάνου καὶ ἐκάμανε ἀγάπην.

Καὶ τότε ἀρμάτωσε πλεούμενα ὁ Σουλτᾶνος καὶ ἔστειλε εἰς τὸ νησί τῆς Κύπρου νὰ τὴν ἐπάρῃ καὶ ἐδιάβησαν ἐκεῖ καὶ ἐβγῆκε τὸ φουσσᾶτο οἱ Τοῦρκοι καὶ ἐδιάβησαν ἀπάνω εἰς τὴν Λευκωσία καὶ ἐπολεμούσανε. Καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἀντιστέκανε ἀνδρειωμένα καὶ ὡσὰν εἶδανε οἱ Τοῦρκοι ὡσὰν δὲν ἠπορούσι νὰ τὴν ἐπάρουνε ἐγυρίσανε ὀπίσω. Ὡ τοῦ θαύματος! Καὶ ἦ δὲν ἐχόρτασε ποτὲ ὁ Σουλτᾶνος τόσες νῆες ὅπου ἔκαμε, μόνε ἀκόμη ἐξέτρεχε τὶς μάχες!

Ἄμῃ ἐθυμήθη νὰ περάσῃ νὰ πάγῃ εἰς τὴν Ἰτάλιαν εἰς τὴν Φραγγία νὰ πάρῃ καὶ τὴν Ρώμα λέγει ὅπου ἦτονε τὸ θρονὶ τῆς μοναρχίας τοῦ Καίσαρος. Καὶ ἐτοίμασε τὸν Μαλεχόκι μὲ φουσσᾶτα καὶ τὸν ἔστειλε εἰς τὸν Αὐλῶνα καὶ τὸν ἀπόκλεισε μὲ πόλεμον. Καὶ ἀντίστανε καὶ ἐσκοτονόντησαν μία μερὰ καὶ ἄλλη πολλοί. Καὶ ἐκράτει ὁ πόλεμος καμπόσους μῆνες. Ἄμῃ τὸ ἄλλο κάστρο ὁ Σκούταρις δὲν εἶχανε τροφὲς καὶ ἐπαραδόθησαν μὲ τὴν ἀγάπην.

Τότε καὶ οἱ Βενετῶνοι ἐκάμασι ἀγάπην μὲ τὸν Σουλτᾶνο, καὶ ὡσὰν ἐπαραδῶσαν τὸ κάστρο ἐσηκώθησαν οἱ Ρωμαῖοι καὶ ἐδιάβησαν εἰς τὴν ἀρμάδα τῶν Βενετσάνων, ὅπου ἦτονε ἐκεῖ κοντὰ καὶ ἐμπήκανε μέσα καὶ τὸ κάστρο ἐκεῖνο τὸ ἐπερίλαβε ὁ Τοῦρκος διατὶ ἔχει καλὸν λειμιῶνα διὰ τὴν ἀρμάδα του καὶ διὰ νὰ φέρῃ καὶ τὰ φουσσᾶτα του στερέας νὰ τὰ περάσῃ εἰς τὴν Πούλια, ὅπου στέκει ἀνάντια καὶ νὰ περάσῃ νὰ πάγῃ ἕως εἰς τὴν Ρώμα, ὡς τὸ ἔβαλε εἰς τὸ νοῦ του προτύτερα.

Καὶ ὡσὰν ἦρθε τὸ καλοκαίρι ἀρμάτωσε πολλὴ ἀρμάδα ὁ Σουλτᾶνος καὶ τὴν ἔστειλε καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν Πούλια καὶ πηγαίνοντας αὐτὴ ἡ ἀρμάδα ἢ τούρκικη ἐπῆρε τὴν Ζάκυθο (Μαζάκυθο) (79α) καὶ τὴν Κεφαλλονία καὶ τὴν Ἀγίαν Μαῦρα. Καὶ ὁ Σουλτᾶν ἐδιάβη εἰς τὴν Οὐγγαρία καὶ ἐπῆρε πολλὴ σκλαβία καὶ τὸν ἐρχάμενον χρόνον ἐτοίμαζε τὰ φουσσᾶτα νὰ πάγῃ νὰ πάρῃ τὴν Ἀλεξάνδρεια. Ἄμῃ δὲν ἠπύρεσε νὰ τὴν ἐπάρῃ καὶ ἀρμάτωσε ὅλην του τὴν ἀρμάδα καὶ ἐτοίμασε καὶ φουσσᾶτα τῆς στερέας νὰ πάρῃ τὴν Ρόδο.

Καὶ ἔβαλε εἰς τὴν ἀρμάδα καπετὰν πασσᾶ τὸν Παλαιολόγο, πραχτικὸν ἄνθρωπον Τοῦρκον. Καὶ ἐδιάβησαν εἰς τὸν Σουλτᾶνο ἕνας Δημήτριος Ὁθωνίας καὶ ὁ Ἀντώνιος Μελιγάμπος, ἐκάμανε ἀθιβολὴ τὴν Ρόδο καὶ τὴν ἐδῶσανε τοῦ Σουλτᾶν Μεχεμέτη, ὅτι ἂν θέλῃς νὰ πάρῃς τὴν Ρόδο ἀπὸ τὸν τάδε τι τόπον πέρνεται. Καὶ ἔστερξε ὁ Σουλτᾶνος καὶ τοὺς ἐτίμησε τοὺς δημηγέρτες, οἱ ὅποιοι ἦτανε ὁ ἕνας ἀπὸ τὴν Ρόδο καὶ ὁ ἄλλος ἀπὸ τὴν Ἐγριπον. Λοιπὸν ὁ Σουλτᾶνος ἔστειλε εἰς τὸν Μέγα Μάστορα τῆς Ρόδου, ὅτι νὰ τοῦ δίδῃ χαράτζι μὲ τοὺς καβελλιέρους, εἴτε δὲ θέλει ἐρθῆ μὲ τὴν ἀρμάδα του καὶ στερέας νὰ τὴν ἐπάρῃ. Καὶ ὁ Μέγα Μάστορας τοῦ ἀποκρίθη: « Ἐδῶ ἦρθανε οἱ πρόγονοί σου μὲ ὅλην τους τὴν δύναμι καὶ δὲν ἠπορούσανε νὰ μᾶς πάρουνε, καὶ ἐσὺ ἂν ἐρθῆς καλῶς νάρθῃς. Ἄμῃ δὲν ἠξέρομε πῶς θέλεις ἐβγῆς ».

Τότε ἐμάζωξε ὁ Σουλτᾶνος τὰ φουσσᾶτα τῆς Ρούμελης καὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐδιάβησαν τὰ φουσσᾶτα τὴν μία μερὰ καὶ ἡ ἀρμάδα τὴν ἄλλη καὶ ἔσωσε εἰς τὴν

Ρόδο. Καὶ ὁ Μέγας Μάστορας, ὀνόματι Νταμπάνσον Φραντζέζης, ἐτοιμάστη εἰσὲ πόλεμον καὶ ἔβαλε μέσα εἰς τὸ κάστρο τὰ χρειαζόμενα τοῦ πολέμου.

Τότε ἀπέρασε ὁ Σουλτᾶνος εἰς τὴν (80) Ρόδο τὰ φουσσᾶτα ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὸ νησί στὴν Ρόδο καὶ ὁ Σουλτᾶνος ἐκεῖ τεντωμένος. Καὶ ἐδίδανε πόλεμον φρικτὸν μὲ τοφέκια καὶ μὲ λουμπάρδες μὲ μουρτήρια. Καὶ οἱ καβελλιέροι ἀπὸ μέσα ἀντιστέκανε ἀνδρειωμένα. Καὶ ὁ πασσᾶς Παλαιολόγος ἔστειλε εἰς τὸν Μέγα Μάστορα τάχα ἂν θελήσῃ νὰ κάμῃ ἀγάπην. Τότε ὁ Μέγα Μάστορας ἐδῶξε τὸν μαντατοφόρο καὶ ὡς εἶδανε οὕτως ἐδῶσανε πάλι πόλεμον δυνατὸ καὶ οἱ Τοῦρκοι ἐμπήκανε μέσα στὸ πρῶτο τειχίον μὲ πολλὴ βίαν. Ἄμῃ οἱ καβελλιέροι τοὺς ἐδιώξανε ὄξω καὶ τοὺς ἐκρεμίζανε καὶ τοὺς ἐσκοτώσανε τότε πολλοὺς Τοῦρκους, ἕως 300 καὶ ἄλλοι ἐφύγανε καὶ ἐγλυτώσανε ἀπὸ τὰ χέρια τῶν καβελλιέρων. Καὶ τοὺς ἐκαταδιώξανε ἕως εἰς τὴν τέσσα τους, καὶ τοὺς ἐπῆρανε πολλὰ φλάμπουρα καὶ ἐκατασφάνε πολλοὺς. Καὶ λέγουσι πῶς ἐσκοτώθησαν ἐκεῖνη τὴν ἡμέρα πλέο παρὰ 3800 Τοῦρκους καὶ ὅσον καιρὸ τὴν ἐπολεμούσανε ἐκάμανε λογαριασμὸν ὅτι ἐσκοτώθησαν 9 χιζαλιάδες Τοῦρκοι. Καὶ ἦτανε καὶ λαβωμένοι 15 χιλιάδες. Καὶ ἦτανε σκιασμένοι ὅπου ἐλέγαν οἱ Τοῦρκοι ὅτι ἐκεῖ ὅπου ἐπολεμούσανε εἶδανε τὴν νύκτα τὸν Χριστὸ καὶ τοὺς ἐβοήθη.

Καὶ ὡσὰν εἶδε ὁ Σουλτᾶνος πῶς δὲν ἠπορεῖ νὰ τὴν ἐπάρῃ ἐμάζωξε τὰ φουσσᾶτά του καὶ τὴν ἀρμάδα του νὰ τὴν πάρῃ νὰ ὑπάγῃ ὀπίσω. Καὶ τὴν ὥρα ὅπου ἤθελε νὰ σηκωθῆ ἦρθανε δύο καράβια τοῦ Ρηγὸς τοῦ Φερδινάντου καλὰ ἀρματωμένα καὶ φορτωμένα χρεῖες τοῦ πολέμου καὶ ἐπολεμήσανε καὶ ἐγλυτώσανε καὶ ἐμπήκανε μέσα εἰς τὴν Ρόδο καλὰ! Τότε ἐβγῆκε λόγος πῶς ἐτοιμάσανε οἱ ἀφεντάδες οἱ χριστιανοὶ ἀρμάδα νὰ στείλουνε βοήθειαν τῆς Ρόδου καὶ νὰ πᾶνε καὶ καταπάνω τοῦ Σουλτᾶνου. Καὶ ὡς τὰ ἤκουσε ὁ (80α) Σουλτᾶνος καὶ ὁ πασσᾶς ἀφίσανε τὴν Ρόδο καὶ ἐγυρίσανε εἰς τὴν Πόλι.

Καὶ περάσοντας ὀλίγος καιρὸς ἀρμάτωσε φουσσᾶτα στερέας καὶ ἐδιάβησαν εἰς τὸν Αὐλῶνα στερέας. Καὶ ἀρμάτωσε ἑκατὸ καράβια καὶ ἔβαλε μέσα δεκαπέντε χιλιάδες Τοῦρκους καὶ τοὺς ἔστειλε καὶ αὐτοὺς εἰς τὸν Αὐλῶνα, καὶ πηγαίνοντας ἐπῆρανε τὴν Ἀγίαν Μαῦραν. Τότε ἀπέρασε ὁ Ἄλομα πασσᾶς μὲ πολὺ φουσσᾶτο εἰς τὴν Πούλια καὶ ἐπολέμησε τὸ Ὄτροντο καὶ τὸ ἐπῆρε καὶ ἐκάθησε μέσα, διατὶ ὁ δοῦκας τῆς Καλάβριας ὅπου ὠρίζε τοὺς αὐτοὺς τόπους δὲν ἦτονε ἐκεῖ.

Καὶ ὁ πασσᾶς ἔδωκε μεγάλον φόβον εἰς τὴν Πούλια καὶ εἰς τὴν Καλάβρια καὶ εἰσὲ ὅλην τὴν Χριστιάνωσιν καὶ λέγουσιν ὅτι ἂν δὲν ἤθελε ἐρθῆ ὁ θάνατος τοῦ Σουλτᾶν Μεχεμέτη, ἐρχέτονε νὰ περάσῃ εἰς τὴν Πούλια νὰ πάρῃ καὶ τὴν Ἰτάλιαν, νὰ κάμῃ μεγάλο κακὸν εἰς τὴν Χριστιάνωσιν. Διατὶ ὁ Σουλτᾶνος ἐπῆρε τριακόσους χιλιάδες φουσσᾶτο καὶ ἀπέρασε εἰς τὴν Ἀνατολὴν νὰ πάγῃ εἰς τὴν Συρίαν νὰ πολεμήσῃ καὶ εἰς τὸν δρόμον τοῦ ἦρθε μία ἀρρώστεια ζάλη διπλῆ καὶ διὰ ὀλίγες ἡμέρας ἀπόθανε κοντὰ εἰς τὴν Νικομήδεια τῆς Βηθανίας εἰς τοὺς πενήντα ἑπτὰ χρόνων ἄνθρωπος. Καὶ ἐβασίλευσεν εἰς τὴν βασιλείαν χρόνους 31. Καὶ λέγουσιν ὅτι νὰ ἀπόθανε ἀπὸ

φαρμάκι και οι ιατροί του έδωσαν ποτιό δια τόν έσύρη από κάτω. 'Αμή τó ποτιό έσφιξε τά έντερα του και απόθανε.

Λοιπόν αυτός ήτονε άνδρείος και πεισματάρης εις τούς πολέμους και πονηρός και δέν έβαλε άλλο εις τó νοϋ του μόνε πώς να γελα τούς άφεντάδες να παίρνη τήν άφεντιά τους, τόσο τούς Τούρκους, ώσαν και τούς Χριστιανούς. "Ητονε και άστρολόγος. "Ηξερε πέντε γλώσσες καλά: τουρκικά, ρωμαϊκά (81), φράγκικα, άράπικα, χαλδέϊκα, περσικά, και άγάπα να διαβάζη τές πράξεις και πολέμους του 'Αλεξάνδρου του βασιλέως, όμοίως και τούς πολέμους όπου έκαμε ό 'Ιούλιος Καίσαρας τής Ρώμας ό βασιλεύς. Και άγάπα τήν πορνιά περίσσα και ήτονε μανιώδης πολλά και σκληρός και έκθρός τών χριστιανών και ήτονε γεννημένος από μάγα χριστιανή.

Και άφισε τρεΐς υίους: τόν Μπαγιαζήτη και τόν Τζιζίμο και τόν Μουσταφά, ό όποιος Μουσταφάς ήτονε άνδρειωμένος και έπολέμα με τόν Ούζούν χασάνο. 'Αγάπα τά κυνήγια και απόθανε εις τó 'Ικόνιο και έμείνανε οι δύο άδελφοί.

Λοιπόν ώσαν απόθανε ό Σουλτάν Μεχεμέτης οι πασσάδες έκρατούσανε τόν θάνατόν του κρυφά. 'Αμή οι γιαννιτζαροι έζητούσανε να ιδούνε τόν βασιλέα τους και έμάθανε πώς απόθανε. 'Εδράμανε όπίσω εις τήν Κωνσταντινούπολι και έδιαγουμίζανε τούς Έβραίους και τούς Χριστιανούς, ώς καθώς έχουνε συνήθεια. Και ό Μεχεμέτ πασσάς έκραξε τόν γιαννιτζάραγα και έκαβαλλικέψανε και έκρατήσανε τούς γιαννιτζάρους να μη διαγουμίζουν και ειςέ τούτην τήν ανακάτωσι έκαταδιώξανε τόν Μεχεμέτ πασσά έως εις τά ταχτά καλά. 'Εκει έσκοτώθη από τήν τρήμωξι τών γιαννιτζάρων. Τό όμοιο έκάμανε και εις τόν Γαλατā και έκάμανε μεγάλο κακό εις τήν Πόλι και εις τόν Γαλατā.

Και τó κορμι του Σουλτάνου τó ήφέρανε εις τήν Κωνσταντινούπολι και τó έθάψανε πρῶτον εις τήν Πόλι και έγράψατε έπίγραμμα άπάνω εις τó μνήμά του και έλεγε: «Ρόδο και 'Ιντάλια έλευθερώθητε».

Τέλος τής ζωής του Σουλτάν Μεχεμέτη υιού του Σουλτάν Μουράτη.

Ο ΚΑΛΒΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ ΤΟΥ ΦΩΣΚΟΛΟΥ

του καθηγητου τής Νεοελληνικής Γλώσσης και Λογοτεχνίας εν τῷ
Β. Πανεπιστημίῳ Ρώμης κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΖΩΡΑ

'Αλλ' ένῶ ό Κάλβος ήτο έτοιμος να φύγη, τή τελευταία στιγμή αναγκάσθηκε να αναβάλη τó ταξίδι του, γιατί ή 'Αγγλική Πρεσβεία του καθυστέρησε τó διαβατήριο. Στις 17 Μαΐου πράγματι ή Ματζιόττη γράφει πάλι στο Φώσκολο:

«... 'Ο κύριος 'Ανδρέας, όστις έπρεπε να αναχωρήση τήν 15, εύρίσκεται ακόμη ένταῦθα. 'Η «'Αγγλική Πρεσβεία καθυστέρησε τó διαβατήριόν του, καθότι ήτο υποχρεωμένη να διευθετήση προηγούμενος άλλας υποθέσεις: τούλάχιστον λέγουσιν ούτως. Δόξα τῷ Θεῷ θά αναχωρήση αύριον τήν «πρωτῆν, 18 τρέχοντ, Κυριακήνος, εύτυχέστατος, και εγῶ περισσότερον εκείνου, διότι θά σοῦ εἶναι «βοηθός, σύντροφος και πιστός θεράπων. Θά σοῦ φέρη μίαν έπιστολήν μου. 'Η άπόλεια του 'Ανδρέα «εἶναι δι' έμέ λυπηρά: δέν όμως ειμή μετ' εκείνου δι' εσέ, και ένίοτε ήσθανόμην ανακούφισιν. Τήν «στιγμήν ταύτην έφθασε ό 'Ανδρέας, όστις με πληροφορεῖ ότι δέν θά δυνηθῆ να αναχωρήση ειμή «τήν προσεχῆ Τρίτην...».

Στό ίδιο γράμμα προσθέτει ιδιοχείρως μερικά λόγια κι ό Κάλβος:

«Πόσον αισθάνομαι τήν έλπίδα να σε έναγκαλισθῶ δύνασαι να αναλογισθῆς μόνος: θά επεθύμουν, «τήν ιδίαν στιγμήν, καθ' ήν ή κυρία Κουρίνα μου έφερε τήν εύχάριστον ειδήσιν να πετάξω πρὸς «σε, άλλ' αἱ διατυπώσεις με τούς έβραίους οικοδεσπότης μου, κατόπιν εκ μέρους εκείνων, ούτινες «πρέπει να εκδώσουν πιστοποιητικά και διαβατήρια, με καθυστέρησαν. "Όμως τήν Τρίτην, Θεοῦ θέ- «λοντος, θά τεθῶ εις ταξίδιον φέρων μικρόν κιβώτιον πλήρες μάλλον βιβλίων ή άλλων πραγμάτων, «και μετα πέντε ήμέρας έλπίζω να συναντήσω τόν Πέλλικο. Χαῖρε. Προτου αναχωρήσω επεθύμουν «να επισκεφθῶ μετὰ τής κυρίας Κουρίνας τó Μπελλοσγουάρντο: ή κακοκαιρία όμως μάς τó ήμπο- «δισε και ίσως δέν θά δυνηθῶ να σοῦ φέρω τίποτε, τó όποιον να σοῦ αναζωπυρήση τήν μνήμην του «τόπου, όστις εἶδε γεννωμένην τήν Ριτσιάρντα και τας Χάριτας».

Στις 18 Μαΐου ό Φώσκολος που άνυπόμονα περίμενε τόν έρχομό του Κάλβου γράφει στη Ματζιόττη:

«... 'Εν τῷ μεταξῦ χαίρω διότι έρχεται ό 'Ανδρέας, και τόν αναμένω με άνοικτάς άγκάλας. «"Όσον ταχύτερον φθάσει, τόσο θά εἶναι καλλίτερον».

Και στις 25 Μαΐου προσθέτει:

«... Βλέπεις, αγαπητή Κυρία, ότι σοῦ γράφω πλέον εύχαριστημένος ή έάν ήμην τελείως ύγιής: «άπόδος τήν αίτιαν εις τήν έπιστολήν σου, ήτις μου αναγγέλλει τήν άφισιν του 'Ανδρέα και με βε- «βαιοῖ περι τής άγάπης σου... Μόλις φθάσει ό 'Ανδρέας θά σοῦ άποστειλω διάφορα πράγματα «και θά του υπαγορεύσω πληροφορίας περι τής 'Ελβετίας· θά ίδης δε τότε πόσας μέχρι τουδε «υπέφερα πληγὰς και πόσον οι ξένοι άπατώνται περι τής φιλοξενίας και τής φιλελευθερίας και τής «καλής άγωγῆς τών όρεινῶν τούτων...».

'Ο Κάλβος σ' αυτό τó μεταξῦ εἶχε κανονίσει τις υποθέσεις του και άφοῦ πήρε μαζί του ότι εἶχε ζητήσει ό Φώσκολος άνεχώρησε για τήν 'Ελβετία. Στις 31 Μαΐου

ἡ Ματζιόττη γράφει σχετικά στο Φώσκολο, χαρούμενη γιατί ὁ μεγάλος φίλος της δὲν θάναί πιά μόνος:

«... Ὅταν λάβης τὴν παρούσαν θὰ ἔχῃς ἤδη ἐναγκαλισθῆ τὸν Ἀνδρέαν. Καὶ ἐλπίζω μεγά-
«λους καρπούς ἐκ τῆς συμβιώσεώς του ταύτης μετὰ σοῦ. Καὶ σὺ ἐπίσης θὰ ἔχῃς μεγάλην ὠφέλειαν
«καὶ μεγάλην πνευματικὴν ἀνακούφισιν...».

Στις 3 Ἰουνίου ἡ Ματζιόττη ἀπαντᾷ στο γράμμα τῆς 25 Μαΐου τοῦ Φώ-
σκολου, πού ἀναφέραμε παραπάνω:

«Ἐλαβον τὴν ἐπιστολὴν σου τῆς 25 καὶ μετὰ πόνου μανθάνω ὅτι εἶσαι ἀσθενής. Ἀλλὰ καθ’
«ἣν ὥραν σοῦ γράφω, νομίζω ὅτι σὲ βλέπω μὲ τὸν Ἀνδρέαν εὐχαριστημένον καὶ ὀλιγώτερον ἀσθενῆ,
«καὶ μοῦ φαίνεται ὅτι ἀκούω νὰ προφέρῃς μὲ γλυκεῖαν συμπάθειαν τὸ ὄνομά μου, εἶμαι δὲ βεβαία
«ὅτι ὁ Ἀνδρέας θὰ σὲ ἀγαπᾷ μὲ ἀδελφικὴν ἀμα καὶ υἱικὴν ἀγάπην...».

Στις 31 Μαΐου ὁ Φώσκολος ἀπευθύνεται πάλιν στὴ Ματζιόττη περιγράφοντάς
της πόσον ὑποφέρει καὶ ἐλπίζοντας ναῦρη μεγάλη ἀνακούφισιν στὴ φιλία καὶ στὴν
ἀγάπη τοῦ Κάλβου:

«... Εἶναι (οἱ Ἑλβετοὶ) ψυχαὶ ψυχραὶ, διὰ τοῦτο ἀναμένω τὸν Ἀνδρέαν ὡς μόνον παρηγο-
«ρητὴν μου. Θὰ τοῦ εἶπω χίλια πράγματα, τὰ ὅποια θὰ ἦτο δι’ ἐμὲ μακρὸν νὰ γράψω καὶ εἰς σὲ
«ἀνιαρὸν νὰ ἀκούσης. Εἶναι πληγαί, αἱ ὅποια μὲ κεντοῦν στιγμὴν πρὸς στιγμὴν ὡς καρφίδες εἰς
«τὸ πλέον εὐαίσθητον μέρος τῆς καρδίας μου. Δὲν τοὺς κατηγορῶ ὅμως, διότι οἱ φιλοξενούντες κά-
«πηλοι δὲν γνωρίζουν καὶ δὲν δύνανται νὰ πράξουν διαφοροτρόπως. Καὶ εἶναι πολὺ ὅτι ἀνέχομαι!
«Ὁ δὲ ὀλιγαρκέστατος Ἀνδρέας θὰ μείνῃ κατὰπληκτος, πῶς κατώρθωσα νὰ ἀνθέξω τόσον καιρὸν...
«Ἐδῶ ὅπου τώρα κατοικῶ ὁ Ἀνδρέας θὰ ἀντιληφθῆ τὴν ἀθλιότητα τῆς συμβιώσεως κατὰ δωδε-
«κάδα. Ὅπωςδήποτε ταχέως θὰ ἐξέλθωμεν ἐκ τῶν δυσκολιῶν τούτων... Σὲ πληροφοροῦ ὅτι ἀκρι-
«βῶς τὴν στιγμὴν ταύτην ἀρχίζει νὰ πίπτῃ χιὼν: ἀλλὰ θὰ ἔλθῃ ὁ Ἀνδρέας καὶ τότε τὸ κλίμα θὰ
«εἶναι δι’ ἐμὲ πλέον ὑποφερτόν...».

Ὁ Κάλβος ἐν τῷ μεταξύ εἶχεν ἀρχίσει τὸ ταξίδι του. Καθὼς ὁ ἴδιος καὶ ἡ Ματζιό-
ττη μᾶς πληροφοροῦν στο γράμμα τῆς 17 Μαΐου, ἔφυγε ἀπ’ τὴ Φλωρεντία τὴν Τρίτη,
20 Μαΐου, μέσῳ Μιλάνου γιὰ νὰ δῆ, καθὼς πληροφορεῖ στο ἴδιο γράμμα, καὶ τὸν
Πέλλικο. Ὁ τελευταῖος εἶχε μάθει ἤδη — ἴσως ἀπὸ τὴ Ματζιόττη — ὅτι ὁ Κάλβος
εἶχε προσληφθῆ ἀπ’ τὸ Φώσκολο καὶ ὅτι θὰ περνοῦσε γρήγορα κι ἀπ’ τὸ Μιλᾶνο.
Στις 8 Μαΐου ἔγραφε πράγματι στο Φώσκολο:

«... Ἐπληροφορήθην ὅτι ὁ νεαρὸς Ἕλληνας, τὸν ὅποιον εἶχες εἰς Φλωρεντίαν θὰ ἔλθῃ πλησίον
«σου: εὐτυχὴς ἐκεῖνος, πολὺ εὐτυχής, ἂν ἔχῃ καρδίαν ὡς τὴν ἰδικὴν μου! Θὰ τὸν ἴδω, θὰ τὸν
«ἐναγκαλισθῶ καὶ θὰ τὸν ἀγαπῶ καίτοι τὸν ζηλεύω...».

Φαίνεται ὅτι ὁ Κάλβος συναντήθηκε μὲ τὸν Πέλλικο στίς 24 δηλ. τέσσερες ἡμέρες
μετὰ τὴν ἀναχώρησί του ἀπ’ τὴ Φλωρεντία, ὅπως δηλ. εἶχε προῖδει. Ὁ ἐθνικὸς μας
ποιητὴς ἔκανε πολὺ καλὴ ἐντύπωσι — καθὼς συνέβαινε πάντα μὲ ὄσους τὸν πρωτο-
γνωρίζαν — κι ὁ ἰταλὸς πατριώτης ἔγραφε σχετικά στο Φώσκολο στίς 27 Μαΐου:

«Ἐρᾶ εἶναι δι’ ἐμὲ ἀπὸ τριῶν ἡμερῶν γνωριμίας, ἡ φιλία τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου, τὸν ὅποιον
«ζηλεύω, διότι δύνανται νὰ σὲ ἐπανίδῃ καὶ νὰ σὲ βλέπῃ πάντα καὶ νὰ συμμετέχῃ τῆς τύχης σου.

«Ἐκτός τοῦ ὅτι εἶναι ἀγαπητὸς δι’ ἐσέ, μοῦ εἶναι φίλτατος δι’ ἑαυτὸν τὸν ἴδιον, διὰ τὴν εὐφυΐαν του
«καὶ διὰ τὴν ψυχὴν του. Θὰ ἐπεθύμουν νὰ ἤμην πρίγκηψ διὰ νὰ τὸν τιμῶ... Ὁ Θεὸς μοῦ
«ἔκαμε τὴν χάριν νὰ μὲ θέλῃ πτωχόν, ὥστε νὰ εἶμαι μόνον καλὸς φίλος... Μὲ τὸν Ἀνδρέαν με-
«τέβην ἐκ νέου εἰς Ντόβαν, ὅστις καθημερινῶς εὐρίσκει ἀφορμὰς, ἵνα βραδύνη τὴν παράδοσιν τῶν
«ἀντιτύπων τοῦ “Λόγου” σου. Ἀκούσας παρὰ τοῦ Ἀνδρέα ὅτι θὰ ἔλυπεῖσο νὰ μὴ ἔχῃς μετὰ σοῦ
«τὴν μικρὰν ἔκδοσιν τοῦ Πετράρχου, τὴν ἐπανεῦρον μετὰ τῶν πωληθέντων βιβλίων σου καὶ τὴν
«παραδίδω δι’ ἐσέ».

Ὁ Πέλλικο δὲν λησμόνησε τὸν Κάλβο, γιὰ τὸν ὅποιον, καθὼς βλέπουμε, ἀπ’ τὴ
πρῶτη στιγμὴ τῆς γνωριμίας αἰσθάνθηκε μεγάλη ἐκτίμησι καὶ ἀγάπη, ὥστε νὰ τὸν
ἀποκαλῆ «φίλτατον». Ἀκόμη καὶ μετὰ ἀρκετοὺς μῆνες γράφοντας στίς 5 Νοεμβρίου
στο Φώσκολο, πού βρίσκονταν τότε στο Λονδίνο, θυμᾶται τὴν ὀλιγοήμερη συντροφιά
του καὶ προσθέτει στο γράμμα του: «Χαιρέτα ἐγκαρδίας ἐκ μέρους μου τὸν Ἀνδρέαν».

Τέλος στίς 9 Ἰουνίου ὁ Κάλβος ἔφτασε στὴ Ζυρίχη, ὅπου ἔμενε ὁ φίλος του.
Ὁ Φώσκολος εἶναι γεμάτος χαρὰ, γιὰ τὴν ὅτι νῦν πιά δὲν θὰ μένῃ ὀλομόναχος καὶ γιὰ τὴν
οἱ δυσκολίες καὶ τὰ κάθε λογῆς βάσανα τῆς ζωῆς καὶ ἡ κάθε ἄλλο παρὰ εὐχάριστη
παραμονή του θὰ βρίσκουν ἀνακούφισιν καὶ παρηγορία στὴν ἐγκάρδια φιλία καὶ στὴ
θερμὴ ἀγάπη τοῦ συμπατριώτου, πού θάναί μαζὺ βοηθὸς καὶ φίλος, γραμματεὺς καὶ
ἀδελφός, παρηγορητὴς καὶ καταφύγιον στίς μακριὰς καὶ λυπητερές στιγμὲς τῆς πικρῆς
μοναξιάς. Ὁ Φώσκολος ἔχει πλήρη συναίσθησι τῆς πολυτιμῆς συντροφιάς καὶ μὲ τὰ
πιὸ συγκινητικὰ λόγια ἐκφράζει τὴν εὐγνωμοσύνην του στὴ Ματζιόττη, πού τοῦ τὴν
ἐπρομήθευσε. Στις 12 Ἰουνίου γράφει στὴ φίλην του:

«Ἀπὸ τριῶν ἡμερῶν νομίζω ὅτι δὲν εἶμαι πλέον μισὸς ἄνθρωπος· ὁ δὲ Ἀνδρέας θὰ εἶναι,
«ἐλπίζω, μετὰ τρία ἢ τέσσαρα ἔτη πράγματι τέλειος ἄνθρωπος, διότι θὰ πράξῃ τὰ πάντα ἵνα ἐξέλθῃ,
«ἂν ὅχι ἐκ τῆς πτωχείας, πάντως ἀπὸ καλῆν σχολῆν. Ὁ βῆξ ἐξακουθεῖ, ἀλλὰ δὲν τὸν αἰσθάνομαι,
«διότι γνωρίζω ὅτι ἔχω μετ’ ἐμοῦ ἕνα ὅστις πονεῖ καὶ αἰσθάνεται ἀντὶ ἐμοῦ. Ἀρχίζω νὰ ἐπανέρ-
«χωμαι εἰς τὰ δωμάτια μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι θὰ εὔρω ἕνα ὅστις μὲ ἀναμένει καὶ ἐξέρχεται μὲ
«αὐτὸν ὡς συνοδόν μου. Ἡ δὲ ζωὴ δὲν μοῦ ἀπαρέσκει, διότι ἐννοῶ ὅτι θὰ τὴν καθίστων δυσάρε-
«στον καὶ εἰς τὸν ἄριστον τοῦτον νέον, οὐδὲ φοβοῦμαι πλέον μήπως ἀποθάνω, διότι ἐν μέρει θὰ μὲ
«ἀνεπλήρου πρὸς σὲ ὁ Ἀνδρέας. Διὰ τοῦτο, ἀγαπητὴ Κυρία, καὶ ἂν ἡδυνάμην νὰ ἀνταποδώσω πάσας
«τὰς πρὸς μὲ εὐγενείας σου, δὲν θὰ κατορθώσω ποτὲ ἀνταξίως νὰ σὲ εὐχαριστήσω οὔτε διὰ λόγων,
«διότι μοῦ ἀπέστειλες τοιοῦτον σύντροφον ζωῆς. Μόλις ἔφθασε εἰς τὸ ἐρημητήριόν μου, ἀμέσως ἠνόησε
«πόσον εἶχον ἀνάγκην του, καὶ τὸν βλέπω διαρκῶς νὰ ἐκπλήσσειται διὰ τὰς ἀποδείξεις, τὰς ὁποίας
«οἱ ἄλλοι μὲν παρέχουν κακίας, ἐγὼ δὲ ὑπομονῆς... Ἄφησα παραγγελίαν εἰς Γενεύην νὰ μὲ εἶδο-
«ποιήσουν ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτύχῃ ἕνα ἐξοχικὸν οἰκίσκον καὶ μίαν ὑπηρετρίαν, ἵνα διέλθω τὸ
«θέρος καὶ μέρος τοῦ φθινοπώρου, ἀκόμη ἂν ἡ ζωὴ κοστίζει πολὺ καὶ τέλος ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ
«κερδίσω τίποτε ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ βιβλιοπώλας: τώρα ἀναμένω ἀπάντησιν. Ἄν δὲ οἱ τρεῖς ὅροι εἶναι
«εὐνοϊκοὶ θὰ μεταβῶ εἰς Γενεύην καὶ πρὸς χάριν τοῦ Ἀνδρέα, ὅστις θὰ ἐξησκέϊτο καταλλήλως εἰς
«τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, ἀναγκασίαν ὅσον ὁ ἄρτος δι’ ὅσους πρέπει νὰ ταξιδεύουν ἀνά τὸν κόσμον...
«Εἶμαι βέβαιος ὅτι ἡ φιλία τοῦ Ἀνδρέα θὰ μὲ συνοδεύῃ νυχθημερόν καὶ ὅτι ἡ Μήτηρ μου μοῦ ἀπο-
«στέλλει καθ’ ἐκάστην πρωΐαν καὶ ἐσπέραν τὴν εὐλογίαν της... Τώρα ὅποτε ἔχω πλησίον μου τὸν
«ἀντιγραφέα θὰ δυνθῶ νὰ τοῦ ὑπαγορεύσω τὴν λυπηρὰν σειρὰν τῶν πόνων μου, ὅταν ἐγὼ ἐπανε-
«λάβωμεν “Ego vir videns paupertatem meam in virga indignationis ejus”. Δὲν δύνωμαι
«ὅμως νὰ σὲ διαβεβαιώσω ἂν κατορθώσω μίαν ἡμέραν νὰ ὑπαγορεύσω ταῦτα. Πρὸς τὸ παρὸν ξενι-

«ζόμεθα τόσον κακῶς, ἐγὼ δὲ ὑποφέρω τοιαύτην βαρύθυμον ἀνίαν καὶ κωθρότητα πνεύματος, ὅταν «κατοικῶ παρὰ τὴν ἐπιθυμίαν ἐν δωμάτιον, ὥστε ἡ καλὴ θέλησίς μας δὲν ἀρκεῖ. Ἡθέλομεν νὰ «ἀντιγράψωμεν σήμερον τὸ ἀπόσπασμα “Velo delle Grazie”, ἀλλ’ ἀπειραὶ ἀπὸ τὰς ὀγλήσεις ἐκεῖ-
«νας, περὶ τῶν ὁποίων σοῦ ἐγράψα — μεταξὺ τῶν λοιπῶν μερικαὶ μικραὶ κλοπαὶ περιλαμβάνουν μου
«ὑπὸ τῆς πλυντριάς, βοηθουμένης παρὰ τῆς οἰκοκυρᾶς, ὑπὸ τὰ ὄμματά τοῦ Ἄνδρέα . . .», μᾶς ἡμπό-
«δισαν νὰ σᾶς ἀποστείλωμεν σήμερον τὸ μικρὸν ἐκεῖνο δῶρον . . .».

Τὸ γράμμα αὐτὸ τοῦ Φώσκολου συνοδεύεται καὶ ἀπὸ ἓνα σημείωμα ἰδιόχειρο τοῦ Κάλβου, ἐπίσης πρὸς τὴν Ματζιόττη, στὸ ὅποιο τῆς δίνει διάφορες πληροφορίες γιὰ τὴ δύσκολη ζωὴ τοῦ Φώσκολου στὴν Ἑλβετία καὶ γιὰ τὴν ψυχρότητα τῶν φιλοξενούντων, ταυτοχρόνως δὲ τὴν βεβαιώνει ὅτι γρήγορα θὰ ἀντιγράψῃ καὶ θὰ τῆς στείλῃ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ συνθέματα τοῦ φίλου του.

Στις 21 Ἰουνίου ἡ Ματζιόττη ἀπαντᾷ στὸ Φώσκολο :

«Σ’ εὐχαριστῶ διὰ τὴν μακράν σου ἐπιστολὴν τῆς 12ης, καθὼς καὶ τὸν Ἄνδρέαν, ὅστις τὴν περι-
«έβαλε μὲ τὸ σημείωμά του, δι’ οὗ ὁμιλεῖ περὶ ἀμφοτέρων ὑμῶν καὶ περὶ τῶν αὐτοῦ ψυχρῶν ψυχῶν:
«καὶ συλλυποῦμαι πράγματι τὴν ἀθλίαν κατάστασίν σου. Ὁλόκληρος ἡ πίστις μου στηρίζεται ἐπὶ τοῦ
«Ἄνδρέα, εἰς τὸν ὅποιον συνιστῶ νὰ προσπαθῇ νὰ καθιστᾷ ὀλιγώτερον λυπηρὰς τὰς ἡμέρας καὶ τὰς
«νύχτας διὰ τῆς ἀόκνου συντροφίας του, ἀφοῦ δὲν δύναται νὰ καταστήσῃ ὀλιγώτερον σκληρὸν τὸν
«ἄρτον σου καὶ ὀλιγώτερον ἀνοῦσιον τὸ κρέας . . . Παρακαλῶ τὸν Ἄνδρέαν νὰ ἀντιγράψῃ μὲ τὸν
«ὠραῖον καὶ καθαρὸν χαρακτήρα του ὅσους περισσοτέρους ὠραίους στίχους δύναται, ὡς μόνον
«παρηγορίαν μου, καὶ νὰ καταπραῦνῃ τοὺς πόνους τοῦ φίλου καὶ πατρὸς καὶ ἀδελφοῦ, ἵνα οὗτος γράψῃ
«πλέον ἤσυχος! Τὸν εὐχαριστῶ καὶ διὰ τὴν τοπογραφικὴν περιγραφὴν, ἣτις μοῦ ἐπιτρέπει πάντοτε
«νὰ ἐννοῶ καλλίτερον εἰς ποῖαν δυστυχῆ κατάστασιν εὐρίσκεσθε. Διὰ τοῦτο ἐπιθυμῶ διαρκῶς περισ-
«σότερον νὰ ἀναχωρήσητε, ἔστω καὶ διὰ τὴν Ἀμερικὴν, ὅπου νομίζω ὅτι θὰ εὐρίσκεσθε καλλίτερον
«ἢ ἄλλου».

Δυστυχῶς οἱ περιπέτειες τοῦ Φώσκολου δὲν εἶχον τελειώσει, ἀντίθετα μάλιστα ἡ κατάστασί του χειροτέρευε διαρκῶς καὶ ἡ ζωὴ του στὴν Ἑλβετία εἶχε καταντήσει ἀβίωτη. Μόνη παρηγοριά, μόνη ἀνακούφισι, μόνη βοήθεια ὁ Κάλβος, γιὰ τὸν ὅποιον ἡ ἀγάπη καὶ ἡ ἀφοσίωσι τοῦ Φώσκολου αὐξάναν κάθε μέρα, ὥστε νὰ τὴν παρομοιάζει μὲ τὴν ἀγάπη τῆς μητέρας του. Πράγματι στις 19 Ἰουνίου γράφει τῆς Ματζιόττη:

« . . . Σήμερον μετῴκησαμεν καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ σοῦ γράψωμεν, εἰμὴ μόνον ὀλίγα, διότι ἀκόμη
«δὲν ἔχομεν καλῶς τακτοποιηθῆ εἰς τὰ νέα δωμάτια, τὰ ὅποια δὲν εἶναι παρὰ ἀπλῶς ἓνα πανδο-
«χεῖον. Μὲ τὴν ἀφιξίν τοῦ Ἄνδρέα ἦτο ἀνάγκη νὰ πληρώσωμεν τὸ διπλοῦν: οἱ δὲ φιλάργυροι κάπηλοι
«μᾶς παρῆγον ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν κατοικίαν καὶ τὸν ὀλίγον ἐπιούσιον ἄρτον, τὸν ὅποιον ἔδιδον τοὺς
«προηγούμενους μῆνας εἰς ἐμὲ μόνον . . . Ἄν ὁ Ἄνδρέας ἠδύνατο νὰ σοῦ ὁμιλήσῃ, θὰ σοῦ διηγείτο
«μῖαν ἱστορίαν, κατ’ αὐτόν, ἀπίστευτον εἰς σὲ καὶ εἰς πάντας. Καὶ ἀκόμη ἀνοίγει τοὺς ὀφθαλμούς
«του καὶ σταυροκοπεῖται σκεπτόμενος ὅ, τι ἤκουσε μὲ τὰ ὄτά του κατὰ τὰς δέκα ἡμέρας, καθ’ ἃς
«κατόκησε μετ’ ἐμοῦ καὶ ὅ, τι εἶδε μὲ τοὺς ἰδίους του ὀφθαλμούς: καὶ θὰ ὠρρίζετο ὅτι δὲν ἤκουσε
«οὔτε εἶδε τίποτε, διότι τοῦ φαίνεται ἀδύνατον νὰ ὑπάρχουν ἄνθρωποι τόσον σκληρῶς κακοί. Πε-
«ρισσότερον ὅμως τοῦ φαίνεται ἀδύνατον ὅτι ἠδυνήθην νὰ τοὺς ὑποφέρω μετὰ τὸσαύτης ὑπομονῆς
«καὶ ἐπὶ τόσον χρόνον. Ἄλλ’ ὁ καλὸς νέος εἶναι ἀκόμη νέος: ἐξ ἄλλου δὲν γνωρίζει τί σημαίνει τὸ
«νὰ εἶναι κανεὶς ξένος καὶ πρόσφυξ . . . Ὅπωςδὴποτε, εἶμαι ἑτοιμος εἰς ὅλα, ἐκτὸς τοῦ δυστυχῆ-

«ματος, τὸ ὅποιον δὲν θὰ πραγματοποιηθῆ ποτέ, νὰ μὴ ἀγαπῶμαι πλέον παρὰ σοῦ, παρὰ τῆς Μητρὸς
«μου, παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ μου ἢ παρὰ τοῦ νέου τούτου, τὸν ὅποιον μοῦ ἀπέστειλες καὶ ὅστις εἶναι
«πράγματι ἀδελφός καὶ περισσότερο ἢ ἀδελφός. Καὶ ἐξ αἰτίας του ἐγενόμην ἡρεμώτερος, καὶ πρὸς
«χάριν του ἐργάζομαι περισσότερο παρὰ ἂν ἦμην μόνος: πρὸς χάριν του ὅπωςδὴποτε ἀπολαμβάνω
«ὅλας τὰς τέρψεις τῆς ἐρημίας καὶ δὲν κατέχομαι πλέον ἀπὸ τὴν θανατηφόρον θλίψιν τῆς μονα-
«ξιάς . . . Ὁ Ἄνδρέας ἰδρώνει τακτοποιῶν τὰ βιβλία, τὰ χαρτιά καὶ τὰ σκεύη, λαμβάνων σημειώσεις,
«διευθετῶν χειρόγραφα καὶ ὑποχρεῶνων τὸν πανδοχέα νὰ μετακινήσῃ τὰ ἐπιπλα. Δὲν λέγει τίποτε,
«νομίζω ὅμως ὅτι θὰ ἤθελε νὰ τὸν βοηθήσω . . .».

Ἡ Ματζιόττη τοῦ ἀπαντᾷ γρήγορα—στις 29 Ἰουνίου—ἐκφράζοντας τὸν πόνο τῆς γιὰ τὶς περιπέτειες καὶ τὰ βάσανα τοῦ φίλου τῆς, καὶ εὐχαριστῶντας τὸν Κάλβο γιὰ τὶς φροντίδες, ποὺ καταβάλλει γιὰ νὰ βοηθήσῃ καὶ ξεκουράσῃ τὸ Φώσκολο:

« . . . Χαιρετῶ τὸν ἄριστον Ἄνδρέαν ἐκ βάθους καρδίας καὶ τὸν εὐχαριστῶ δι’ ὅτι κάμνει πρὸς
«ἀνακούφισιν τοῦ φίλου μου: εἶμαι βεβαία, ὅτι δὲν θὰ παραλείψῃ οὐδὲν μέσον ἢ εὐκαιρίαν ἵνα ἐλα-
«φρύνῃ τὴν ἀτυχίαν του, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι μίαν ἡμέραν αἱ συμφοραὶ θὰ λάβουν τέλος καὶ ὅτι θὰ
«εὐχαριστήσωμεν τὴν τύχην, ἡ ὅποια θὰ μᾶς ἐνώσῃ διὰ παντός. Χαίρει, Ἄνδρέα μου, ἐναγκαλίσου
«τὸν νέον Ἰακώβ ἐκ μέρους μου: εἶπατέ του ὅτι ἔχει ὑλικὸν διὰ νὰ γράψῃ ὅσας ἐκεῖνος θρηνηφιδίας,
«ἀλλ’ ὅτι δὲν θὰ δυνήθῃ ποτέ νὰ εἴπῃ: “ amici mei et proximi mei adversum me ” »:

Ἐν τῷ μεταξὺ, στις 22 Ἰουνίου, ὁ Φώσκολος μαθαίνοντας ὅτι ἡ φίλη του ἦταν ἄρρωστη, τῆς εἶχε γράψῃ παρακαλῶντας τὴν νὰ τοῦ δινήσῃ εἰδήσεις γιὰ τὴν ὑγεία τῆς καὶ προσθέτει:

« . . . Εἶναι ἀλήθεια ὅτι διάφορα καταπραῦντικά δύναται νὰ ἀνακουφίσουν τὴν ἀσθένειαν: ἐκτὸς
«τῶν καταπραῦντικῶν, ὑπάρχουν καὶ διάφοροι ἀνακουφίσεις, ὡς ἐκεῖνη τὴν ὁποίαν ἐγὼ ἀπολαμβάνω —
«καὶ εὐχαριστῶ διὰ τοῦτο τὸν Θεὸν καὶ σέ — ἐκ τῆς συντροφίας τοῦ καλοῦ Ἄνδρέα: ἀλλὰ σὺ ἀπό-
«λεσες τὴν εὐχαρίστησιν ταύτην, ἐγὼ δὲ αἰσθάνομαι τύψιν καὶ θὰ τὴν αἰσθάνομαι καὶ εἰς τὸ μέλ-
«λον . . . Ὁ Ἄνδρέας ἀσπάζεται τὴν δεξιάν σου: σοῦ ἐταχυδρόμησε χθὲς μέσφ Λιντῶ, μακρυτέ-
«ρας μὲν ἄλλ’ ἀσφαλεστέρως ὁδοῦ, τὸ ἀπόσπασμα “Velo delle Grazie” καὶ θὰ τὸ λάβῃς δύο ἢ
«τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν παροῦσαν . . .».

Σ’ αὐτὸ τὸ γράμμα ἀπαντᾷ ἡ Ματζιόττη μὲ δύο γράμματα. Στὸ πρῶτο — τῆς 6 Ἰουλίου — δίνει πληροφορίες στὸ Φώσκολο γιὰ τὴν ἀρρώστεια τῆς ποὺ θᾶναι ἴσως ἀγίατρευτη, καὶ ἔπειτα στέλνει τὰ χαιρετίσματά τῆς στὸν Κάλβο:

« . . . Χαιρετῶ καὶ σφίγγω τὴν χεῖρα τοῦ Ἄνδρέα. Χαίρετε, τέκνα μου. Ὁ Θεὸς ἄς εἶναι πατήρ
«σας καὶ ἄς κρατῇ ἐπάνω σας τὴν ἰσχυρὰν χεῖρα του, ἵνα σᾶς εὐλογῇ, σᾶς προστατεύῃ καὶ σᾶς
«φυλάσῃ ὑγιεῖς καὶ θαρραλέους εἰς τοὺς κινδύνους τῆς ζωῆς. Ἐργάζεσθε καὶ σκέπτεσθε καὶ ἐμὲ
«κατὰ τὰς ὥρας τῆς πνευματικῆς ἀναπαύσεως».

Καὶ μετ’ ὀλίγας ἡμέρας, τὴν 13ην Ἰουλίου, στέλνει τὸ δεύτερο γράμμα μὲ διάφορες εἰδήσεις, χωρὶς νὰ λησμονήσῃ καὶ τὸν Κάλβο: «Χαιρέτησε τὸν Ἄνδρέα ἐγκαρδίως», γράφει.

Ἐξ ἄλλου στις 6 Ἰουλίου οἱ δύο φίλοι τῆς ἔστειλαν μαζὺ ἓνα γράμμα. Τὸ ἄρχισε ὁ Κάλβος, ἐνῶ ὁ Φώσκολος κοιμότανε καὶ τὸ τέλειωσε ὁ δεύτερος. Ὁ Ἄνδρέας γράφει:

«Φιλτάτη Κυρία μου. Εἶνε ὀκτώ καὶ τέταρτο μετὰ μεσημβρίαν καὶ ὁ φίλος μας κοιμᾶται».

« ὄχι δι' ὀκνηρίαν, ὄχι διότι ἐγείρεται ἐνωρίτερον ἐμοῦ τὴν πρωΐαν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀνάγκην νὰ ἴσου-
 « χάση μετὰ μίαν θύελλαν, τὴν ὅποιαν ἄνθρωποι καὶ τύχη — ἡ τυφλὴ θεὰ — τοῦ εἶχον ἐξαποστείλει.
 « Πρὸ τινων ἡμερῶν ἐψιθύρισαν εἰς τὰ ὦτα τοῦ ξενοδόχου μας, ὅτι ὁ ὑπουργὸς τῆς ἀστυνομίας δὲν
 « ἐβλεπεν εὐχαρίστως εἰς τὸ ξενοδοχεῖον (ὅπου συνέρχεται μέρος τῆς Διέτης) τὸν Φώσκολόν μας.
 « Ὁ ξενοδόχος ὡς ἐντιμος τοῦ ἀνέφερον τὰ πάντα. Ἦτο κλινῆρης μὲ ὑψηλὸν πυρετόν: καὶ σταθμί-
 « ζων καλῶς τὸ πρᾶγμα, ἐνόησεν ὅτι ἡ Ἑλβετία δὲν ἦτο πλέον κατάλληλος διαμονὴ δι' αὐτόν, καὶ
 « ἀπεφάσισε νὰ ἀναχωρήσῃ μετ' ὀλίγας ἡμέρας. Ἐγραψεν ἐν τῷ μεταξὺ εἰς διαφόρους φίλους του
 « καὶ ἐξέφρασε παράπονα διὰ τὴν συμπεριφορὰν τῶν συμπολιτῶν των. Δὲν ἤξεύρω πῶς, ἀλλὰ τότε
 « τὸ ζήτημα ἐθεωρήθη τερματισθὲν καὶ ἔδωσαν ἐξηγήσεις τινὰς πρὸς δικαιολογίαν των. Πρὸς κα-
 « τευνασμὸν δὲ τοῦ ὑπεσθῆθησαν καὶ διαβατήριον τῆς Συνομοσπονδίας, ἵνα δύναται νὰ μεταβαίη
 « καὶ νὰ διαμῆνῃ εἰς οἰονδήποτε Καντόνιον ἐπεθύμει. Ὁ πυρετὸς κατήρχετο καὶ μόνον χθὲς ἀν-
 « υψώθη ἐκ νέου, ὅταν ἰδοῦ ὁ ξενοδόχος μὲ νέας καὶ αὐστηροτέρας εἰδήσεις ἐρχεται καὶ πληροφορεῖ
 « ὅτι ὄχι μόνον εἰς τὸ ξενοδοχεῖον, ἀλλὰ ὅτι οὔτε εἰς τὸ Καντόνιον θὰ ἠδύνατο νὰ παραμείνῃ, καὶ
 « τοῦτο κατὰ διαταγὴν τῆς ἀστυνομίας. Ἦτο ἡμέρα ὡς αἱ ψυχρόταται τοῦ χειμῶνος καὶ ἡ βροχὴ
 « ἐπιτε ποταμηδόν, καὶ ὅμως παρέστη ἀνάγκη διὰ τὸν Φώσκολόν μας νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν κλινὴν
 « καὶ νὰ μεταβῆ πῦρῶν, ὑπὸ βροχὴν καὶ ἄνεμον, ὅτε μὲν εἰς τοῦτον ζητῶν ἐξηγήσεις διὰ τὴν
 « συμπεριφορὰν ταύτην, ὅτε δὲ εἰς ἐκεῖνον ζητῶν ἐν πάσῃ σπουδῇ τὸ διαβατήριον, ἵνα ἐξέλθῃ ἐντὸς
 « τῆς προθεσμίας ἐκ τῆς χώρας ταύτης, εἰς τὴν ὅποιαν ἀπέκαμε . . . Τὸ ταξίδιον εἰς Ἀγγλίαν ἐφαί-
 « νετο ἀπομεμακρυσμένον, διότι ὅταν παρουσιάζεσθε τις εἰς Δοῦντες χωρὶς πρόσωπον γνωστὸν, ποῖας
 « τινος ἰσχύος εἰς Λονδίον, καθίσταται ζήτημα ὀχληρότατον καὶ ἐνίοτε ἐπικίνδυνον. Ἀλλὰ ἡ « ἀν-
 « θρωπίνῃ κρίσει πολλὰκις πλανᾶται! ». Μία ἐπιστολὴ τοῦ Rose ἡ ὅποια τὸν εὔρε ἐπὶ τῆς θύρας,
 « ἐνῶ ἐξήρχετο ἀσθμαίνων, τὸν βεβαίως περὶ τῆς φιλίας του καὶ τὸν εἰδοποιεῖ ὅτι ὁ κύριος Κάννιγκ
 « πληρεξούσιος ὑπουργὸς Ἀγγλίας παρὰ τῇ Συνομοσπονδίᾳ ταύτῃ, ἔχει διαταγὴν νὰ τοῦ ἐκδώσῃ
 « εὐρὸ διαβατήριον. Μετὰ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην καὶ αἱ λοιπαὶ ὑποθέσεις ἔλαβον ἄλλην τροπὴν, τώρα
 « δὲ μετανοοῦν διὰ τὸ ἐσφαλμένον διάβημα καὶ τὸν παρακαλοῦν νὰ μὴ ἀναχωρήσῃ. Νομίζω ὅμως
 « ὅτι δὲν θὰ ἀργήσωμεν πολὺ νὰ ἀναχωρήσωμεν, ὄχι χωρὶς νὰ σᾶς ἀποστείλωμεν προηγουμένως
 « μερικὰ ἐνθύμια: καὶ ὑπάρχει ἐν τοιοῦτον ὥραϊον καὶ ἔτοιμον, τὸ ὅποιον δὲν εἶναι βεβαίως μικρόν.
 « Ὅταν θὰ ἐγερθῇ, θὰ σᾶς γράψῃ καὶ αὐτός, Κυρία μου, ἀλλ' ὄχι διὰ μακρῶν, διότι μᾶς κυνηγᾷ ὁ
 « ἐκδότης. Καὶ πράγματι ἔχομεν νὰ κάμωμεν τόσα πολλά, ὥστε ἀμφιβάλω ἀν ὁ καιρὸς ἀρκέσῃ.
 « Ἐξ αὐτῶν συμπεράνατε δύο πράγματα: 1) ὅτι, καθὼς εἶπον, δὲν θὰ βραδύνη πολὺ ἡ ἀναχώρη-
 « σίς μας, 2) ὅτι ἡ ὑγεία τοῦ φίλου μας καθημερινῶς βελτιοῦται. Ταῦτα πρὸς ἡσυχίαν σας ».

Ἀμέσως κάτω ἀπ' αὐτὰ τὰ λόγια τοῦ Κάλβου ὁ Φώσκολος, μόλις ξύπνησε, συν-
 ἔχισε τὸ γράμμα. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν μερικὲς πληροφορίες, πού μᾶς
 δίνει γιὰ τὸν ποιητὴ μας, ἀπ' τὶς ὁποῖες φαίνεται ὅτι τοῦ ἄρρεσε ἀρκετὰ νὰ κοιμᾶται
 ὡς ἀργὰ τὸ πρωῒ:

« Ἀπὸ ὅσα ὁ ἀγαπητὸς λαίμαργος (ἐννοεῖ τὸν Κάλβο) σοῦ ἔγραψε, νὰ ἐξαίρεσθαι ἕνα μόνον
 « πρᾶγμα, ὅτι τὴν πρωΐαν κοιμᾶται ὡς μωξὸς καὶ πρέπει νὰ τὸν ἐξυπνῶ εἰς τὰς ἑξ ἵνα ἐγερθῇ
 « εἰς τὰς ἐπτά. Κατὰ τὰ λοιπὰ εἶναι πιστὸς ὡς Ἀπόστολος, μόνον τοῦ λείπει ἡ ἀπλὴ ἀκρίβεια
 « ἀποστολικοῦ ὕφους . . . ».

Εἰς τὰς 16 Ἰουλίου ἡ Ματζιόττη ἀπαντᾷ μετὰ τῶν ἄλλων:

« Μόλις ἀνέγνωσα τὴν ἐπιστολὴν, τὴν ὅποιαν ὁ καλὸς ἀπόστολος καὶ καλὸς μαθητὴς ἤρχισεν
 « καὶ τὴν ὅποιαν ἀποπεράτωσεν ὁ διδάσκαλος, ἡσθάνθη βραδείαν τὴν καρδίαν μου, ἀν δὲ τὸ τέλος
 « δὲν ἦτο εὐχάριστον θὰ ἤμην περίλυπος ».

Στις 24 Ἰουλίου ὁ Φώσκολος γράφει πάλι στὴ Ματζιόττη βεβαιώνοντάς τιν
 ὅτι ἀν ἄργησε νὰ τῆς γράψῃ ὀφείλεται στὸ ὅτι καὶ αὐτὸς καὶ ὁ Κάλβος ἦσαν γεμάτοι
 ἐργασία, ὥστε νὰ μὴ ἔχουν καιρὸ οὔτε κἂν νὰ κοιμηθοῦν:

« Δὲν σοῦ ἔγραψα τελευταίως, διότι ἐγὼ καὶ ὁ ἀπόστολος (ὁ Κάλβος) εἴμεθα τόσον ἀπρησο-
 « λημένοι, ὥστε νὰ μὴ ἔχωμεν κἂν καιρὸν νὰ κοιμηθῶμεν. Οὐδὲ ἔλειπε μόνον ὁ καιρὸς, ἀλλὰ, ἀγα-
 « πητῆ μου Κυρία, ἡ σκέψις μου ἦτο τόσον περιφροντικὴ καὶ συγκεχυμένη καὶ ἀπορροφημένη ἐκ τῆς
 « ἐργασίας, ὥστε καὶ ἐπιθυμῶν δὲν ἠδυνάμην νὰ ἴσυχάσω. Ἐνεκεν τούτου παρημέλησα τὴν ἀνα-
 « χώρησιν τοῦ ταχυδρομείου τοῦ Σαββάτου, οὐδὲ ἄφησα νὰ σοῦ γράψῃ ὁ Ἀνδρέας, ἵνα μὴ σὲ ἀνη-
 « γώσω περισσότερο . . . Τὸ « Velo delle Grazie » θὰ τὸ λάβῃς ἴσως τὸ Σάββατον, ἢ ὀψωδῆ-
 « ποτε μετὰ ὀκτὸς ἡμέρας ταχυδρομικῶς. Ὁ Ἀνδρέας δὲν εἶχε οὔτε ὥραν ἐλευθέραν (1). Σκέψου ὅτι
 « εἰς τὴν ἄλλην οἰκίαν ἀπεθνήσκωμεν τῆς πείνης καὶ ὅτι ἐδῶ ἀπὸ εἰκοσιεπτά ἢ εἰκοσιοκτὼ ἡμέρας
 « ἐγράφωμεν, ἀντεγράψωμεν καὶ ἐξετυπώσαμεν 116 σελίδας πυκνοτυπωμένας, ἐκτὸς ἀπὸ πολλὰ βιβλία
 « κάθε εἶδους καὶ εἰς διαφόρους γλώσσας, τὰ ὅποια ἠναγκάσθημεν νὰ ἀναγνώσωμεν, συγκρίνω-
 « μεν κ. λ. ».

Στις 29 Ἰουλίου τοῦ ἀπαντᾷ ἡ Ματζιόττη καὶ μαζὺ μὲ τοὺς χαιρετισμούς της
 παρακαλεῖ τὸν Κάλβο νὰ μὴ παραμελῇ νὰ τῆς γράψῃ καὶ νὰ μὴ λησμονήσῃ τίς
 παραγγελίες πού τοῦδωσε γραπτῶς, δηλ. ὅτι ὅταν εἶχον ἀνάγκη ἀπὸ χρήματα νὰ τὴν
 εἰδοποιῇ κρυφὰ ἀπὸ τὸν Φώσκολο:

« . . . Χαιρέτησε τὸν Ἀνδρέαν καὶ παρακάλεσέ τον νὰ μὴ παραμελῇ νὰ μοῦ γράψῃ, νὰ ἐνθυμῆται
 « δὲ τὰς παραγγελίας τὰς ὁποίας τοῦ ἔδωσα γραπτῶς ».

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Φώσκολος, ἀφήνει μονάχον τὸν Κάλβο καὶ γιὰ λόγους ὑγείας
 πάει στὰ λουτρά. Ἀπὸ κεῖ γράφει στις 30 Ἰουλίου στὴ Ματζιόττη:

« Σοῦ γράφω ἀπὸ τὰ λουτρά τοῦ Μπάντεν, ὅπου κατέληξα ἵνα ἀναλάβω εἰς τὴν ὑγείαν: καὶ
 « αἰσθάνομαι ὅτι ἀναγενοῦμαι. Κρίμα ὅτι ἡ εὐλογημένη πτωχεῖα δὲν θὰ μοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ παραμείνω
 « περισσότερο τῶν ὀκτὼ ἡμερῶν. Ὁ Ἀνδρέας παρέμεινε εἰς Ζυρίχην, ἵνα ἀποπερατώσῃ τὴν ἀτέρ-
 « μονα ὑπόθεσιν τοῦ Ὀρτις, καὶ ἵνα ἐτοιμάσῃ τὰς ἀποσκευὰς καὶ ὑπάγῃ εἰς Βασιλείαν, ὅθεν θὰ μετα-
 « βῶμεν διὰ λέμβου μέσῳ Ρήνου μέχρις Ὀλλανδίας. Ἐδῶ εἰς τὰ λουτρά ὁ Θεὸς μοῦ ἀπέστειλε ἕνα
 « ἔμπορον, ὅστις ἀναχωρεῖ δι' Ἰταλίαν. Θὰ τοῦ παραδώσω τὸ δέμα δι' ἐσέ, τόσον περισσότερο καθότι
 « εἶναι ἐκ Ζυρίχης, ὁ δὲ Ἀνδρέας θὰ τοῦ τὸ συστήσῃ θερμώτατα ».

Καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας, τὴν 7 Αὐγούστου, συνεχίζει ἐκ Βέρνης:

« Σοῦ ἔγραψα ἐκ Μπάντεν. Λαμβάνω σήμερον παρὰ τοῦ Ἀνδρέα, ὅστις παρέμεινε ἵνα ἀπο-
 « περατώσῃ ὑποθέσεις τινὰς εἰς Ζυρίχην, τὴν περίλυπον ἐπιστολὴν σου τῆς 23 Ἰουλίου, ἧτις μὲ κα-
 « τέπληξε καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ μὲ καταπλήσῃ, ὅταν τὴν ἐνθυμοῦμαι. Τὸ προσεχὲς Σάββατον (σήμερον
 « εἶναι Τετάρτη) ὁ λαϊκὸς Δίδυμός μου, (1) θὰ ἀναχωρήσῃ διὰ Βασιλείαν, ὅπου θὰ τὸν ἀναμείνω, καὶ

(1) Καθὼς βλέπομε ὁ Κάλβος κοντὰ στὸ Φώσκολο καὶ ἐργασία εἶχε ἀρκετὴ καὶ ὑπέφερε κάθε
 εἶδους στερήσεις. Ἡ κατάστασι δὲ αὐτῆ διαρκῶς χειροτέρευε, ἰδίως ὅταν πῆγαν στὸ Λονδίνο, ὅπου
 ὁ Φώσκολος ἦταν γιὰ πολὺ καιρὸ ἄρρωστος. Δὲν εἶναι λοιπὸν παράξενο ἀν ὁ Κάλβος κουράστηκε
 ἀπὸ αὐτῆ τῆ ζωῆ πού ἐνῶ ἦταν γεμάτη δυσκολίες καὶ στερήσεις, δὲν εἶδεινε καλλιτέρευσι καὶ γιὰ
 τὸ μέλλον. Γι' αὐτὸ ἐξηγεῖται πῶς σὲ μιὰ τέτοια ἀτμόσφαιρα ἦταν εὐκόλες οἱ παρεξηγήσεις καὶ ἡ
 τελικὴ φιλονεικία μετὰ τῶν δύο παλαιῶν φίλων.

«όπόθεν θά σοῦ γράψω. Καί θά ἐπιβιβασθῶμεν διά τὸ ταξίδιον, ἐφ' ὅσον ὁ Ρῆνος τὸ ἐπιτρέψει. «Θά χάσωμεν καιρὸν καί θά ἔχωμεν ἐνοχλήσεις εἰς τὴν λέμβον, ἀλλὰ θά οἰκονομήσωμεν χρήματα. «Θά ἴδωμεν ὠραιότατα μέρη καί θά ἀποφύγωμεν ἱεροξεταστικὰς ὀχλήσεις, ἀναποφεύκτους εἰς Γαλιάν. Ὁ Ἄνδρέας μοῦ γράφει: “σχετικῶς μὲ τὸν Μπρέμε, διάλοβοι καὶ συμφοραὶ (2)”. Δὲν ἐννοῶ τί «θέλει νὰ εἶπῃ μὲ τὰς λέξεις ταύτας: ὁ καλὸς νέος γράφει πράγματι ὡς Δίδυμος. Τὸ βέβαιον εἶναι «ὅτι ὅσον ἀρροῦν τὸ δεῦτερον δέμα, ὁ Ἄνδρέας εὔρε μίαν ἀγγλικὴν οἰκογένειαν, ἥτις εἰς Ζυρίχην «ἐζήτηε πληροφορίας μου. Δὲν τοὺς γνωρίζω, ἀλλ' ὁ Ἄνδρέας, τὸν ὁποῖον ἐκάλεσεν εἰς γεῦμα, νομίζει ὅτι θά ἐκτελέσουν ἀκριβέστατα τὴν παραγγελίαν. Θά ἔλθουν εἰς Φλωρεντίαν: εἰς αὐτοὺς λοιπὸν «θά παραδοθῇ τὸ δέμα διὰ σέ . . . Ἔχω ὀλίγην ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν τιμιότητα τῶν Ἑλβετῶν, ὥστε «εὐλογῶ τὴν Θεῖαν Πρόνοιαν, ἥτις ἐστειλε τοὺς Ἄγγλους εἰς τὸν Ἄνδρέαν: τοιουτοτρόπως τὸ δεμα-«τάκι δὲν θά τὸ παραδώσω εἰς τὸν ἔμπορον, περὶ τοῦ ὁποίου σοῦ ἔγραψα εἰς τὴν προηγουμένην . . .».

Τὴν ἀλληλογραφία αὐτὴ Φωσκόλου—Ματζιόττη κλείνει ἓνα γράμμα τοῦ πρώτου ἀπ' τῆ Βασιλεία τῆς 17 Αὐγούστου 1816. Στὴ πόλι αὐτὴ ὁ Φώσκολος εἶχε συναντηθῆ πάλι μὲ τὸν Κάλβον καὶ ἐτοιμάζοντο νὰ φύγουν γιὰ τὸ Λονδίνο (3). Πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως ὅμως ὁ Φώσκολος, καθὼς εἶχε ὑποσχεθῆ, γράφει στὴ Ματζιόττη γιὰ νὰ τῆς δώσῃ διάφορες πληροφορίες γιὰ κάποιον Στεφανίνον, ποῦ φαίνεται ὅτι ἦταν κοινὸς φίλος καὶ τοῦ Κάλβου, καὶ γιὰ μερικὰ σφάλματα καὶ συγχύσεις τοῦ τελευταίου ἰδίως κατὰ τὴ διόρθωσι τῶν δοκιμῶν ἐνὸς ἔργου τοῦ Φώσκολου:

«Ἐδῶ, ὅπου συνητήθη μετὰ 14 ἡμέρας μὲ τὸν λαϊκόν μου Δίδυμον, ἔλαβον παρ' αὐτοῦ τὰς «φιλότατας ἐπιστολάς σου τῆς 29 Ἰουλίου καὶ 3 Αὐγούστου. Ἐννοεῖς πόσον αἱ εἰδήσεις ἐκεῖναι τῆς «ἀθλιότητος καὶ τοῦ προσεχοῦς θανάτου τοῦ Στεφανίνο μοῦ ἐπλήγωσαν τὴν ψυχὴν . . . Ὅταν ἀνέ-«γνωσα τὰς ἐπιστολάς σου εἰς τὸν Κάλβον, ὁ καλὸς οὗτος νέος, ὅστις δὲν δύναται νὰ εἶναι πολὺ «εὐχαριστημένος ἀπὸ τὸν Στεφανίνον ἔκλαιε μὲ θερμὰ δάκρυα: ἐγὼ δὲν ἔκλαυσα, ἀλλὰ ἡ καρδία μου «ὑπέφερε καὶ ὑποφέρει . . . Ἄλλ' ἐάν, διότι ἔχω ἀκόμη ἀμυδρὰν ἐλπίδα, ἠδύνατο νὰ θεραπευθῆ. «καὶ ἐάν ἡ πείρα τῶσαν κινδύνων τὸν ἐσωφρόνησεν ὀλίγον, ἤθελε δὲ νὰ καταφύγῃ καὶ ἐμπιστευθῆ «εἰς τὴν ἀγάπην μου, βεβαιώσατέ τον ὅτι ἀρκεῖ νὰ ἔλθῃ εἰς Λονδίνον καὶ θά εὔρῃ εἰς ἐμὲ ἓνα πα-«τέρα καὶ εἰς τὸν Ἄνδρέαν ἓναν ἀδελφόν . . . Τώρα, ὅτε ὁ “Δίδυμος” καὶ τὰ “Σονέττα” ἔφθασαν «τέλος, ἐπιθυμῶ νὰ λάβετε καὶ τὴν “Κλεῖδα τοῦ Διδύμου” καὶ τὴν ὠραιότατην ἐκδοσὶν τοῦ “Ἰακώ-«που”: ὑπάρχουν δὲ καὶ διάφορα ἄλλα, τὰ ὁποῖα προσέθηκον ὁ Ἄνδρέας. Παρεσκευάσαε τὸ δέμα «εἰς Ζυρίχην, ἐνῶ ἐγὼ εὐρισκόμην εἰς Μπάντεν. Δὲν ἤξεύρω ὅμως πῶς ἐσκέφθη, διότι, τῆ ἀληθεία, «εἰς μερικὰ ζητήματα, διὰ τὴν μεγάλην ἀκρίβειαν, δι' ὀλίγην πρόνοιαν, καὶ κυρίως ἔνεκεν παραλόγου «φόβου μήπως ἀστοχήσῃ ἢ δι' ἐπιθυμίαν νὰ πράξῃ καλλίτερον, ἀνατρέπει ἐνίοτε τὰ σχέδιά μου: δὲν «εἴμεθα βέβαια τέλειοι! Εἰς τοὺς Ἄγγλους, περὶ τῶν ὁποίων σοῦ ἔγραψα ἐκ Βέρνης, ὁ Ἄνδρέας «δὲν ἠθέλησε γὰ δώσῃ τὸ δέμα, διότι θά ἔφθανον εἰς Τουρίνον πολὺ ἀργά. Εἰς τὸν Ἑλβετὸν ἐμ-

«πορον, περὶ τοῦ ὁποίου σοῦ ἔκαμα λόγον ἐκ Μπάντεν, καὶ ὅστις εἶχεν ἀφήσει εἰς διάθεσίν σου τὰ «βιβλία καλῶς ἐσφραγισμένα εἰς τὸν κύριον Πόρτχ εἰς Μιλάνον, ὁ Ἄνδρέας, καίτοι ἐγὼ τοῦ εἶχον «γράψαι, ὁ ἴδιος δὲ εἶχεν ὀμιλήσει ἐν ὀνόματί μου εἰς τὸν ἔμπορον, δὲν τὰ ἐνεπιστεύθη. Καὶ ἐστειλε «ὅλα εἰς Μιλάνον εἰς τὸν κύριον ἀββᾶν Μπρέμε, ὅστις εὐρίσκεται εἰς Ἑλβετίαν: οὗτος δὲν ἀπὴν-«τησεν, ἤργησε δὲ τόσον νὰ σοῦ ἀποστείλῃ τὰ “Σονέττα”. Πάντα ταῦτα πληροφοροῦμαι αὐτὴν τὴν «στιγμὴν ἀπὸ τὸν Ἄνδρέαν καὶ δύναται νὰ ἐννοήτῃς ἂν ὀργίζωμαι. Τὸ συμπέρασμα εἶναι, ὅτι τὰ «βιβλία εὐρίσκονται εἰς Μιλάνον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Μπρέμε, ὅτι μετεφέρθησεν ἀπὸ τὸν κύριον Κο-«ράντο Πεσταλότσα ἐκ Ζυρίχης, ὅτι θά εἶναι καλὸν νὰ γράψωμεν εἰς τὸν κόμητα Ντι Σαρτιράνα, «ἀδελφὸν τοῦ ἀββᾶ. Δὲν ἤξεύρω τίποτε ἄλλο: ἐγὼ εὐρισκομαι ἐν ἀναβρασμῶ ἐκ τῆς ὀργῆς: ὁ Ἄν-«δρέας εἶναι ἐδῶ καὶ κλαίει, διότι ἔκαμε ὅλα “ἀνάποδα”. Σημείωσα ὅτι προτοῦ τὸν ἀφίσω τοῦ εἶχον «δώσει γραπτῶς καὶ εὐανάγνωστα σειρὰν 14 παραγγελιῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ καλὸς νέος ἐξέτελεσε «τὸ πολὺ τέσσαρας. Ὁ Θεὸς ἄς μᾶς βοηθήσῃ! Μόλις ὁ Ἄνδρέας ἀπομακρύνεται ἀπὸ ἐμὲ, δὲν ἤξεύρει «τί πράττει. Τὸ τελευταῖον φύλλον τὸ διώρθωσεν ἐκεῖνος. Ὅταν θὰ λάβῃς τὸ “Ὅρτις” (καὶ κατὰ-«βαλε πᾶσαν προσπάθειαν ἵνα τὸ λάβῃς) θά ἀντιληφθῆς ὅτι τὸ ἀτυχέστατον ἐκεῖνο φύλλον εἶναι «πλήρες τρομερῶν σφαλμάτων: καὶ ὅμως ὁ Ἄνδρέας, ὅταν εὐρίσκετο πλησίον μου, διώρθωνε τὰ δο-«κίμια εἰς τὴν τελειότητα . . .».

Ἄν γιὰ τοὺς Ἑλληγες βιογράφους τοῦ Κάλβου δὲν παρουσιάζουν μεγάλο ἐνδιαφέρον οἱ περιπέτειες ποῦχαν τὰ βιβλία τοῦ Φώσκολου, τὰ ὁποῖα προορίζοντο γιὰ τὴ Ματζιόττη, εἶναι ὅμως ἐνδιαφέρουσες οἱ πληροφορίες, ποῦ μᾶς παρέχει αὐτὸ τὸ γράμμα καθὼς καὶ τὰ προηγουμένα ποῦ ἀναφέραμε γιὰ τὴς δυσκολίας ποῦ πέρασε κοντὰ στὸ μεγάλο συμπατριώτη του ὁ ποιητῆς τῶν «ᾠιδῶν», γιὰ τὴ συμπεριφορὰ του κοντὰ στὸ δάσκαλο καὶ προστάτη του, γιὰ μερικὲς συνήθειές του καὶ γιὰ μερικὰ σφάλματα ἢ ἀπρονοησίες του. Ἀπὸ δέκα τέσσαρες παραγγελίες ποῦ τοῦχεν ἐμπιστευθῆ ὁ Φώσκολος μόλις καὶ μετὰ βίας κινώρθωσε νὰ φέρῃ εἰς πέρας τέσσερες. Μαθαίνουμε ἀκόμη ἀπ' αὐτὰ τὰ γράμματα ὅλο τὸ ἱστορικόν, τὴς προετοιμασίας καὶ τὴς συνθήκης ὑπὸ τὴ ὁποῖα ὁ Κάλβος πῆγε κοντὰ στὸ Φώσκολο στὴν Ἑλβετία καὶ τὴν ἐκτίμησι καὶ τὴν ἀφοσίωσι ποῦ ὁ τελευταῖος ἔτρεφε γι' αὐτόν. Τέλος πληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ ἐθνικὸς μας ποιητῆς εἶχε ἀρκετὰ εὐκολα καὶ τὰ . . . δάκρυα. Σὲ δύο γράμματα μὲ μικρὴ ἀπόστασι, ὁ Φώσκολος ἀναφέρει ὅτι ὁ Κάλβος: ἔχυσε θερμὰ δάκρυα, μιὰ φορὰ μαθαίνοντας τὴν κακὴν κατάστασι στὴν ὁποία βρίσκονταν ἓνας κοινὸς φίλος, καὶ τῆ δεύτερη, γιὰτὶ ὁ προστάτης του τοῦ ἔκαμε μερικὲς παρατηρήσεις. Ὅλες αὐτὲς οἱ πληροφορίες μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ καταλάβουμε καλλίτερα ὠρισμένες πλευρὰς τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Κάλβου, τὴς κἀνον δὲ ἀκόμη πολυτιμώτερες ἢ ἀντικειμενικότητος καὶ ἡ ἀκρίβεια τῶν πηγῶν, τὴς ὁποῖες ὡς τώρα εἶχαν παραμελήσει οἱ βιογράφοι.

Οἱ δύο φίλοι ἔμειναν γιὰ λίγο καιρὸ στὴν Ἑλβετία. Κατὰ τὸ πρόγραμμά τους ἀπ' τῆ Βασιλεία ὅπου εἶχαν συναντηθῆ πῆγαν μέσῳ Φραγκφούρτης στὴν Ὀστένδην καὶ ἀπὸ κεῖ πέρασαν στὸ Λονδίνο, ὅπου ἔφθασαν στίς 11 Σεπτεμβρίου 1816. Στὸ Λονδίνο ἡ ζωὴ τους ἐξακολούθησε κανονικὰ γιὰ κάμποσο καιρὸ ὥσπου ἡ ἀρχικὴ στενὴ φιλία μετατράπηκε σὲ ψυχρότητα καὶ τέλος σὲ ἀνοικτὴ ἔχθρα. Ἀλλὰ γιὰ τὴς σχέσεις τοῦ Κάλβου καὶ τοῦ Φώσκολου στὴν Ἀγγλία εἶχα ἄλλοτε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀσχοληθῶ.

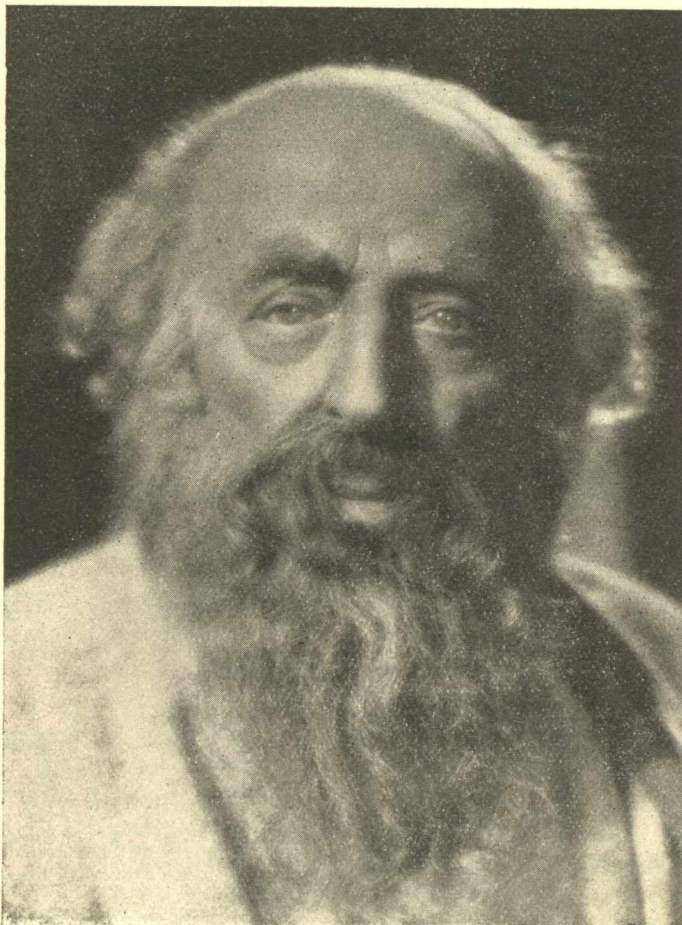
(1) Μ' αὐτὸ τὸ ὄνομα — ποῦ ἐνθυμίζει ἓνα ἔργο του — ὁ Φώσκολος ἀποκαλεῖ συχνὰ τὸν Κάλβο.

(2) Ἡ ἐννοια τῆς φράσεως αὐτῆς τοῦ Κάλβου γίνεται φανερὴ ἀπ' τὸ ἐπόμενο γράμμα τοῦ Φώσκολου πρὸς τὴ Ματζιόττη. Φαίνεται ὅτι ὁ Κάλβος τὰ «εἶχε κάνει θάλασσα» μὲ μερικὰ βιβλία καὶ χειρόγραφα ποῦ ὁ Φώσκολος τοῦ εἶχε δώσει ἐντολὴ νὰ στείλῃ στὴ φίλη του.

(3) Ὁ Φώσκολος καὶ ὁ Κάλβος χωρίστηκαν στὴ Ζυρίχη κατὰ τὰ τέλη Ἰουλίου. Ὁ πρῶτος πῆγε γιὰ λουτρὰ στὸ Μπάντεν, ἀπὸ κεῖ πέρασε στὴ Βέρνη καὶ τέλος στὴ Βασιλεία, ὅπου συναντήθηκε πάλι — μετὰ 14 ἡμέρας χωρισμοῦ — μὲ τὸ γραμματέα του ποῦχε μείνει στὴ Ζυρίχη. Σ' αὐτὸ τὸ ἀνχμετάξῃ ἀντῆλλαξαν καὶ μερικὰ γράμματα γιὰ τὰ ὁποῖα θά μιλήσουμε σ' ἄλλο ἄρθρο.

Η ΔΙΚΗ ΚΑΙ Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ

Ἐπερατώθη πρό ὀλίγου καί πρόκειται νά προβληθῆ προσεχῶς ἡ ταινία περί τῆς δίκης καί τοῦ θανάτου τοῦ μεγάλου Ἑλλήνου φιλοσόφου τῆς ἀρχαιότητος, τοῦ Σωκράτους. Μετά τὰς ἐπιτυχίας τοῦ κινηματογράφου κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη διὰ τήν δημιουργίαν μεγάλων ἱστορικῶν καί ἐπιστημονικῶν ταινιῶν, ἰδοῦ καί μία νέα ἀπόπειρα κινηματογραφήσεως τῆς ζωῆς καί τῆς διδασκαλίας τοῦ Σωκράτους, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Διαλόγων τοῦ μαθητοῦ του Πλάτωνος. Ἡ ἰδέα τῆς πραγματοποιήσεως τῆς ταινίας ταύτης ἀπετέλει βεβίαιως τολμηράν προσπάθειαν, καθότι ἦτο ἀνάγκη νά υπερβληθῶν μεγάλα δυσκολία, ὅπως τὸ μονότονον τῶν σκηνηκῶν, ἡ μακρὰ διάρκεια τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Σωκράτους, ἡ γενικῶς ἑλλειψίς δράσεως καί κινήσεως, αἵτινες ἀποτελοῦν τὸ κύριον χαρακτηριστικόν τοῦ κινηματογράφου, καί ἄλλαι.

Ὁ Τζακόνι ὡς Σωκράτης.

Ἐπῆρχεν ὅμως ἐναλίαν ἐνθαρρυντικόν προηγούμενον, δηλαδή ἡ πρό τινας σημειωθείσα ἐξαιρετικῆ θεατρικῆ ἐπιτυχία τῶν ἰδίων Διαλόγων. Πράγματι ὁ τύπος ἐξῆρε τελευταίως τὴν εἰδησιν ὅτι ὁ μέγας ἰταλὸς καλλιτέχνης Ἑρμῆς Τζακόνι, ὁ γηραιὸς παλαίμαχος τοῦ θεάτρου ἐδίδαξεν - εἶναι ἡ κυριαλεξία - ἀπὸ σκηνῆς δύο διαλόγους τοῦ Πλάτωνος: τὸν Φαίδωνα καί τὸν Κρίτωνα.

Ὅσοι εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νά παρακολουθήσουν τὰς παραστάσεις τοῦ Τζακόνι, δὲν ἠδυνήθησαν νά μὴν ἀναγνωρίσουν μίαν ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας ἐπιτυχίας τοῦ συγχρόνου θεάτρου καί τῆς καλλιτεχνικῆς σταδιοδρομίας τοῦ καλλιτέχνου. Ἡ ἀναπαράστασις τῶν Διαλόγων τοῦ Πλάτωνος, παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν, χωρὶς κίνησιν μαζῶν, συνισταμένη σχεδὸν εἰς ἓνα μονόλογον, ἐκράτησεν ἀμείωτον τὸ ἐνδιαφέρον ὅλων τῶν θεατῶν.

Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ ἐπιτυχία ὑφείλεται κυ-

ρίως εἰς τὴν ἀφθαστον τέχνην τοῦ Τζακόνι, ὅστις εἰς ἡλικίαν 84 ἐτῶν ἠθέλησε νά τερματίσῃ τὴν καλλιτεχνικὴν του σταδιοδρομίαν μετὰ κάτι νέον καί πρωτοφανές διὰ τὰ χρονικά τοῦ θεάτρου. Ἡ ἐξαιρετικὴ προσωπικότης του, τὸ σεβαστὸν καί ἐκφραστικὸν προσωπεῖόν του, ἡ θερμότης τῆς φωνῆς του, αἱ ἐπιβλητικαὶ κινήσεις του, τὸ ἱερατικὸν καί καλοκάγαθον ὕφος του, ἐπέσυραν τὴν προσοχὴν καί διετήρησαν ἀδιάπτωτον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ. Ἡ δημιουργικὴ δυναμικότης τοῦ Τζακόνι ὑπερέβη πᾶσαν προσδοκίαν. Εἰς τὴν νέαν ταύτην ἐρμηνείαν, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νά χαρακτηρίσωμεν θεατρικὸν ἄθλον, ὁ Τζακόνι κατώρθωσε νά μετατρέψῃ, χωρὶς νά ἀλλοιώσῃ τὸν χαρακτήρα, τὸν σοφιστικὸν διάλογον εἰς δραματικὴν ἀφήγησιν.

Καὶ ἰδοῦ τώρα ὅτι ἀπὸ τῆς σκηνῆς ὁ Σωκράτης ἀνέρχεται καί ἐπὶ τῆς ὀθόνης. Ἡ πρωτοφανὴς ἐπιτυχία τοῦ Τζακόνι ὤθησε τὸν κινηματογραφικὸν οἶκον Σκαλέρα νά ἀναλάβῃ τὴν κινηματογραφίαν τῶν Διαλόγων. Εἰς τοὺς δύο ἀρχικοὺς προσετέθη καί ἡ Ἀπολογία τοῦ Πλάτωνος. Τοιοῦτοτρόπως τὸ ὅλον ἔργον, τὸ ὁποῖον φέρει τὸν τίτλον «Ἡ δίκη καί ὁ θάνατος τοῦ Σωκράτους», ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία μέρη. Τὸ πρῶτον μέρος περιλαμβάνει τὴν Ἀπολογίαν τοῦ μεγάλου Ἑλλήνου φιλοσόφου πρὸ τοῦ δικαστηρίου τῶν Ἡλιαστῶν, ὅπου ὁ Σωκράτης ἀνασκευάζων τὰς κατηγορίας τῶν ἀντιπάλων του, καταλήγει ὅτι ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου δὲν τὸν θορυβεῖ, οὔτε τὸν ἀνησυχεῖ, διότι εἰς οὐδὲν δύναται νά βλάψῃ: «ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνδρὶ ἀγαθῷ κακὸν οὐδέν, οὔτε ζῶντι οὔτε τελευτήσαντι, οὐδὲ ἀμελεῖται ὑπὸ θεῶν τὰ τούτου πράγματα».

Τὸ δεῦτερον μέρος ἀναπαριστᾷ τὴν ἀπόπειραν τοῦ Κρίτωνος ὅπως πείσῃ τὸν ἐν τῇ φυλακῇ εὐρισκόμενον διδάσκαλόν του νά ἀποδράσῃ καί καταφύγῃ εἰς ἄλλην χώραν, καί τὴν κατηγορηματικὴν ἀρνήσιν τοῦ τελευταίου, διδάσκοντος τὴν ἀνάγκην τῆς τυφλῆς ὑποταγῆς εἰς τοὺς νόμους τῆς Πα-

Ὁ Σωκράτης διδάσκων ἐν τῇ φυλακῇ.

τρίδος: «ὅτι μητρός τε καὶ πατρός καὶ τῶν ἄλλων προγόνων ἀπάντων τιμιώτερόν ἐστιν ἢ πατρὶς καὶ σεμνότερον καὶ ἁγιώτερον καὶ ἐν μείζονι μοίρα καὶ παρὰ θεοῖς καὶ παρ' ἀνθρώποις τοῖς νοῦν ἔχουσι, καὶ σέβασθαι δεῖ καὶ μᾶλλον ὑπέικειν καὶ θαυπεύειν πατρίδα χαλεπαίνουσαν ἢ πατέρα, καὶ ἢ πείθειν ἢ ποιεῖν ἢ ἂν κελεύῃ καὶ πάσχειν, ἐάν τι προστάτη παθεῖν, ἡσυχίαν ἄγοντα, ἐάν τε τύπτεσθαι ἐάν τε δεῖσθαι, ἐάν τε εἰς πόλεμον ἄγῃ τρωθησόμενον ἢ ἀποθανούμενον ποιητέον ταῦτα, καὶ τὸ δίκαιον οὕτως ἔχει, καὶ οὐχὶ ὑπεικτέον οὐδὲ ἀναχωρητέον, οὐδὲ λειπτέον τὴν τάξιν, ἀλλὰ καὶ ἐν πολέμῳ καὶ ἐν

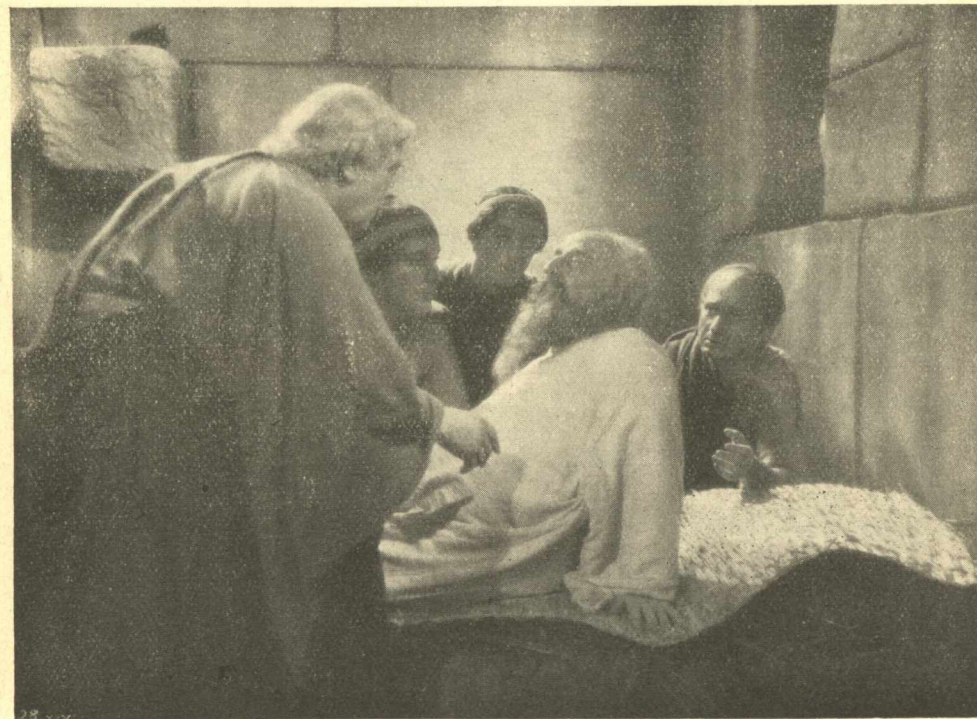

Ὁ Σωκράτης ἐν τῇ φυλακῇ.†

δικαστηρίῳ καὶ πανταχοῦ ποιητέον ἢ ἂν κελεύῃ ἢ πόλις καὶ ἢ πατρὶς, ἢ πείθειν αὐτὴν ἢ τὸ δίκαιον πέφυκε, βιάζεσθαι δὲ οὐχ ὅσιον οὔτε μητέρα οὔτε πατέρα, πολὺ δὲ τούτων ἔτι ἤττον τὴν πατρίδα».

Τέλος τὸ τρίτον μέρος περιλαμβάνει τὰς ὑστάτας τοῦ μετὰ θάνατον καὶ ψυχῆς διδασκαλίας τοῦ μεγάλου φιλοσόφου κατὰ τὰς τελευταίας τῆς ζωῆς του στιγμῆς καὶ τὴν προπαρασκευὴν πρὸς θάνατον. Ἐν πλήρει ἡρεμίᾳ ὁ Σωκράτης διδάσκει ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος καὶ ἐπομένως οἱ θνητοὶ πρέπει περισσότερον νὰ φροντίζωσι περὶ ταύτης ἢ περὶ τοῦ σώματος. Ἀφοῦ ἀπέδειξεν ὅτι «ψυχὴ οὐ δέχεται θάνατον» καὶ ἐπομένως «ἀθάνατον ἄρα ψυχὴ», καὶ ὅτι «εἰ μὲν τὸ ἀθάνατον καὶ ἀνώλεθρόν ἐστιν, ἀδύνατον ψυχῇ, ὅταν θάνατος ἐπ' αὐτὴν ἔλθῃ, ἀπόλλυσθαι», καταλήγει: «δίκαιον διανοηθῆναι, ὅτι, εἴπερ ἡ ψυχὴ ἀθάνατος, ἐπιμελείας δὲ δεῖται οὐχ ὑπὲρ τοῦ χρόνου τούτου μόνον, ἐν ᾧ καλοῦμεν τὸ ζῆν, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ

παντός, καὶ ὁ κίνδυνος νῦν δὴ καὶ δόξειεν ἂν δεινὸς εἶναι, εἴ τις αὐτῆς ἀμελήσει. Εἰ μὲν γὰρ ἦν ὁ θάνατος τοῦ παντός ἀπαλλαγὴ, ἔρμαιον ἂν ἦν τοῖς κακοῖς ἀποθανοῦσι τοῦ τε σώματος ἄμ' ἀπηλλάχθαι καὶ τῆς αὐτῶν κακίας μετὰ τῆς ψυχῆς· νῦν δ' ἐπειδὴ ἀθάνατος φαίνεται οὔσα, οὐδεμία ἂν εἴη αὐτῇ ἄλλη ἀποφυγὴ κακῶν οὐδὲ σωτηρία πλὴν τοῦ ὡς βελτίστην τε καὶ φρονιμωτάτην γενέσθαι. Οὐδὲν γὰρ ἄλλο ἔχουσα εἰς Ἄδου ἡ ψυχὴ ἔρχεται πλὴν τῆς παιδείας τε καὶ τροφῆς, ἢ δὴ καὶ μέγιστα λέγεται ὠφελεῖν ἢ βλάπτειν τὸν τελευτήσαντα εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς ἐκεῖσε πορείας».

Ὁ Σωκράτης κατὰ τὰς τελευταίας στιγμῆς.

Καὶ εἰς τὴν ταινίαν πρωταγωνιστὴς ὁ Τζακόνι, ἐνῶ τὸν Κρίτωνα ὑποδύεται ὁ ἐπίσης ἄριστος καλλιτέχνης Ντὲ Σάντις. Διευθυντὴς σκηρικῶν ὁ νεαρὸς ἀλλ' ἤδη πολὺ γνωστὸς εἰς Ἰταλίαν διὰ τὴν ικανότητά του σκηνοθέτης Ντ' Ενρίκο, ὅστις ἀόκνως παρακολουθεῖ τὰς ἐλαχίστας λεπτομερείας. Τὸ ὅλον ἔργον θὰ εἶναι ἔτοιμον πρὸς προβολὴν περὶ τὰ τέλη Νοεμβρίου, ἢ δὲ παγκόσμιος προσοχὴ τοῦ κινηματογραφικοῦ κόσμου εἶναι μεγίστη.

Εἰς τὰ κινηματογραφικὰ ἰδρύματα τοῦ Σκαλέρα ὅπου «γυρίζεται» ἡ ταινία ἐπικρατεῖ μία ἐπιβλητικὴ μυσταγωγία. Τὰ κινηματογραφικὰ στούντιο φαίνονται μᾶλλον ἱεροὶ ναοί. Ἡ ἀναπαράστασις τῆς ἀρχαίας ἀγορᾶς μετὰ τὰ πλήθη τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων ἐπιβλητικὸς κινεῖται ὁ Σωκράτης, διδάσκων ὅτι ἱερώτερον καὶ ὑψηλότερον ἡκούσθη ἀπὸ ἀνθρώπινα χεῖλη, γεννᾷ εὐρίγη συγκινήσεως, καὶ αἰσθήματα ὑπερφανεῖας καὶ ἰκανοποιήσεως εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας. Ὁλόκληρος ὁ κόσμος μετ' ὀλίγον θὰ ἀκούσῃ ἀκόμη μίαν φορὰν καὶ θὰ παρακολουθήσῃ ἀπὸ ὀθόνης ἐν

ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα δράματα τῆς ἀνθρωπότητος. Εἰς στιγμὰς δὲ τραγικὰς, καθ' ἣν ὥραν τὰ μικρὰ πάθη καὶ οἱ ταπεινοὶ ἐγωῖσμοὶ τῶν ἀνθρώπων παρασύρουν τὴν ἀνθρωπότητα εἰς αἰμοχαρεῖς ἀγῶνας, ἡ διδασκαλία τοῦ μεγάλου Ἑλληνος φιλοσόφου θὰ ὑπενθυμίσῃ εἰς πάντας ὅτι ἐπάνω ἀπὸ τὰ ὑλικά συμφέροντα καὶ τοὺς ἐγωῖστικoὺς ὑπολογισμοὺς, ὑπάρχει μία ψυχὴ ἀθάνατος, ὑπάρχει μία θεία δικαιοσύνη ἀνωτέρα τῆς ἐπιγείου, καὶ μιὰ ἄλλη ζωὴ πέραν τοῦ τάφου, διὰ τὴν ὅποιον ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ φροντίζῃ περισσότερον ἢ διὰ τὴν παρούσαν.

Ἡ ὁθόνη θὰ γίνῃ τὸ μέσον, ἵνα εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς ἀκουσθῇ ἐκ νέου ἡ ἑλληνικὴ φωνὴ τῆς ἀληθείας, ἡ φωνὴ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς τιμιότητος.

Γς.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β'. ΤΟΜΟΥ

Διόρθωσις ἡμαρτημένων. — Εἰς τὸ ὑπὸ τίτλον «La letteratura neo-greca», δημοσιευθὲν ἄρθρον τῶν κ. κ. Mercati καὶ Ζώρα, τεῦχος 10, σελ. 386, στ. 19, ἐκ παραδρομῆς, ὁ τυπογράφος παρέλειψεν μίαν γραμμὴν κειμένου, ἀλλοιώσας ἐξ ὀλοκλήρου τὸ νόημα. Ἀνάγνωθι: «... Atanasio Cristopulos (1772-1847), nuovo Anacreonte, canta l'amore e il vino con grazia e brio; Rizos Nerulòs (1775-1850), lirico e drammatico, mette in ridicolo le esagerazioni puriste nella commedia Korakistica (lingua dei corvi; con allusione a A. Corais), che sarà imitata da Demetrio Byzantios nella Babilonia».

Ραδιοφωνικὸς σταθμὸς Μπάρι (μ. 283,3 κχ. 1059)
Ραδιοφωνικὸς σταθμὸς 2R09 βραχέων κυμάτων
(μ. 31,02 κχ. 9.670). Καθημερινὰ μεταδόσεις:
ὥρα Ἀθηνῶν 9.15 — 10 μ. μ.

Σταθμὸς Ρώμης 2R03 βραχέων κυμάτων:
(μ. 31,13 κχ. 9630)
Καθημερινὰ μεταδόσεις: ὥρα Ἀθηνῶν: 0,40-1
πρωΐνῃ.

ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΚΑΙ ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΜΗΝΟΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ

1. — Διάλεξις ἰταλικῆς λογοτεχνίας: «Ἴωση ἐ Καρντοῦτσι, ὁ τραγουδιστὴς τῆς Ἑλλάδος».
3. — Σ. ΜΕΛΑ, ἀκαδημαϊκοῦ, λογοτέχνου: «Τὰ τριάντα χρόνια τῆς Μαρίκας Κοτοπούλη».
4. — Θ. ΣΥΝΑΔΙΝΟΥ, προέδρου Ἑταιρείας θεατρικῶν συγγραφέων: «Ἡ Μαρίκα Κοτοπούλη καὶ τὸ Νεοελληνικὸ θέατρο».
5. — Μ. ΜΥΡΑΤ, προέδρου Σωματείου Ἡθοποιῶν: «Τὰ τριάντα θεατρικὰ χρόνια τῆς Μαρίκας Κοτοπούλη».
7. — Γ. ΣΙΔΕΡΗ, ἐφόρου θεατρικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, συγγραφέως καὶ λογοτέχνου: «Λίγες στιγμὲς ἀπὸ τὴ θεατρικὴ ζωὴ τῆς Μαρίκας Κοτοπούλη».
8. — Διάλεξις ἰταλικῆς λογοτεχνίας: «Λουίτζι Πιραντέλλο».
9. — Μ. ΜΑΛΑΚΑΣΗ, προέδρου Ἑταιρείας Ἑλλήνων λογοτεχνῶν: «Ἡ Μαρίκα Κοτοπούλη».
11. — Θ. ΚΑΛΟΚΑΣΙΔΟΥ, χειρουργοῦ-ὀδοντιάτρου Ὑγειονομικοῦ Κέντρου Ἀθηνῶν: «Αἱ ὀδοντικαὶ νόσοι καὶ ἡ προφύλαξις τῶν ὀδόντων».
13. — Τ. ΑΘΑΝΑΣΙΔΟΥ, λογοτέχνου καὶ συγγραφέως: «Ἐνας ἰδανικὸς τύπος».
14. — Τ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ: «Ἐνας ἰδανικὸς τύπος» Β'. μέρος.
15. — Διάλεξις ἰταλικῆς λογοτεχνίας: «Ἐκτωρ Ρομανιόλι καὶ ἡ Ἑλλάς».
16. — Π. ΧΟΡΝ, λογοτέχνου καὶ θεατρικοῦ συγγραφέως: «Ἐνα ταξίδι στὴ Δανία».
18. — Α. ΤΑΡΣΟΥΛΗ, λογοτέχνης καὶ συγγραφέως: «Ὁ Βαρῶνος ντὲ Μπρυγιέρ καὶ τὸ εἰδύλλιό του».
21. — Π. ΣΠΑΝΔΩΝΙΔΗ, λογοτέχνου, διευθυντοῦ περιοδικοῦ «Μακεδονικὲς Ἡμέρες»: «Δημοσιογραφία καὶ λογοτεχνία».
22. — Διάλεξις ἰταλικῆς λογοτεχνίας: «Ὁ φιλέλληνας ἰταλὸς ποιητὴς Μετζανόντε».
23. — Φ. ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ, συγγραφέως, ζωγράφου καὶ κριτικοῦ: «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσική».
25. — Γ. ΖΩΡΑ, καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Ρώμης: «Θωμαζαῖος, Φωριέλ καὶ τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια».
27. — Β. ΜΠΙΑΖΙ, καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν: «Ὁ Αἰμίλιος Τυπάλδος καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἀναγέννησις».
29. — Διάλεξις ἰταλικῆς λογοτεχνίας: «Σελίδες τοῦ Θωμαζαίου γιὰ τὴν Ἑλλάδα».

RADIO

RIVISTA

PUBBLICAZIONE MENSILE DI CULTURA GRECO-ITALIANA

ANNO II - N. 12

DICEMBRE 1939-XVIII

Il presente fascicolo contiene scritti di:

G. ATHANAS, già Vice-presidente della Camera dei deputati di Grecia, letterato.

P. ZERVÒS, accademico di Grecia, già Rettore dell'Università di Atene, presidente della Società Filosofica di Grecia.

B. LAVAGNINI, professore nella R. Università di Palermo.

G. ZORAS, professore nella R. Università di Roma.

F. DE SIMONE BROUWER, professore nella R. Università di Napoli.

F. VICCHIO.

L. PORFYRAS.

Il presente fascicolo contiene le rubriche:

Pagine greche sull'Italia.

Pagine italiane sulla Grecia.

Tommaseo e la Valaoritis.

ROMA
Via Montello 5